

84(4601)

А 39

ДАНИЭЛЬ ДЕФО

РОБИНЗОН КРУЗО

КЪРЫМ АССР ДЕВЛЕТ НЕШРНАТЫ
1940

84(180)
Д339
ДАНИЭЛЬ ДЕФО

РОБИНЗОН КРУЗОНЫНЪ
ОМРЮ ВЕ ОНЫНЪ БАШЫНА
КЕЛИП НЕЧКЕН АДЖАЙИП,
ХУДЖУР АЛЛАР

РУСЧАДАН ТЕРДЖИМЕ ЭТНЕН
КЪ. М. МУРАТОВ

Кпр 2099
пр15
пр14
пр10
4-24

И. Гаспралы адина
хызыматтар
документтер
хызыматтары

КЪРЫМ АССР ДЕВЛЕТ НЕШРИЯТЫ
1 9 4 0

ДАНИЭЛЬ ДЕФО

ЖИЗНЬ
И СТРАННЫЕ НЕБЫВАЛЫЕ
ПРИКЛЮЧЕНИЯ
РОБИНЗОНА КРУЗО

ПОГАЩЕНО

40

Ответ. редактор Э. Шамхи-Заде
Техредактор Э. Эргаша
Ответ. корректор В. А. Кутуб-Заде

БИРИНДЖИ БОЛЮК

Робинзонның кѳорантасы.—Оның озь эвлеринден кѳачмасы.

Бабам мени зейтин бир чиновник япмакъ истей, лякин мен денъиз кезинтилерни акъкъында хаиллана эдим. Денъизлерде ве океанларда долашмакъ манъа энъ буюк бахыт олып корюне эди.

Меним акъылыма кельгенлерни бабам сездн. Бир кунъ саба о мени озь одасына чагъырды ве дарылып: — Мен сенинъ тувгъан эвмизден кѳачаджагъынъны билем. Бу акъылсызлыкътыр. Сен кѳалмакъ керексинъ. Эгер сен меним сѳзюмни динълеп де эвде кѳалсанъ, мен сенинъ ичюн мераметли бир баба олурым, лякин эгер кѳачсанъ, чекеджегинъни корь!—деди.

Бу вакъыт онынъ сеси кѳалтырады ве о, яваштан шу сѳзлерни кѳошты:

— Сен бизде бир данесинъ... Заваллы ананъны тюшон... О сенинъ асретлигинъе даянамаз.

Мен онынъ кюзюнден козь яшлары толудып чыбыргъаныны корьдим. О меня пек себе ве манъа яхшылыкъ истей эди.

Мен кѳартны аджыдым ве денъизде кезинти акъкъында бир даа тюшонмекни акъылыма кетирмемеге кѳатты кѳарар бердим.

Лякин—изыкъ!—бир кѳач кунъ кечти ве меним бу ниетлеримден ич бир шей кѳалмады, бабамнен лаф эткенимден эки-учъ афта сонъ, мен эвмизден кѳачмагъа кѳарар бердим. Анамнынъ кѳасеветсиз олгъап бир вакътынъ тюшюрип, мен оны кошеге чектим де:

— Мен он сѳкиз яшымдам, бу яшта судьялыкъ ишини огренмеге кеч. Бир ерге чалышмагъа кирсем биле, эл

бир кѣач куньден узакъ мемлекетлерге кѣачар эдим. Меним о кѣадар дюньяны кореджегим келе, эгер мен бир ишке ерлешсем биле, онынъ сонъуна чыкмагъа сабырым етишмез. Ялварам сизге, сынап бакъмакъ ичюн мени денъизге ёлламагъа бабамны кѣандырыпъыз: эгер мен денъизни бегенмесем, эвге кѣайтырым ве бир даа бир якъкъа кетмем. Эиъ яхшысы бабам мени озъ истегинеп ёлласын, ондан гѣайры мен онынъ разылыгъым олмадан кетмеге меджбур оладжакъым,—дедим.

Анам манъа пек ачувланды ве шойле деди:

— Бабанъисен лаф эткендеп сонъ, бойле шейлер акъкъында даа насыл тюшюнгенинъе шамам! Я бабанъ, денъиз кезинтилерини унутманъны талап этти де. Эбет, мадамки сен озъ-озюнъни гѣайып этмек истейсинъ, истесенъ бу дакъкъада кете билесинъ, лякин акъылынгъдан чыкъарма, сенинъ кезинтинъе биз бабанъисен ич бир вакъыт разылыкъ бермемиз.

Бизим лаф эткенимизни анам бабама сёзю-сёзюнен айткъаныны мен сонъундап анъладым. Бабам мугъайгъан ве кокюс кечирип:

— О огълап ватанында бахытлы ола билир эди, эгер о гъурбетликке чыкъса, дюньяда ич бир вакъыт догъмагъан бахытсыз бир махлюкъ олур. Ёкъ, мен бунынънен разыланып оламам,—деген.

Кечикмей мен бир аркъадашымнынъ бабасынынъ гемисинен Лондонгъа кетеджегини эшиттим. О мени, гемиде кетмек бедава оладжакъынен телеситип, озюнен берабер кетмем ичюн мени кѣандырып башлады. Мына шай, не бабамадап, не анамдан сорамай,—хайырсыз бир саатте!—мен достумнынъ Лондонгъа кеткен гемисине миндим.

ЭКИНДЖИ БОЛЮК

Денъизде башыма илкъ кельгенлер.—Гвинегъа кезинтип.

Бизим гемимиз Гамберден чыкмагъа етишмедя, сырттан кучлюкъ ель эсти.

Мен даа ич бир вакъыт денъизде булунмагъапымдан манъа пек ямап олды.

Денъиз устюнде сюрюшкен юксек далгъаларгъа мен къоркъумен бакъа эдим; бизим гемимизге буюк далгъа урулгъан сайын, мангъа, биз бу дакъкъада батармыз киби келе эди.

Эгер сагъ къалсам, эвге, бабама къайтыр ве бутюн омрюм боюнджа гемиге аякъ басмам деп бинъ кере ант эттим.

Бу яхшы фикирлерни фуртунапынъ дсвам эткен бутюн вакъты ичинде унутмадым. Лякин ель токътап башлады, толкъунлар ятышты ве мангъа баягъы енгиль олды. Мен азар-азар денъизге алышып башладым. Догъру, мен денъиз хасталыгъындан даа бир тамам къуртуламадым, лякин куннинъ сопъунда аяа ачылды, ель токътады, ве тынч, аджайип бир акъшам олды: купеш, ич бир булутсыз батты ве экинджи куню де айны бойле айдын оларакъ догъды. Ич де ель олмагъаны алда, бутюнлей купешпинъ нурларынен йылтырагъан сакн денъиз, меним ич бир вакъыт корьмегеним бир аджайип картина киби эди.

Мен бутюн геджени агъыр юкъумен кечирдим. Меним денъиз хасталыгъымдан бир из биле къалмады. Мен нек шенъ эдим, даа дюн о дерсдже къатты ве къоркъунчлы корюльген ве бойле къыскъа бир вакъыт ичинде о къадар джелъ этиджи бир корюнишке кирген денъизге тааджилденип бакъа эдим. Бу ерде исе, асает эткендай, мени озюнен берабер кетмеге авес эттирген аркъадашым меним яныма келип, омузымны таптап:

— Сонъ, Боб, дюнки кундеп сонъ озюнъни насил дуясынъ? Сенинъ къоркъкъанынъа къавиль этиширим. Догърусыны айт: дюн сльчик уфюрия башлагъанда нек къоркътынъ я?

— Ельчик? Яхшы ельчик! Мен бойле къоркъунчлы фуртунапы козь огюне биле кетиралмай эдим!

— Фуртуна? Ай сени акъыллы! Демек сепджесние бу фуртунамы? Бу ве бу! Бир шей дегиль! Бизим яхшы гемимиз олып да, боллукъ да олса, бойле фуртунамы биз дуймаммыз биле. Керчек, денъиз сангъа даа ягъы шей: сенинъ къоркъкъанынъ шашыладжакъ шей дегиль... Айды, энъ яхшысы барып бирер стакап

шарап ичейик де, фуртунаны унутайыкъ. Бакъса, авасы энди насыл яхшы.

Мен ичин сарушландым ве эр шейин унуттым. Де-нъиз тынгъаны киби мени далгъалар ютарлар деген къоркъудан вазгечтим. Ве меним, къоркъу дакъкъала-рында озъ-озюне берген бутюн антларымнынъ, ышан-дырумларымнынъ бириси къалмады.

Денъизге чыкъкъанымызнынъ алтынджы куню Ярмут гаванына кельдик. Анасы тынч эди. Фуртунадан сонъ ель къаршыдан эскенинден биз чабык арскет этип оламай эдик. Ярмутта биз якорь таппамагъа меджбур олдыкъ ве ёлумызгъа уйгъун ель беклеп секиз кунь отурдыкъ. Бу вакъыт ичинде гаваныгъа пек чокъ ге-милер кельдилер. Биз бу къалар чокъ отурмаз ве артылаув олгъан вакъытта озенге кирер эдик, лякин ель пек тазе эди, беш кунден сонъ исе даа къу-ветли эсиб башлады. Якорьларымыз ве якорь аркъан-ларымыз пек къаан олгъанындан бизим матросларымыз бир телюке беклемей эдилер ве ич де раатсыз олма-дылар. Лякин докъузынджы куню сабагъа яктып ель текрар тазерди ве кечикмей къоркъунчлы фуртуна башлады. Матрослар биле абдыраштылар. Токътамадан озъ каютасына кирип-чыктып джурьген капитаннынъ меним янымдап кечкенде ярым сеснен: „Гъайып ол-дыкъ! Биз гъайып олдыкъ!“—дегенини озъ къулагъым-нен бир къач кере эшиттим. Лякин бу олгъа, геми устюндеки ишлерининъ кетишатыны дёрт козьнен ко-зетмеге мани оламай эди.

Бизим матрослардан бириси юкъарыдан, бизден би-раз огде тургъан гемининъ баткъаныны айтып къы-чырды. Эки гемини даа якорьларындан къонарып алып, ачыкъ денъизге догъру алып кетти. Оларгъа ким биле не олур? Оларнынъ бутюн мачталары фуртунадан сынгъап эди.

Эр шей сырасында экенми деп, гемининъ ичин бакъмакъ ичюй гедженинъ ярысында трюмге тюшкен матрослардан бириси, бирден гемининъ тешильгеинин айтып къычырды. Башкъа бириси сувнынъ дёрт фут котерильгенини билдирди. Бу вакъыт капитан команда берди:

— Сувлы бошатыңыз! Помпалар¹ яныз!

Мен бу команданы эшиткенде юрегим буз-бузалады: мен озюмни олем белледим, бирден койка устюне йыкылдым. Лякин матрослар мени чекселедилер ве нштен кьачынамамны талап эттилер. Чаре ёкъ, мен помпагъа бардым ве даврамы сув бошатмагъа башладым. Бу вакытта, бир къач кучюк юк гемилери ельге даянамай якорьларына котерип ачыкъ деъизге чыкмагъа меджбур олдылар. Олар бизим янымыздан кечкенде, капитан оларны корип бизим фелякетли бир алда олгъанымызы оларгъа бильдирмек ичюн топ атмакны эмир этти. Бу топ залпыны эшитип, мен гемимиз парчаланды белледим ве о къадар кьоркьтым ки, эсимни джойып йыкылдым. Манъа ич бир кимсе айланып биле бакъмады ве бунъа не олгъан экен деп кимсе шеракъланмады. Мени аягышпен четке итеп, меним ериме помпа башына башкъа бириси кечти. Эр кес мени ольди беллеген эдилер.

Мен айынып текрар ишке башладым, лякин сув баргъан сайын юкъары котериле эди. Гемининъ батаджыгъы ачыкъ корюле, фуртуна азар-азар тынып башласа да, гаваныгъа киргенджек сув устюнде турмакъ ичюн бизде азачыкъ бир икян корюльмей ве бунунъ ичюн капитан, ярдымгъа чагъырааракъ, топ атувны дсвам эттире эди.

Инаст, бизге якъын олгъан геми, ярдым бермек ичюн къайыкъ тюшюрмеге джесарет этти. Къайыкны далгъа эр дакъкъа авдара биле эди, лякин о эр алда бизге якъылашты; къайыкътакилер джанларыны ортагъа кьойып бар кьуветлеринен куреклеселер де, бизим гемимизге иляштирмеге ич бир тюрюю икян олмагъапындан, биз къайыккъа тюшип оламадыкъ. Бизим матросларымыз оларгъа аркъан аттылар. Узун вакыт нафиле заметлерден сонъ, олар аркъаннынъ уджуны тутмагъа мувафакъ олдылар; биз оларны гемимиз янына таба чектик ве бир къалмай эзимиз къайыккъа тюштик.

¹ Сув бошатмакъ ичюн гемилерде булунгъан насосларгъа помпа дейлер.

Биз гемиден тюштик. Бир черик саат кечмеді, гемі сувға қоюлып башлады.

Къайыкъны ылыға чыкъармакъ ичюн инсанлар бутюн къуветлеринен чалышкъан арада, биз ялыда помай халкъ топлангъаныны коре эдик: биз якъын кельсек, бизге ярым этмеге азырланаракъ, олар эписи къарыша ве чапкъалаша эдилер. Лякин биз къарагъа догъру нек яваш аракет эте эдик. Буюк бир кучьнен къарагъа чыкъып, биз Ярмуткъа джаяп кеттик. Бизни анда къуванчлы бир къаршылап беклей эди: Лондонгъа стише бильмемиз ичюн, шеэр заласы бизни паранен темни этти.

УЧЮНДЖИ БОЛЮК

Робинзон эсирликте. — Кысук. — Бразилиягъа кезинти.

Меним бахтыма Лондонда, бундан эвель озы гемисинен Африка ышларына баргъан ве анда бир даа кетмеге азырлангъан бир гемиджинен ташып олдым. О мени бегенди, ве меним, дюньяны корьмек истегенини апълап, магъа озюнен берабер кетмемни теклиф этти. О:

— Бу сизге ич бир шейге отурмаз, — деди, — менимнен бирликте ашарсыз. Эгер озюпъизнен берабер мал алып кетмеге чарешъиз олса, алып-вериптеп кельген бутюн келириниъ энисини алырынъыз. Бир теджрибе этип бакъынъыз, белъки де ишинъиз джопер!

Бу гемиджи намуслы ве догъру адам олгъанындан, мен онынъ теклифини къабул эттим. Ёлгъа чыкъкъанда мен, алып-верип ичюн азачыкъ юк алдым: къыркъ фунт стерлинге¹ кийиклер арасында яхшы сатылгъан чешит тюрлю йылтыравукъ шейлер алдым. Бу къыркъ фунтны мен акърабаларымнен язышып, оларнынъ яастасынен алдым, меним туюкюнгениме коре олар бабамны къандыргъандырлар, я да, даа догъ-

¹ Фунт стерлинг 9½, алтын рублеге мусавийдир.

русы, меним бу ильк иш башлавыма, аз бир паранен олса да манъа анам ярдым этти, деп тыюном.

Бу ёлджулыкъ, меним башыма келип кечкенлериниъ эписинден мувафакъиетли екине бир ёлджулыкъ демеж мумкюндир. Бу мувафакъиет ичюн мен, ёл бою манъа гемиджилик ишнин огреткен капитан достумиъ такъдир этмеге борджлум. Ошъа менимнен озъ теджрибесини пайлашмакъ, манъа исе оны динълемек бир къанаатлик бере эди. Кыскъасы, бу кезинти мени пльгъыз денъаджи дегиль де, айны заманда алыш-веришчи де япти: мен озъ малымны беш фунт алтын тозуна денъиштим, Лондонгъа къайткъан сонъ онынъ къаршылыгына ич бир экисксиз учъ юзь фунт стерлинг алдым.

Бойлелекнен мен озюмни артыкъ алыш-веришчи сан биле эдим, лякин меним бахытсизлыгым оларакъ, чокъ кечмей капитан ольди, ве экинджи кезинтини манъа озъ къуветиме ышанып язмакъ керек олды.

Мен Англиядан кене шу теминен чыктым. Бу, инсан баласыныъ не заман да олса якъап кезинтилериниъ энъ хайырсызы эди.

Бу, бир куш саба, тапъ вакътында, Канар адаларына догъру кеткенде, бутюн елькенлерини ачып бизим артымыздан маор пират гемисиниъ апансыздан къуумасынен башлады. Ондан къачып къуртулмакъ ниетинен биз де бутюн елькенлеримизни котердик, лякин пиратшынъ бизге етишин тургъанын не бир къач сааттен мытлакъа артымыздан етишеджегини корип, биз урушкъа азырландыкъ. Бизим он эки топумыз, душманнынъ исе он секиз топу бар эди. Куннинъ орталарында, саат учъ къарарларында, о бизим артымыздан етишти, лякин о бизге бурундан якъынлашаджагъы ерде, янълышыкънен соя къабургъадан якъынлашти. Бу беджериксизликтен файдаланаракъ биз ошъа секиз топпы чевирип залп бердик, бизим залпымызгъа о, топтан башкъа эки юзь тюфекиниъ залпынен де джеван берди, чюнки ошынъ устюнде эки юзь адамлыкъ къадар бир команда бар эди, бундан сонъ о бираз узакъкъа чекильди. Бизим адамлардан ич бир кимсе зарарланмады: бизим адамларымыз борт артына чёктилер.

Пират бундан сонъ янъы бир уджюмге азырланды, биз исе янъы къорчаланувгъа азырландыкъ. Лякин экинджи бир чарпышуда, ыргъакъларыны геминизини кенарына илиштирин алтмыш къадар адам бизим палубамызгъа чыкъты ве бизим елькен йишлеримизни догърамагъа башладылар. Биз оларны тюфек залпы, сюнгюлер ве эль бомбаларынен къаршыладыкъ ве озь палубамызны олардан эки кере темизледякъ. Бунъа бакъмадан биз теслим олмагъа меджбур олдыкъ, чюнки бизим геминиз ялдамагъа артыкъ ярамай эди. Бизим адамларымыздан учю ольдюрильген ве едиси яралангъан эди. Бизни плен оларакъ, маврларини денъыз портуна алып кеттилер.

Пленликте мен фена яшамадым. Меним беклегенимден яхшы эди. Бизим къалгъан адамларымызны мемлекетини ичине, залым падишанын сарайына алып кеттилер, анча мени, пиратлар гемисинин капитаны озь янына, къул оларакъ алып къалды, чюнки мен къуветли, яш ве човик эдим. Мен аджджы-аджджы агъладым: мен бабамнын, ойле бир вакъыт келир, сени белядан къуртараджакъ ве гошлюгъни аладжакъ кимсе тапылмаз деп бир пейгъамбер киби айткъан сёзлерини хатырладым. Шимди бу сёзлер таманы-таманынен чыкътылар. Лякин, къайда, бу меним чекеджек азапларымнын даа энъ зайыф бир колыгеси эди.

Меним янъы эфендим, пират гемисинин капитаны, мени озь янында къалдыргъанындан, бир даа яллавгъа кеткенде о мени озюнеп берабер алып кетер деп умуят эди. Мен, я Испания я да Португалия арбий гемиси эрте-кеч оны тутар ве бу вакъыт меним урьлюгимни къайтараджакъларына иназа эдим. Лякин умуятим чокъ кечмей бошкъа чыкъты, чюнки меним шорбаджым ильк оларакъ денъызге чыкъкъанда, хозияствода олгъан бутюн ишлерни ямакъ ичюн мени эвде къалдырды, къайтып кельген сонъ исе, гемини къаравламакъ ичюн, манъа гемиге кочъмемни эмир этти.

Бу кунъден башлап мен къачмакъны туюшуну башладым. Лякин къачмакъ зор эди. Меним аркъадашларымын—эсирлерини арасында, озюне мен ышана

биледжскай, менимнен берабер кыачмагъа разы олгъаи-
дай ич бир инглиз ёкъ эди. Шундан себеи менде та-
мам эки сенегеджек кыачмакъ умутииниъ учкыуны биле
ёкъ эди.

Лякин учюнджи сенеси манъа кыачмагъа чаре та-
пылды. Бу бойле олды. Меним эфендим эр вакыт,
афтада бир я да эки кере, геми кыайгыны аларакъ.
балыкъ тутмакъ ичюн денъизге чыкъа эди. О кет-
кенде эр вакыт, мени ве Ксури адындаки бир бала-
чыкны ала эди. Биз кыуветимизге коре курек чеке
ве оны эглендире эдик. Бундан да балыкъа мен оек
уста балыкъ тутуджы олгъанымдан баян вакытлар
о озювиниъ догъмушларындан кьарт бир маврыныъ
къаравуалыгъы алтында бизим экимизни балыкъ тут-
магъа ёллай эди.

Бир кунь меним шорбаджым, кыайыкынен кезинмек
ичюн эки мусафир чагъырды. Бу кезинти ичюн о
бунук микъдарда эрзакъ азырлап, буларны акъшамдан
кыайыкыкъа ёллады.

Мен эр шейни манъа айтылгъаны киби янтып ве
экинджи куню темиз джувулгъан баркасизниъ устюнде
тура ве мусафирлериниъ кельмесини беклей эдим.
Бирден шорбаджым кельди ве онынъ мусафирлериниъ
ишлери олгъанымдан, оларныъ бугунь кетамай-
джакъларыны сёйледди. Сонъра о бизим учкыизге —
манъа, Ксури деген балачыкыкъа ве мавргъа — балыкъ
тутмакъ ичюн денъизге кетимизни ыыр ятти.

— Меним достларым, акъшамлыкъ ан ашамакъ
ичюн менде кыаладжакълар, онынъ ичюн балыкъ тут-
кыанынъа киби манъа эвге алып келирсиз, — деди.

Бу ерде, меним чокътан берли кыачмакъ акъкыи-
даки хаялы текрар акъылыма тюшти. Меним шимди
акъыкый геми бар эди, шорбаджы кеткенинен мен
азырланмагъа башладым — балыкъ тутмагъа дегиль
де, узакъ ёлгъа. Керчек, мен озь ёлуны ве тарафкъа
чевиреджегимни бильмей эдим, лякин, тек эсирляктен
кьуртул да, эр тюрлю ёл яхшыдыр.

Эр шейден эвель мен мавргъа, бизге динимизгъа
ашайт алмакъ керек олгъаныны чакъып ташладым.

Мен оһъя:

— Биз сорамай шорбаджы отьмегини аһап оламамыз, — дедим.

О:

— Эбет, бу доһъру, — деп джевапланды ве баркаскъа, буюк бир сенет пексимет ве учъ савут татлы сув кетирди.

Мен шорбаджынынъ шарап ичиги къайда тургъаныны биле эдим, мавр эрзакъ ичюн джурьген арада, мен шашелернинъ элисини къыйыкъкъа апуштырдым ве шкафчыкъ ичине къойдым, булар санки эвельден шорбаджы ичюн азырлангъандай корюне эди. Бундан да башкъа балабан бир кесек (элли фунт агъырмыгъында) балавуз кетирдим, бир томалакъ йип, балта, пычкы ве чёкюч алып кельдим. Сонъундан буларнынъ элиси бизге ишке ярады, эһъ зияде балавуз, биз ондан чыракъ яптыкъ.

Мен бир ярамазлыкъ даа тюшюнип таптым, саф гонъюллилиги себебинден мавр бунъа да къанды. Онынъ ады Исмаил эди, лякин оны эр кес Моли деп чагъыра эди. Иште мен оһъя шойле дедим:

— Моли, бизим баркаста шорбаджынынъ тюфеклери бар. Сен бир парча баротнен бир къач къуршун аласаң изсыл олур экең. Бельки, озюмизге уйгелик аһамакъ ичюн бир-эки къуш атын олурмыз. Шорбаджы барот ве сачманы гемиде тута, мен билем.

О:

— Яхшы, мен кетиририм, — деди ве балабан бир мешини торбанен барот (эгер зияде олжаса, бир бучукъ фунт къадар), беш я да алты фунтлукъ къадар бир торба да сачма кетирди. О къуршун да алып кельди. Буларнынъ элисини биз баркаскъа ерлештирдик.

Бундан да башкъа шорбаджынынъ каяотасында бираз барот даа тапылды, мен оны, ящик ичиндеки балабан шашелерден биринде къалгъан шарапны тёкип, бу шийеге къойдым.

Бойгеликнен, ёлгъа керек олгъан эр шейни алып биз, санки балыкъ тутмагъа кеткен киби, гаваньдан чыкътыкъ.

Бираз вакъыт авланып ве бир шей тутып оламай

(меним къармагъымны балыкъ къапкъан вакъытта мен къармакъны эпкъастан чекмей эдим) мен мавргъа:

— Ишмиз ярамай! Бойле фена аylanув ичюн шорбаджы бизге тешеккур этмез. Денъиз ичине бираз узакъча кетмек керек,—дедим.

Меним аяпеджилигимни эслемей, мавр разы олды ве елькенлерни чекти. Мен дюмен башына кечтим ве баркас бир миль къадар денъизге ачылгъан сонъ, мен балыкъ тутмагъа башлайджакъдай, баркаснынъ бортуна яттым. Сонъ дюменин балачыкъкъа берип, бурунгъа догъру адимладым, арттан мавринынъ янына бардым, санки огде бир шей бакъкъан киби, онынъ устюнден эгильдим ве бирден къолумнен онынъ белинден туттым, юкъары котердим ве денъизге котерип аттым. О, пробка киби ялдагъанындан, шу арада устыке айланып чыкъты ве менимнен берабер дюньянынъ четине къадар кетеджегине сёз беререк, оны баркаскъа алмам ичюн манъа багъырып башлады. О, баркаснынъ артындан о къадар чабикъ ялдай эди ки, бизим арамыздаки узакълыкъ эппейиндже эксильди (ель аман-аман ёкъ эди ве баркас зорнен аракет эте эди). Онынъ чааттан бизим артымыздап етишеджегини эслеп, каятагъа чапып бардым, андан тюфех алып онъа косътердим.

— Мен санъа феналыкъ истемейим, лякин сен де мени раат быракъ—деп къычардым.—Сен яхшы ялдайсынъ, денъиз тынч, ялыгъа ялдап чыкъмакъ санъа бир шей дегиль. Энъ яхшысы артынъа къайт, бу вакъыт мен санъа токъунмам, лякин баркас янына ялдап келеджек олып бакъ, мен сени башыгъдан атарым, чюнки мен къуртулмакъ ичюн къатты къарар бердим.

О, ялыгъа таба чевирильди ве ич де зорукъмай анда ялдап чыкъты, чюнки о пек яхшы ялдай эди.

Эбет, мен къарт маврны озюмнен берабер алып, балачыкъны исс денъизге атып олур эдим, лякин къарткъа ышаймакъ мумкюн дегиль эди. О, озъ эфендисине пек садыкъ эди. О, ялдап баягъы узакълашкъан сонъ, мен балачыкъкъа чевирилип:

— Ксури! Эгер сен манъа садыкъ къалсанъ, мен сени буюк бир адам япарым, лякин сен Муаммедини

сакъталышын емин этмесенъ, мен сени де депъизге атырым. О, догъру меним козюме бакъыл, кулюмсиреди ве манъа салыкъ оладжагына ве мен къайда истесем, анда кетеджегине емин этти.

Ялдап кетмекте олгъан мавр козъден гъайып олгъангъа къадар мен, ельге къаршы чевирилдерек ачыкъ депъиз ичине ба туттым.

Лякин къаранлыкъланып башлагъаны киби, мен ялдап чокъ узакъланмамакъ ичюп, бираз кунъдогъышкъа мейиль этерек, джешюпке догъру чевирип башладым. Таза ельчик эсе, лякин далгъа ёкъ эди. Биз ойле яхшы бир кетишнеп кеттик, экинджи куню саат учъ къарарларында, огде ильк оларакъ, топракъ корюнгенде биз явден джешюпке догъру юзь элли миль узакълыкъта, Марокко императоры ве Африка укюмдарлары топракъларынынъ эписинден узакъта эдик, бизим якъынашкъан ялымыз бус-бутюн адамсыз эди. Маврлардан манъа о къадар къоркъу синыди ки, текрар оларнынъ ланджасына тюшмектен къоркъа эдим, токътамадан, якорь ташлап турмай ве ялыгъа чыкъмай уйгъуп ельден файдаланаракъ беш кунъ ялдадым.

Беш кунъден сонъ ель депъишти: ель дженюптес эсип башлады ве мен артыкъ артымдан къуварлар деп къоркъмагъанымдан, ялыгъа барып, насылдыр бир уфакъ озенчикнинъ тёкюльген ерине якорь ташламагъа къарар бердим.

Буннынъ насыл бир озенчик олгъаныны ве онынъ не ерден акъкъаныны, насыл мемлекетте, къайсы халкъта олгъаныны мен бильмей эдим.

Мен ялыда адам коръмедим ве коръмеге де истемедим; манъа керек олгъан бирден-бир шей—татлы сув эди. Биз бу озенчикке акъшам устю тюштяк ве къаранлыкъланшкъан сонъ ялыгъа къадар ялдап бараракъ, бу ерлерни бакъмагъа къарар бердик; лякин къаранлыкъ чёккени киби биз ялы тарафтан кийик йыргыджыларнынъ къоркъупчы сеслерини, окюрювлерини, ифильтилерини эшиттик, зараялы балачыкъ къоркъусундан оле язды ве саба ачыламагъанджек ялыгъа чыкъмайыкъ деп яварып башлады.

Мен оны:

— Яхшы, Ксури, токтармыз!—дедим. Кунь яргында биз анда, бельки адамларны корермиз, эм олар бизге, кыпчаклар ве арсланлардан да зияде арамай келир.

О кулип:

— Амиз биз оларгъа тюфек атармыз, олар къачарлар,—деди.

Мен балачыкынын бойле шенъ олгъанына севине эдим, ондаки бу рух котеринкилигини сакъламакъ ичюн мен оны шорбаджынын запас къаадыргъан шарапларындан бир къаде шарап бердим. Онынъ япкъан теклифи фепа олмагъанындан, мен онынъ айткъаны киби де яптым. Биз бутюн гелже бир дакъкъа юкълэмай отуруп чыкътыкъ. Биз, якорь таплагъандан эки-учь саат сонъ ялыда, пек тааджили джыннста, балабан, къоркъунч айванлар корьдик (насыл айван олгъаныны, биз озюмиз де билмей эдик). Олар тамам ялы кенарына кельдилер, озенчикке тюштилер, корюнгенине коре салкымыланимакъ истеп сув ичинде чалкъана, чапалана ве бу вакыт игренч суретте фышнай, фыркылдай, окюре ве улуй эдилер; мен шимдите къадар бундай шей ич бир вакыт эшитмеген эдим.

Ксури къарардан зияде къоркъты, эбет догърусунн айткъанда, мен озюм де къоркътым. Бу къоркъунч айванлардан бириси бизим баркаскъа догъру ялдап кельгенини эшиткенде, биз экимиз де дэз зияде къоркътыкъ; биз оны корип олмай эдик, лякин онынъ шувулысындан ве фыркылдавындан, онынъ пек балабан бир йиртыджи олгъаныны анъладыкъ. Заваалы Ксури оны арслан белледи (бельки шайдыр да), ве манъа:

— Якорьны котерейик, мындан кетейик,—деп багъырды. Мен:

— Ёкъ, Ксури, бизге якорь котермеге аджет ёкъ, биз йипи бирэз узатыр да, денъызге догъру чекилимиз, олар анда бизим артымыздан къуумазлар,—деп джевап бердим.

Мен бу лафларны айтып битирир-битирмез, бу бельгисиз джанаварны баркастан эки курек бою къадар узакълыкъта корьдим. Догърусунн айтсам, мен бирэз

абдырадым, анна шу арада каютадан тюфегин алдым
ве аттым. Айван арткъа айланды ве ялыгъа догъру
яллады.

Меним тюфегимнинъ сеси чыкъкъанда, ялыда чыкъ-
къан къоркъунч окюрювлерни айтып анылатмакъ мум-
кюн дегиль; ихтимал, бу ерде яшагъан джанаварлар,
бойде сес эшитмеселер керек. Бу ерлерге гедже тюш-
мекни тюшонмеге аджет олмагъанына мен бир тамам
къандым; лякин куньдюз тюшмеге джесарет этмек
мумкюнми, — биз буны да бильмей эдик, бир кийик
инсаннынъ аны олмакъ, арслан, я да къаллаи панджа-
сына илишмектен хайырлы дегиль эди.

Лякин чаре ёкъ, мында, я да бапкъа бир ерде ол-
сун, бизге ялыгъа чыкъмакъ мытлакъа керек эди, чюнки
ич бир тамла сувумыз къалмагъан эди. Ксури манъа,
эгер мени ялыгъа ёдласанъ, татлы сув тапып кетир-
меге тырышырым деди. Мен ондан, не ичюн сен ке-
теджексинъ де, мен кетмейджегим деп сорагъанда,
балачыкынынъ сесинде манъа къаршы ойле бир севги
чынылады ки, о, озь садакълыгынен мени эбедий
оларакъ озюне чекти. О:

— Эгер кийик инсан кельсе, о мени ашар, сиз исе
сагъ къалырсыз, — деп джевап берди.

— Мына насыл, Ксури, экимиз де кетермиз, эгер
кийик инсан кельсе, биз оны ольдюримиз, о не сени
ашар, не де мени, — деп джевап бердим.

Мен балачыкъкъа нексимет ве бир ютум шарап бер-
дим; сонъра биз телюкесиз таныгъашымыз къадар топ-
ракъкъа якъынаштыкъ, янымызгъа сия ве сув ичюн
эки бардакътан бапкъа бир шей алмай, сувгъа сычран
ялыгъа джонельдик.

Мен, озен бою ашагъы догъру бизге къайыкълар-
нен кийик инсанлар тюше къоймасынлар деп хавф
этерек, баркасымызны козьден гъайып этмек ичюн
ялыдан узакълашмагъа истемедим. Лякин Ксури ялы-
дан бир миль къадар узакълыкъта чокъракъ корип
о якъкъа джурюш этти. Мен бирден онынъ арткъа
манъа догъру къачкъаныны корьдим. Онынъ артындан
кийик инсанлар къуваламасынлар? О, бир де бир ки-
ик айвадан къоркъмагъайды? Мен оны ярдымгъа

чаптым, онынъ янына чапчы баргъаным киби, аркъа-сында буюк бир шей асылы олгъаныны корьдим. Бакъ-сам о, бизим тавшанларгъа бенъзеген, лякин башкъа тюсте ве аз узун аякълы бир кийик айванчыкъ оль-дурген, бу мувафакъиетке биз экимиз де къуwandыкъ, кийик айванчыкънынъ эти бизге лезетли корюнди, лякин Ксурийнинъ манъа догъру чапмасынынъ энъ буюк къу-ванчы, яхшы татлы сув тапкъаны акъкъында хабер эди.

Бардакъларымызны толдуруп, ольдюрильген тав-шаннен бир сыйландыкъ, бу ерасрде ич бир тюрлю инсан изи тапмагъанымыздан ёлумызны девам эттир-меге азырландыкъ.

Озенчикнинъ тёкюльген еринден чыкъкъан сонъ, ёлумызны девам эттирмек ичюн татлы сув алмакъ ниетинен бизге бир къач кере даа ялыгъа янашмакъ керек олды. Бир кунъ саба, биз олдукъча юксек бир буруннынъ къорчалагъан еринде токътадыкъ ве сув-нынъ артувыны беклей эдик. Козълери менимкинден кескин корьген Ксури бирден:

— Бакъсанъыз, анда байыр этегинде насыл бир къор-къунч джанавар ята,—деди,—о шинди къатты юкълай. О уянмаздан эвель кетейик!—деп шыбырдады.

Мен онынъ косътерген тарафына бакътым ве акъи-къатен къоркъунч бир шей корьдим. Бу буюк бир арслан эди. О, байыр чыкъынтысынынъ тюбюнде ята, бу ер оны кунештен къорчалай эди. Мен:

— Динъле, Ксури, ялыгъа чыкъ да, шу джанаварны ольдюр!—дедим.

Балачыкъ абдырады.

— Манъа оны ольдюрмек?!—О мени тирилей ютар!—деди.

Мен бир шей айтмадым, алыпъыз къыбырдамамасыны тепбиледим; сонъ бутюн тюфеклеримизни кетирдим (бизде учъ тюфек бар эди). Энъ балабан тюфекке яхшы атым барот толдуруп эки кесек къуршун къой-дым, о бирине эки буюк къуршун къойдым, учюнджи-сине исе, беш уфакъ къуршун къойдым. Биринджи тюфекни алып, яхшы козьлеч джанаваргъа аттым, мен онынъ башына козьледим, лякин о, нанджаларынен башыны къанатын ойле ята эди ки, къуршун онынъ

аягыны тийди ве тизден юкъары кемигини парчалады. О шу саат сытрап турды, лякин урулгъан аягында агыры дуйюш шу ерде юварланды, сонъра текрар котерилип учъ аягы устюне турды, ве меним омрюмде эшитмеген бир сеснен окъурп, алыдан узакъ сюйрелип кетти. Мен онынъ башына урамагъаным ичюн, бираз тарсыкътым, лякин бир дакъкъа гъайып этмей, экинджи тюфекни алдым, джанаварнынъ артыпдан аттым ве бу сефер мергин урдым. Арслан ич де сес чыкъармай йыкылды. Артыкъ Ксури батырлашты ве алыгъа кетмек истеди.

— Яхши, кет!—дедим.

Бала сувгъа сытрады ве бир къолунда тюфекни тутуп бир къолунен ялап алыгъа кетти. Джайылып яткап джанаварнынъ яшына якъып барып, тюфекнинъ дулосыны къулагъы ичине тутаракъ арсланны ольдюрди.

Бойле джанаварны абрамакъ эбет де, яхши эди, лякин онынъ эти ашаймай, ве мен бойле файдасыз эт ичюн учъ атым барот зияш эткенимизге пешман эттим. Ксури, ольдюрильген джанавардан ниле бир кър чыкъараджыны сёйледи ве биз баркаскъа къайткъан сонъ, о менден балта истеди.

— О не ичюн?—деп сорадым.

— Онынъ башыны кесмек ичюн,—деп джевал берди.

Амма о, онынъ башыны кесип оламады, баркаскъа алынъыз панджасыны кесип кетирди. Бу гъает буюк бир арсланнынъ панджасы эди. Арсланнынъ териси, бельки бизге ишке ярар эди деп акъылыма келди ве онынъ терисини сыдырып бакъмагъа къарар бердим. Биз экимиз де бу ишке тутундыкъ, лякин буны насыл башламакъ керек олгъаныны бильмей эдим. Ксури менден чебер чыкъты, мен онынъ билгешиме коре ардым эттим. Бу иш бизим бутун кунюмизни алды. Низет, терини сыдырдыкъ; биз оны каютамызынъ тешесине чектирдик, эки кунден, о купеште бус-бутюн къуруды ве сонърадан манъа юкъламакъ ичюн тешек хызметини корди.

Бу токътадан сонъ биз, корюлир дереджеде экилли башлагъан ашайтымызны мумкюн олгъаны къадар

кытып масраф этмесе тырыша, ялыгъа ялынъыз татлы сув алмагъа чыкъаракъ, он—он эки кунъ дженюнке догъру кеттик. Мен Гамбия озенининъ агъызына, я да Сенегалгъа, я да Ешиль бурундан узакъ олмагъан бир ерге, къолайлы бир дуракъкъа бармакъ истей эдим, чюнки мында бир Европа гемиси раст кетирмекни умуят эте эдим. Эгер мен буны раст кетирмесем, манъа, я денъизде ада къыдырмагъа башламакъ, я да къара тепли инсанлар арасында гъайып олмакъ къалгъаныны биле эдим,—манъа башкъа бир ёл ёкъ эди. Бутюн Европа гемилери,—Гвинея ялыларына олсун, Бразилиягъа олсун, я да Ост-Индиягъа олсун—къайда кетсёлер-кетсинлер, Ешиль бурун янындан кечкенлерини мен биле эдим, мен озь-озюме: я Европа гемиси раст кетиреджегим,—я да гъайып оладжакъым дедим.

Айткъаным киби, мен он кунъ даа ялыгъа якъын кетмекни девам эттим. Сонъра мен, ялы боюндаки инсан яшамагъан ерлер посёлочкарнен денъишини башлагъаныны эследим, эки-учь ерде биз, бизге бакъкъан инсанларны коръдик. Оларнынъ эписи чыплакъ ве къара эдилер. Мен бир кере ялыгъа чыкып оларнынъ янына бармакъ истедим, лякин меним акъыллы фикир бериджим Ксури:

— Керекмей!—деди.

Бунъа бакъмадан мен, кийик инсанларнен сёлеше бильнек ичюн баркасны ялыгъа якъын туттым.

Олар меним истимни анълады ве ялы бою бизим баркасымыз артындан чокъ чаптылар. Мен оларнынъ слясыз олгъанларыны эследим, оларнынъ ялынъыз бири къолунда индже узун бир таякъ туткъан эди. Ксури манъа, бунынъ копё олгъаныны ве кийик инсанлар копёсны пек узакъ ве мергин аткъанларыны сёледи. Бунынъ ичюн мен баркасны олардан бираз узакъча туттым ве ишаретлернен, энъ зияде бизим ашкъа ихтияджымыз олгъайыны анълатмагъа чалыштым. Олар анъладылар ве озь небетиндже ишаретлер этип къайыгъымыны токътатмамын ве манъа ашарлыкъ кетиреджеклерини анълаттылар. Мен елькенинъ тюшюргенин киби, эки кийик инсан бир тарафкъа догъру чапып кетти ве ярым сааттен, эки буюк кесек къуру-

тылгъан эт ве оларнынъ топрагъында осил етишкен эки чувал, захиреге ошагъан бир урлукъ алып кельдилер. Биз бу этнинъ пасыл эт олгъаныны ве урлукънынъ пасыл урлукъ олгъаныны бильмей эдик, лякин эр экисини де алмагъа тамамынен разылыкъ косътердик.

Лякип бу теклиф этильген бахшышны пасыл алмалы? Биз, кийик инсанлардан къоркъаракъ, оны алмакъ ичюн ялыгъа чыкъмагъа къарар берамадыкъ, айны заманда олар да бизден эсик къоркъмай эдилер. Нидет, олар, бу зор вазнеттен чыкъмакъ ичюн, эр эки тараф ичюн бир дереджеде телюкесиз олгъан бир чаре тюшюнип таптылар: захире чувалларыны ве этин ялыгъа ерлештиререк, узакъкъа чекильдилер, буларнынъ эписини баркаскъа авуштырмакъ ичюн, бизге вакъыт бердилер ве сонъра эвельки ерлерине къайттылар. Биз оларгъа ишаретлернен телешкюр эттик.

Кечиктирмеден бизге, оларгъа буюк бир ярдым косътермек сырасы раст кельди.

Биз даа ялдан чекилип етиштиреледик, бирден дагъ артындан эки буюк джанавар атылып чыкъты ве денъызге догъру чаптылар. Олар бири-бирининъ артындан чапа эдилер, ялда булунгъан инсанлар, хусусан къадыллар пек къоркътылар. Ялынъыз къолунда копъё олгъан адам озъ еринде къалды, къалгъанлары исе къачып башладылар. Лякин джанаварлар догъру денъызге чапты ве инсанларгъа ич уджум этмедилер. Олар денъызге эпкин келип сычрадылар ве оларнынъ кезинтисининъ екяне макъсады санки ялдамакъ олгъан киби ялдап башладылар. Бирден олардан бириси баркаскъа пек якъын ялдап кельди. Мен буны беклемей эдим, шу ерде чалт-чалт тюфекни толдурып ве къалгъан эки тюфекни де толдурмакъны Ксуриге эмир этерек, мен душманынъ къаршыламагъа азырландым. О, къуршун етеджек къадар бизге якъынлашкъаны киби, мен курокины бастым ве къуршун онынъ башына тийди, шу анда о, сувгъа батты, сонъра устьке чыкъты ве де сув тюбюне гъайып оларакъ, де устьке чыкъаракъ арткъа, ялыгъа догъру, ялдап кетти. О корюльгенни коре, сувгъа тююлерек ве къаныны

акытаракъ, олюмнен куреше эди. Ялыгъа къадар ялдап бармай геберди.

Тюфек атылгъанда онынъ сарсынтысыны ве атешини коръген кийик инсанларнынъ не дередже тааджипленгенлерини тасвир этмек мумкюн дегиль: оларнынъ джанлары къоркъудан агъызларына кельди ве бир олю тарзында ерге йыкъылдылар. Лякин джанаварнынъ баткъаны ве меним оларгъа якъын кельмелери ичюн якъан ишаретини корип, олар юрсклендилер, ве ольдюрильген джанаварны чекип чыкъармакъ ичюн сувгъа тюштилер. Мен онынъ баткъан ерини яч бир зорлукъсыз тайин эттим, чюнки бу ердеки сув къангъа боянгъан эди. Ольген джанаварны йипке илиштирип, йипиниъ уджуны кийик инсанларгъа аттым ве олар олген джанаварны алыгъа чекип кетирдилер. О, сийрек корюльген джыныстан, гъает дюльбер бенеки териси олгъан буюк бир леопард экен. Кийик инсанлар онынъ башында тураракъ шашып, къолларыны юкъары коте эдилер: олар, мен оны иенен ольдюргенимни аяглап оламай эдилер.

Джанаварнынъ экинджиси, меним тюфегининиъ атылышындан къоркъып сичрап чыкъты да, дагъгъа къачып кетти. Мен негрлериниъ олген леопарднынъ этини ашайджакълары кельгенини эседим, эм шимди, оны негрлерге озюмден бахшыш этип берсем, ойле ихшы олур эди, деп тюшюндим. Мен оларгъа оны озьлерине алмакъ мумкюн олгъаныны ишарет этип косьтердим, манъа чокъ тешеккур этти ве вакъытны гъайып этмей ишке башладылар. Оларынъ пычакълары ёкъ эди, лякин ольдюрильген джанаварнынъ терисини, уджлары кескинлештирильген агъач парчаларынен ойле чалт ве кяминъ сыдырдылар ки, биз оны пычакънен биле шай тез япамаз эдик. Олар манъа эт алмамны теклиф эттилер, лякин мен, оны сизге берем деп ишарет этерек ред эттим, алынъыз терисини иседим, олар буны манъа севинерек бердилер. Бундан да башкъа олар манъа, эвелькисинден де чокъ ашарлыкъ кетирдилер ве мен бунынъ насыл продукт олгъаныны бильмесем де алдым. Сонъра мен, олардан сув иседим, бардакъларымыздан бирини оларгъа уза-

тып, оны баш ашагъы чевирин, бош олгъаныны ве оны толдурмакъ керек олгъаныны косътердим. Бу вакъыт олар озь тиллеринде бир шей айтып кычырдылар: халкъ ичинден эки къады айырылып чыкъты ве бир аз вакъыттан сонъ ялыгъа буюк бир пиширилген топракъ савут къойдылар (олар чамурны кунешке пиширселер керек). Мен бутюн бардакъларымызны берип Ксурини ялыгъа ёлладым, оларны о сунгъа толдурды.

Бойлеликнен, сув ве бизге белли олмагъан захире ве тамырлардан ибарет олгъан эрзакъларны запас алып мен мусафирчен негрлерден айырыларакъ, ялыгъа якъын чевирмей он бир кунъ, кеткен тарафыма ялдадим. Низет, огде он беш миль къадар узакълыкъта, денъиз ичине эппейиндже узангъан тар бир топракъ ёлагъы корьдим. Ава тынч эди, бу топракъны айланyp кечмек ичюн мен ачыкъ денъизге догъру чевирдим. Биз бу топракънынъ уджуна кельген вакъытта, океан тарафында алты миль къадар узакълыкъта айдын оларакъ башкъа бир топракъ ёлагъы корьдим ве тамынынъ эсасы оларакъ бу тар ёлакъ—Ешилъ бурун, узакъта корюльген топракъ ёлагъы исе—айны шу адны ташыгъан адалар олгъанына къандым. Лякин адалар пек узакъ олгъанындан, анда кетмеге къарар берамай, не япаджагъымызны билъмей эдим. Мен бирден балачыкнынъ сесини эшиттим:

— Эфенди! Эфенди! Елькен! Гем!

Акълсыз балачыкъ, буны, мытлакъа онынъ шорбаджысыннынъ бизни къууалап кельген гемилеринден бириси беллеп, къоркъусындан оле язды. Лякин мен маврлардан не къадар узакъ кеткенимизни ве о тарафтан бизге телюке олмагъаныны биле эдим.

Мен каютадан сычрап чыкътым ве гемини корьгенимден башкъа, онынъ Португалия гемиси олгъаныны эследим. „Бу мытлакъа эсир гемисидир, ве негр алмакъ ичюн Гвиней ялыларына кетедир“ деп тюшюндим. Лякин дикъкъатпен бакъкъан сонъ, гемининъ башкъа тарафкъа кеткенини ве ялыгъа догъру чевирильмекни тюшюмгенине къандым. Бу вакъыт мен бутюн елькенлерни котердим, ве онынъ экипажыннынъ дикъкъатыны озюме джелъп этмек ичюн мумкюн

олгъан эр шейни япмагъа къарар беререк, ачыкъ де-
нъизге догъру чевирдим.

Биз бар къуветимизнен кетсек биле, гемидеки адам-
лар бизим сигналларымызны эслеп оладжакълары къа-
дар якъынлашып оламайджагъымызгъа чокъ кечикмей
къандым. Гемни бизни эслемез, янымыздан кечип кетер
деп абдырап башлагъан вакъытта, бизни гемининъ па-
лубасындан трубанен бакъып корьдилер. Оларнынъ
мангъа сонъундан айткъанларына коре, олар бизни гъа-
йып олгъан Европа гемилеринден бирисининъ къа-
йыгъы беллегенлер. Бизим якъынлашып олмамыз ичюн,
гемни елькенлерини эксилътти ве учъ сааттен сонъра
биз онынъ янына барып токътадыкъ.

Португаль, испан ве француз тиллеринде меним ба-
шымдан ашагъы суаль ягъдырдылар. Лякин мен бу
тиллерден ич бирисини бильмей эдим. Нисает, шотлан-
диялы бир матрос мангъа инглиздже сёйледди ве мен
онгъа озюмнинъ инглиз олгъанымны, маврларнынъ
эсирлигинден къачкъанымны аягълаттым. Шундан сонъ
мени ве меним ёлдашымны, баркасымыз ве хозяйство-
мызнен берабер гемиге пек севинип алдылар.

Меним агъыр ве ашалайджы вазнетимден сонъ, бу
азатлыкъ дуйгъусы мени насыл буюк бир къуванчнен
толдургъаныны козь огъуне кетирмек къолайдыр. Озюм-
нинъ къуртарылгъаным ичюн, бутюн шейлеримни шу
дакъкъа капитангъа бахшыш оларакъ теклиф эттим,
лякин о, менден ич бир шей алмайджагъыны ве биз
Бразилиягъа кельгенимиз киби, меним бутюн шейле-
рим мангъа къайтарылып бериледжегини айтаракъ, юк-
сек гонъюлли бир суретте бахшышларим ред этти.

— Бразилия сизнинъ ватанынъыздан чокъ узакъ, эгер
мен сизнинъ малынъызны алсам, сиз анда ачтан олер-
сиз. Бойле олгъанда мангъа сизни къуртармакъ не керек
эди? Ёкъ, ёкъ эфенди, мен сизни Бразилиягъа къа-
дар бедава алып кетерим, сизнинъ шейлеринъиз исе
анда кереги къадар яшамакъ ве ватанынъызгъа къайт-
макъ ичюн ёл масрафынъызны одемек ичюн сизге им-
нин берир,—деди.

ДЁРТЮНДЖИ БОЛЮН

Робинзон Бразилияда ерлеше.—О бир даа денъызге чыкъа ве къазагъа огърай.

Капитан, ялынъыз сёзде дегиль, иште де йигит бир адам экен. О матрослардан ич бирининъ меним шейлериме токъунмамасы ичюн эмир берди, сонъ меним бутюн шейлеримнинъ толу джедвелини япып, оларины айры бир одагъа сакълатты, джедвелини исе Бразилиягъа къайткъан сонъ, о шейлерни олгъавы киби ала бильмем ичюн, манъа берди.

О, меним буюк къийметке малик олгъан баркасымны пек бегенди, оны авесликнен менден сатып аладжыгъыны бильдирди ве менден онынъчюн насыл бир fiyat истейджегини сорады. Бунъа мен шойле джевап бердим:

— Сиз манъа къаршы ойле бир яхшылыкълар яптынъыз ки, мен сизнен алыш-веришке киришмекнен, малыма ич бир тюрюю fiyat тайин этмайым, мен буны сизининъ озюнъызге быракъам,—дедим.

Бундан сонъ о манъа, баркасымчюн сексен пиастр¹ береджегини ве эгер Бразилиягъа кельген сонъ оныа паалыджа fiyat береджек бир муштери тапылса, эки fiyat арасындаки farkъны да одейджегини бильдирди.

Биз Бразилиягъа сагъ-селямет келип еттик ве йигирми эки кунълук ёлдан сонъ Азиялер² лиманына кирдик.

Бойлеликпен, инсан баласынынъ тюше биледжеги энъ алчалтыджи вазияттен чыкъаракъ, белядан бир даа къуртулдим ве шимди манъа не япаджагъымны ала этмек къалды.

Мен, Португалия гемиси капитанынынъ манъа косъ-терген бу яхшы муамелесини ич бир вакъыт унутмам.

О менден ёл парасы оларакъ ич бир шей алмады, меним бутюн шейлеримни манъа низамынен къайтарып берди, арслап териси ичюн манъа къыркъ пиастр

¹ Пиастр—испаниа парасы.

² Азиялер лиманы—Бразилияда бир лиманынъ ады.

ве леопард териси ичюн йнгирми пиастр берди ве умумен меним сатмагъа келишикли бутюн арткач шейлерини, буларнен берабер шарап олгъан ящикни, эки тюфекни ве балавузнынъ къалгъаныны (онынъ бир къысмы чыракъ язмагъа кетти) сатып алды.

Къыскасы, мен малымнынъ буюк бир къысмыны сатып, Бразилияда ялыгъа чыкъкъанда меним джебимде эки юзь пиастр бар эди.

Бразилиягъа кельген сонъ меним достум капитан, мени озюнинъ бир танышынынъ эвине алып кетти, бу адам да онынъ озю киби сыджакъ-къанлы ве памуслы бир адам эди. Бу адам шекер тарлалары ве шекер заводнынъ арендаторы эди. Мен онда чокъ вакъыт яшадым ве бунынъ саесинде шекер производствосынен таныш олдым. Мындаки адамларнынъ не къадар яхшы яшагъанларыны ве чалт зенгинлешкенлерини корип, менэбедий оларакъ Бразилияда къаларакъ, бу ишнен огърашмагъа къарар бердим. Элинде олгъан бутюн параларгъа мен аренданен топракъ туттым ве Лондонда алмакны тюшюнген параларымнынъ микъдарынъ козьде тутаракъ озюмнинъ оладжакъ плантациям ве къаралтымнынъ планы устюнде чалышып башладым.

Меним Лиссабонлы бир португаль къомшум бар эди, о догъма инглиз олып, фамилиясы Уэллс эди. О да къарардан меним вазнетимде булуна эди. Биз онынънен якъын достлукъ пейда эттик. Менде де онда олгъаны киби девир япув капиталы буюк олмагъанындан нальк эки йыл ичинде биз зар-зорнен кечиндик. Топракъ ишлене берген сайын, биз зенгинлеше эдик ве учюнджи йылы бизим топрагъымызнынъ бир къысмына артыкъ тютюн сачылгъан ве биз келеджек сене шекер къамышы сачмакъ ичюн буюк топракъ мейданлыгъы айыргъан эдик.

Бразилияда аман-аман дёрт йыл къадар яшап ве кет-кете озь производствомны кенишлетерек, озь-озь-люгинден энълашыла я, мен ерли тильни огренмектен башкъа, озюмнинъ къомшуларымнен ве айны заманда бизге энъ якъын олгъан деъиз порту Сан-Сальвадор алыш-веришчилеривен яхшы танышлыкъ пейда эттим.

Олариси ве башкяларынен корюшереъ, мен эхсери вакыт, озюмнинъ эки кере Гвинея ямларына баргъаным акъкънда, о ерининъ негрлеринен алыш-вериш насыл япалгъаны ве анда олмайджакъ шейлернен—боюнджакълар, пычакълар, макъаслар, балталар, джам савутлар ве саире чул-чубургъа—алтын къум ве фильтиш алмакъ насыл къолай олгъаныны икисе эте эдим.

Меним ихяелеримни олар гъает дикъкъатлы динълей эдилер.

Бир сефер мен ве меним бир къач танышларым олмакъ узьре буюк бир компания топландыкъ. Биз бу тема устюнде чокъ сёйлештик. Экинджи куню сабасы меним лаф эткен адамларымнынъ учю манъа кельдилер ве меним оларгъа дюн айткъанларымынъ яхшыджа тюшюнереъ 'манъа гизли бир теклиф япмагъа кельгенлерини сёйледилер. Соьъра, олардан бутюн эшиткенлерим озь янымызда къалалжагъына менден сёз аларакъ, манъа шойле дедилер:

— Бизим эпинизининъ плантацияларымыз бар, лякин ишчи тутмакъ ичюн парамыз олмагъанындан ишлеримиз пек зор кете. Сиз анда, озюмизининъ баргъан ерининъде йыгъыннен алтын тозу ве башкя къийметли шейлер бар дейсинъиз. Биз алтын алмакъ ичюн Гвинеягъа бир геми ёлламакъ истеймиз. Анда кетмеге сиз разысызми? Биз денъиш ичюн сизге эр шейни бериримиз. Заметинъиз ичюн сиз, бизим эр биримизининъ аладжагъы къадар иссе алырсынъыз.

Текрар этем, меним манъалайыма озь элякимнинъ себепчиси олмакъ язылгъан экен.

Эвелькиси киби, мен озюмнинъ серсериликке олгъан севгимни енъалмай ве бабамнынъ яхшы огютлерини динълеп оламагъаным киби, шимди де бу сукъландырылджы теклифке къаршы кетамадым.

Мен озь достларым, озюм олмагъан вакытта оларнынъ меним мал-мульклериме мукъайт олмалары ве эгер мен къайтып кельмесем, оны косътергенни киби идаре этмелери шартынен, Гвинеягъа севинереъ кетеджегимни билъдирдим.

Олар, бизим договорымызны язылы обязательствонен пекитереъ, буларнынъ эписини япалджакъларына манъа

емин этип сѣз бердилер, мен исе озь тарафымдан, барып да ольген киби олсам деп, формаль оларакъ наснетимни яздым: озюмнинъ бутюн джанлы ве джансыз мал-мулькюмни, менни къуртаргъан Португалиялы капитангъа наснет эттим.

Гемн вакътында азырланды, келишикли малларнен юкленильди ве эписи меним компаньонларымнынъ къаршылыкълы узлашувларынен япылды. Хайырсыз бир саатте, 1659 сенеси сентябрь 1-де мен текрар гемн палубасына аякъ бастым. Бу кунь, меним секиз йыл эвельси бабам ве анамдан Гулльге къачкъан кунюм, меним ана-бабамнынъ ирадесине къаршы тургъан ве озь талийимни бу дередже къаба оларакъ идаре эткен кунюм эди.

Он эки кунь ялдагъан сонъ, биз экваторны кечерек, сонъки козетювлерге коре $7^{\circ}22'$ сырт эликте булунгъан вакъытта, бизни къатты фуртуна тутты. Бу акъикъий къасыргъа эди. Фуртуна дженюп-куньдогъыштан башлады, сонъ, онынъ акъи тарафындан эсип башлады ве янает къоркъунч бир къуветнен сырт-куньдогъышкъа чевирильди, биз он эки кунь ичинде, талийининъ ирадесине теслим оларакъ, афатнынъ ачувы айдагъан тарафкъа яламагъа меджбур олдыкъ. Бу он эки кунь ичинде мен эр саат олжюм беклеп тургъанымны ве бизден ич бир кимсе де сагъ къалмакъны тюшюнмегенини айтмагъа биле аджет ёкъ.

Бир кунь саба эрте (ель даа токътамай ве биз эпиниз къуртулыштан уютимизни санки кескен эдик) матрослардан бириси:

— Топракъ!—деп къычырды.

Лякин, биз, озюмизнинъ къайда олгъанымизни бильмек ичюн каютадан чыкъмагъа ётиштиремедик, гемн къумгъа отурды. Бу дакъкъасы, арекетининъ бирден токътагъаны себебинден, къоркъунчлы бир къуветнен палубагъа сув авдарылып акъты.

Гемн къумгъа о къадар терен сапланды ки, оны къумдан чыкъармакъны тюшюнге биле аджет ёкъ ве бизге ялынъыз, эгер мумкюн ола билъсе, озьлеримизни къуртармагъа тырышмакъ ёлу къалгъан эди.

Бизим эки къайыгъымыз бар эди. Булардан бириси

бурунгъа къаршы асылы тура эди, штурм оны дюменге урып парлагъан ве сонъра къонарын денъизге алып кеткен эди. Башкъа бириси къалгъан эди, лякин оны денъизге насыл тюзюрмели? Бу зор меселе эди. Лякин беклеп турмакъ да мумкюн дегиль эди: гени эр дакъкъа дна зияде бата биле эди, базылары исе о артыкъ чатлады дей эдилер.

Капитаннынъ ярдымджысы гемининъ къабургъа-сында макъараларпен асылы тургъан къайыкъкъа чапты ве экипажнынъ къалгъан адамларынынъ ярдымнен оны сувгъа тюзюрмек ичюн азырлады. Биз эпиниз он бир адам къайыкъкъа миндик ве окюрген далгъаларыннъ истегине теслим олдыкъ, штурм элпейи тысса да, эр алда ялыгъа къоркъунч далгъалар ура ве догърусыны айткъанда денъизни къутургъан деп алландырмакъ мумкюн эди.

Бизим назнетимиз акъыкътен аджныкълы эди: биз, къуртулып оламайджакъымызны ачыкъ коре эдик. Бизим елькепимиз ёкъ эди, олса биле эи бир онынъ бизге файдасы олмаз эди. Биз, ольдюрильмеге алынyp кетильген инсанлар киби, юреклеримиз таш киби къатты къалгъан бир алда ялыгъа таба курек чеке эдик: къайыкъ ялыгъа якъынлашкъаны киби, оны далгъа урып битъ парча этеджетини биз эпиниз лек ачыкъ биле эдик. Ель ве акъынтынса айдалып, курек чекерек, биз озъ олюминизни озъ къолумызнен якъынлаштыра эдик.

Бизим гемимиз сапланып къалгъан ерден, биз дёрт милъ къадар узакълаштыкъ, бирден буюк бир толкъун бизим къайыгъымызнынъ бурнуна акътарылды. Бу, сонъки олюм урушы эди. Буюк толкъун бизим устюмизге ойле бир къуветнен урды ки, бир ан ичинде къайыгъымызны авдарды. Биз ах деп етиштирамадыкъ, къайыкътап ве бири-биримизден узакъкъа сув туюбуне тюштик.

Мен сувгъа комюльген вакъытта мени сарып алгъан къоркъуны ич бир тюрлю къалемнен тасвир этмек мумкюн дегиль. Мен лек ахшы ялдайм, лякин о вакъыт сув устюве бирден чыккып оламай богъула издым. Мени далгъа къапып алды, ялыгъа таба баягъы

бир ер алып кетти, джайылды ве мени яры олю дедреджесинде къалдыраракъ, артына чекильди. Меним богъазыма сув толгъан эди. Мен эсимни башыма топладым ве айындым. Топракъынынъ якъын олгъаныны корип (меним беклегенимден де якъын) мен чалт-чалт ялыгъа таба догърулдим. Мен, бапкъа бир далгъа даа етишип келип мени къапып алмаздан эвель ялыгъа ялдап бармагъа ашыкъа эдим, лякин ондан къуртуламайджакъымынъ кечикмей апъладым: денъиз меним артымдан, къутургъан джанавар киби къува эди. Онынънен курешмеге меним къуветим окъ эди.

Экинджи далгъа мени йигирми, отуз фут къадар сувгъа комди. Сонъ мени къапып алды ве буюк бир къуветнен ялыгъа догъру алып кетти. Мен нефесимни тутуп, акъынты бою ялдап онъа бутюн къуветимнен ярдым эттим. Мен бирден юкъары котерильгенимни дуйдым. Чокъ кечмеден, бахтыма, къолларым ве башымынынъ сув устюне чыкъмасы мени зиядесинен енгиллештирди ве экинджи бир далгъанынъ даа етишип кельмесине къадар эки санимеден зияде вакъыт кечмесе де, мен нефес алып етиштирдим, бу мапъа къувет берди. Янынъ бир далгъа мени текрар сувгъа комди, лякин бу сефер мен сув тюбюнде чокъ турмадым. Номай сув арткъа чекилип кеткени киби, мен вакъытны гъайып этмей, ялыгъа таба ялдадым ве кечикмей аякъларым астында топракъ олгъаныны дуйдым. Мен бир сание токътап бутюн коксюмни толдуруп бир нефес алдым ве ялыгъа догъру чаптым.

Лякин мен шимди де денъизнинъ ачувындан къуртуламагъан эдим: о меним артымдан эки кере даа етишип кельди, мени далгъа эки кере даа къапып алды ве эп ялыгъа якъып алып кельди, бахтыма яны бу ерде тегиз ве пек ятыкъ эди.

Сонъки далгъа аз къала меним нчюн белаялы ола язды: о мени къапып алды ве экин къуветинен къабургъам ве коксюм устюне кетирип къаягъа урды, меним нефесим тутулды, эсимни джойдым. Бир къач вакъыт мен бус-бутюн чаресиз къалдым ве бус-бутюн денъизнинъ элине теслим олдым, эгер меним башыма эсим кельмезден эвель о мени текрар озъ къучагъына

алып етиштирген олса, мен мытлакъа гъайып олур эдим.

Лякин мен эсимни вакътында топлалдым: далгъа мени шимди текрар басаджагъыны корип, бутюн къуветимнен къаягъа япыштым, ве нефесимни тутаракъ, бу далгъанынъ кечмесини беклеп турдым.

Мында, топракъкъа якъын ерде, далгъалар нек юксек олмагъапларындан аз бир къуветнен келип ура эдилер. Сув денъизге догъру чекильген сонъ, мен чапып олгъаным къадар огге чаптым ве алыгъа о къадар якъыналаштым ки, кельген дигер далгъа меним устюмден кечип кетсе де, мени артыкъ денъизге чекип аламады. Бир къач адым даа ве мен озюмни буюк къуванчынен топракъ узеринде корьдим. Мен, такъаттан тюшип, ялы кенарындаки къаялар устюне тырмаштым ве отлар устюне барып йыкылдым. Мен мында телюкесиз эдим: денъиз манъа етишип келамай эди.

Мен, санки мезардан тирилип чыкъкъап адамнынъ къуванчыны кереги киби айдын косътере биледжек сёз ёкътыр деп тюшюнем: мен, ялы бою буюк адымлар атып джуре, къоаларымни саллай ве не япкъанымни озюм де ихшы хатырлап оламайым. Меним бутюн барлыгъым, эгер бойле демек мумкюн олса, меним къуртулышым дуйгъусынен толгъан эди. Мен, ялыпъыз мен сагъым, аркъадашларым эниси богъулдылар деп тюшюне эдим. Не олса да артыкъ олардан ич бирисини корамадым; эгер оларнынъ денъиз ялысына атылгъан учъ шаяна, бир къалпакъ ве эки тек башмакилерини саймасакъ, олардан бир из биле къаламады.

Мен, озюмнинъ къайда тюшкенимни анъламакъ ве не япаджагъымни къарарлаштырмакъ ичюн, манъа бу ерни козьден кечирмек керек олгъаныны хатырладым.

Буны хатырлагъаным киби, меним къуванчым сувуды: меним къуртулышым акъыкъатта къуртулыш олмагъаныны анъладым. Меним устюмде къуру бир йипчик биле къалмагъап эди, авуштырып киймеге исе бир шей ёкъ эди. Меним ашамагъа шейим ёкъ эди. Меним, къуветимни топламакъ ичюн сувум биле ёкъ

эди; манға я ачлыкътан ольмек, я да йыртыджы айванлар тарафындан парчаланмакъ къала эди. Лякин эпсинден къоркъунчлысы исе—меним сияям олматганы эди, мен, озюмни кечиндирмек ичюн не уфакъ айванларға ве къушларға авланып оладжакъ, не де, менден къуветли олгъан, при йыртыджы айванлардан къорчаланып оладжакъ эдим. Меним янымда пычакъ, трубка ве бир къуту тютюнден башкъа ич бир шей ёкъ эди. Меним бутюн наркетин бу эди. Озюмнинъ аджынныкълы алымны тюшюнип, мен ойле бир тюшкюнликке огърадым ки, ялы бою чапып, дели киби къычырып башладым. Гедже къаранлыкълашкъан сонъ мен, юрегим къатып къаларакъ, озъ-озюмден: „Эгер бу мемлекетте йыртыджы кийик айванлар олса, мени нелер беклей? Олар авланмагъа эр вакъыт геджелери чыкъалар“—деп сорай эдим.

Меним, бирден-бир тюшюнип тапкъан шейим олса о да, якъында булунгъан, чамгъа ошагъан сюйрю тикенли къалыи терекке чыкъып, онда бутюн гедже, сабагъа къадар отурмакъ ве саба ачылгъан сонъ исе, пасыл бир олюмнен ольмек яхшы олгъаныны къарарлаштырмакъ олды, чюнки мен бу ерде яшамакъ имканы коръмей эдим. Мени араретленюв пек зияде къыйнай эди. Татлы сув тапмакъ уюютинен ярым верст къадар, бу мемлекетининъ ичине кеттим, ве бир чокърачыкъ тапаракъ зиядесинен къуwandым.

Сув ичип ве ачлыкъны пек о къадар зияде дуймамакъ ичюн агъызыма бир парча тютюн алдым, терекнинъ янына къайтып кельдим, онынъ устюне чыкътым, ве юкълап къалгъан киби олсам юварланып тюшмемек ичюн, къолайлы бир ерчик тапып ерлештим. Сонъра, апансыз уджюмге къаршы, къалыи бир пытакъ кесип алып оны ёнып бир тзакъ яптым, тизлеримнинъ устюне къойдым, ерлеше берип отурдым ве зияде ёрулгъанымдан агъыр юкъугъа кеттим.

Мен о къадар татлы юкъладым ки, тюшюнгениме коре, меним еримде олса, чокъ адам бойле юкълап оламаз эди, не бу геджеге къадар ве не де сонъ, ич бир вакъыт, мен бойле таже ве тендирист оларакъ уянгъаным ёкъ.

БЕШИНДЖИ БОЛЮК

Робинзон иисан яшамагъан адада.—О, гемиден шейлерни ала ве озюне отуракъ эв къура.

Мен уингъап вакъытта, артыкъ кунълюз эди; ава айдынлашкъан, ель тынгъан, денъизнинъ къутурмасы токътагъан эди. Мен, бизим ташлап кеткен гемимизге бакъып пек шаштым: о башкъа ерде ялыгъа пек якъын, бир кунъ эвельси мени далгъа кетирип ургъан къая-пынъ аман-аман яшында эди. Анълашыла, гедже денъизнинъ артылувы оны котерип бу тарафкъа кетирип ташлагъан. Шимди о, меним геджелеген еримден бир мильден узакъ дегилъ ве о, догъру тикленип тургъа-пындан, мен аш ве башкъа тюрюю шейлер алмакъ ичюн онъа бармакъны къарарлаштырдым.

Теректен тюштим ве этрафны текрар козьден кечирдим ве илькиде онъ тарафта, эки миль къадар узакълыкъта къуру ялыда, къайыгъымызынъ яткъанынъ корьдим. Мен онны янына бармакъ истеп о тарафкъа догъру кетеджек олдым лякин о тарафкъа, догъру ёлнен чыкъмакъ мумкюн олмагъаны анълашылды: ялы ичине терен суретте, ярым миль кенълигинде лиман кире ве ёлны кесе эди. Қайыкъкъа бармакъ истетимни къалдырып тураракъ, мен арткъа къайттым, чюнка напъа гемиге чалт бармакъ даа зинетли эди.

Уйледен сонъ денъиздеки далгъа бус-бутюн тынды ве денъизде тартылув о къадар къуветли эди ки, гемиге бараджакъ ёлумнынъ дёртте учюни мен къуру ерден джурип кеттим. Шимди онъа барып етишмеге бир черик миль къалгъан эди. Мен, бу ерде кене де юректен алжындым, эгер биз гемиде олгъан олсакъ эпимиз сагъ къаладжакъ эдик, штормнынъ сонъуна къадар беклеп биз, ялыгъа сагъ-селямет етишеджек ве мен шимдики киби, дюньядан айырылгъан бахытсыз бир махлюкъ олмайджакъ эдим. Бу фикирден меним козьлерим текрар яшланды, лякин козь яшынън лпыкъкъа ярдым этмек мумкюн олмайджакъыны акъыллыма алып, озъ кезинтимни девам эттирмеге къа-

рар бердим. Союпып (кунъ даянчылмаз дераджде сы-
джажъ эди) сувгъа тюштим ве ялдап кеттим.

Лякин, мен геми янына ялдап кельгенде, яны бир
зорлукъ даа догъды: онынъ устюне насыл тырмаш-
малы? О, сай бир ерде тура ве бутюн кевдеси сувдан
чыкълп турмажъта, лякин, тутуп чыкълмажъ ичюн бир
шей ёжъ эди. Мен шай дер эжеч бир йип эселедим
(о, меним кожоие бирден илишметегенине шашам). Йип
бактап чыжъа ве уджу сув устюне гъает алчакъ асы-
лып тура эди, зорнен олса да мен оны тутуп олдым
ве йипке сарылып палубагъа чыкълтым. Гемининъ сув
ичинде булунгъан кълсмы тешильсе керек, трюмде
сув бар эди. Лякин геми, денъизнинъ эпъиш ашагъы
кеткен кълмлау, я да даа догърусы, лафлы бир ерине
отургъан ве бунынъ ичюн де бираз янтайгъан: геми-
мизнинъ арты котерильген, бурну исе санки сувгъа
тийип тура. Бойлеликнен гемининъ бутюн арт тара-
фына сув токъунмагъанындан, мында ерлештирилъ-
ген бутюн шейлер сыланмагъанлар. Мен буны чаат
огредим, чюнки насыл шейлер бозулгъаныны ве
насыл шейлер бозулмагъаныны эпсинден эвель билъ-
мек истедим.

Биринджиде, ашайт шейлернинъ эписи бус-бутюн
кълру тура эдилер, мени ачлыкъ чекиштиргенинден,
биринджи неветте кладовойгъа барып джеплериме
пексимет толдурдым ве пакыт гъайын олмасын деп,
аяжъ устюнде ашап, гемини джурип бакълмажъта девам
эттим. Кают-компанияда ¹ мен бир шише ром таптым ве
илериде оладжакъ ишлер ичюн манъа кълвестимни
ерине кетирмек керек олгъанындан, бундан бир кълч
ютум юттым.

Манъа керек оладжакъ шейлерни ялыгъа авуштыр-
мажъ ичюн, манъа эпсинден эвель кълйыжъ керек
эди. Лякин кълйыжъ олмагъанындан, мумкюн олмай-
джакъ шейни арзуламажъ да файдасыз эди. Ихтиядж
иджатчылыкълны кенишлете ки, мен де аман ишке
башладым. Гемиде запас мачталар, диреклер ве сай-

¹ Кают-компания—геми адамлары ичюн умумий ола.

гъакълар бар эди. Бу материаллардан мен, сал ясамагъа къарар бердим.

Бу агъачларынынъ енгильджелеринден бир къач даянелерини сайлап алып, мен денъиз алып кетмесин деп эвельдже эр бирини йилнен багъладым, ве оларны сувгъа аттым. Сонъ гемиден тюштим, дёрт агъачны озюме таба чектим, оларны уджларындан къави суретте бири-бирине багъладым, эки къыскъа тахтаны конделен къояракъ, усттен де пекиттим ве бу салгъа бенъзеген бир шей олып чыкты.

Салым, меним агъырлыгъымны кереги киби котерди, лякин буюк юк ичюн пек уфакъ эди. Бу вакъыт мен текрар гемиге чыктым, геми дельгеримизинъ пычкъысыны къыдырып тапып, запас бир мачтаны учке больдим ве буларынынъ ярдымынен салымны буюттим. Бу иш манъа агъыр заметлерге отурды, лякин яшайыш ичюн бутюн кереклерни эльде этмек истеге манъа къол тута эди ве мен башкъа бир вакъытта, меним къуветим етишмейджек киби ишлерни яптым.

Шимди меним салым баягъы бир юк котерип оладжакъ эди.

Меним бундан сонъки ишим, оны юклёмек ве юкюмни денъиз артылувындан къорчаламакъ чарелерини бакъмакъ эди. Мен вакъытымны гъайып этмедим. Эписинден эвель мен, гемиде булунгъан бутюн тахталарны сал устюне къойдым, бизим матросларымыздан къалгъан учъ сандыкънынъ килитлерини къопардым, ичиндеки бутюн шейлерни чыкъарып, оларны тахталар устюне къойдым. Лякин бу шейлер ичинден манъа энъ башта керек оладжакъ шейлерни акъылыма ала-ракъ, оларны сайлап алдым ве эписини учъ сандыкъкъа толдурдым. Сандыкъларынынъ бирисине мен ашарлыкъ: пиринч, пексимет, учъ тегерек голланд пепири, бизим ичюн эсас эт ашы хызметяни коръген беш буюк кесек къурутылгъан эчки эти ве гемиде олгъан тавукълар ичюн Европадан кетирген арпамизининъ къалгъаныны къойдым; тавукъларны биз артыкъ ашагъанымыздан, захиренинъ бир къысмы къалгъан эди. Бу арпа, богъдайнен къарышкъап ве манъа пек керек оладжакъ эди, лякин оны сычавуллер хараплагъаны

сонъундан аңлашылды. Бундан да башкъа мен, бир къач ящик шарап ве бизим капитанымызгъа ант олгъан алты галлон¹ пиринч ракъысы таптым. Бу ящиклер сандыкъларгъа сыгъмайджакъларындан, мен оларны догърудан-догъругъа сал устюне къойдым.

Мен ишнен мешгъуль олгъан арада, денъиз артылып башлады ве меним ялыда къалдыргъан камзолымны, кольмегимни ве жилеткамны денъиз алып кетенини коришпек яндым. Шимди меним ялынъыз чорапларым ве штаным (тизге къадар къыскъа, кетештан) къалды, буларны мен чыкъармагъан эдим. Бу мени урба алып къалмакъны тюшюммеге меджбур этти. Гемиде чешит тюрлю урбалар баягъы бар эди, лякин мен шимдилик ялынъыз бир къат урба алдым, чюнки менипек чокъ шейлер ве эпсинден эвель иш инструментлери мсракъландыра эди. Пек чокъ къыдыргъан сонъ, дюльгеримизнинъ яшигини таптым бу меним ичюн акъикъатен къийметли бир шей эди, мен буну шимди, бутюн бир транспорт алтын къумуна денъишмез эдим. Мен бу ящикни сал устюне къойдым ве бунунъ ичинде насыл инструментлер олгъаны манъа бир дередже белли олгъанындан, онынъ ичине биле бакъмадым.

Манъа шимди сила ве барот алмакъ къалды. Каютадан мен эки яхшы тюфекпен эки пистолет тапып, буларны, барот савуты, бир торба сачма ве тотланып къалгъан эки къылычнен берабер салгъа авуштырдым. Мен учъ бочка баротымыз олгъанындан хаберим олса да, лякин оларнынъ къайда сакъланылгъаныны билъмей эдим; тек бираз къыдыргъан сонъ, оларны таптым. Оларнынъ бири сылангъан, бирисине все бир шей олмагъан, мен оларны да салгъа авуштырдым. Шимди меним салым етерлик юкке толды ве манъа ялынъыз ёлгъа чыкъмакъ къалды. Елькенсиз, дюменсиз салнен ялыгъа чыкъмакъ—сигиль бир вазифе дегиль: энъ зайыф ель биле, чекишип япкъан ве юкнен толдургъан салымны къолай-къолай къапакълайджакъ эди.

¹ Галлон—4 кварта ядугъ 0,37 къонкъа шинген шей сыгъган ольчюди савут.

Мен этрафны бакъып чыкъкъан сонъ, уфакъ бир лиман тантым ве салымны онъа догъру чевирдим. Мен салшы акъынтыгъа конделен, зорнен алып кеттим ве курекнен дегиъзипиъ тюбюне танааракъ ниает уфакъ заливичикке кирдим, бу ер сай олгъанындан денъиз тартылгъанынен меним салым бутюн юкнен къуру ялыда къалды.

Манъа шимди бу ерни бакъып чыкъаракъ, озюмниъ бутюн шейлеримни къояджакъ ве эр тюрлю раст-келишке къаршы телюкесиз олгъан, эв къурмакъ ичюн къолайлы бир ерик сайлап алмакъ къалгъан эди. Мен даа насыл бир ерге тюшкенимни: материк-кеми, ёкъса адагъамы, халкъ олгъан мемлекеткеми, ёкъса олмагъан мемлекеткеми, бильмей эдим. Манъа Ыртыджы кийик айванлардан телюке олып-олмагъаныны бильмей эдим. Ярым миль я да бираз даа узакъча ерде тик ве юксек байыр корюне эди. Мен онынъ устюне чыкъмагъа къарар бердим. Тюфекни, пистолетни ве барот савутыны алып, мен орталыкны козден кечирмеге чыктым.

Мен къырынынъ телесине чыкъкъан сонъ (бу манъа аз заметке олмады) меним иссеме не къадар аджыныкълы бир къайгъы тюшкенини аныладым: мен алада эдим!

Бутюн этраф, тегерек денъиз эди, эгер куньбатыгъа догъру докъуз миль узакълыгъында булунгъан бир къач рифни, меним адамдан кучюкче олгъан эки уфакъ адачыкны саймасакъ, денъизиниъ аркъасында ич бир ерде топракъ корюмей эди.

Мен даа башкъа кешфлер де янтым: меним адам оюмляктен лек факъир ве бутюн аляметлерге коре мында адам яшамай эди. Бельки мында Ыртыджы айванлар бардыр, лякин мен шимдилик ич бир дане корьмедим. Бойле олса да къуш лек чокъ эди, лякин элиси меним танымагъан джынысларымдан, сонъупдан, къуш аткъанда, онынъ эти ашалап-ашаламагъаныны оларнынъ чешитлигинден тайин этип оламай эдим. Теледен ашагъы тюшкенде, орманнынъ этегинде, терек устюнде тургъан буюк бир къушны аттым. Мен беллесем, дюнья яратылгъанындан берли, мында илк

оларакъ атылган тюфек будыр. Мен тюфек аткы-
ным киби, кок юзюнде кыушлар булуты пейда олды
ве кыуш сеслерининъ изамгъа кыюлмагъан концерти
башлады; эписи озюндже кычыра эди, лякин булар-
нынъ сеслерининъ ич бириси меним бильген кыушла-
рымнынъ сесине ошамай эди. Меним ольдюрген кыу-
шума кельгенде исе, менимджесине бу бизим кыргыз-
ларымызнынъ бир сою эди: тюклерининъ тюсюндже
ве чёкючнининъ шеклиндже о, кыргызыйгъа пек бень-
зей, ялынъыз тырнакълары кыскаджа эди. Онынъ
эти леш кыокъугъаннан, мен оны ашап оламадым.

Биринджи керелик бу янъылыкъларнен кыапатлене-
рек, мен сал янына кельдим ве шейлерни ялыгъа
ташып башладым. Бу меним кыалган бутюн кунюмни
алды. Мен, гедже насыл этил ве не ерде ерлешедже-
гимни бильмей эдим. Догърудан-догъру ерге ятмагъа
кыоркъа эдим. Манъа, барып, бир йыртыджи айван
уджум этсе, не яладжакъым? Буннынъ ичюн ялы ке-
нарында, геджелемек ичюн кыолайлы бир ерчик сай-
лап алып, онынъ бутюн этрафыны сандыкълар ве
ящиклернен кыоралап алдым ве бу кыоранынъ ичинде,
тахталардан чалашкъа ошагъан бир шей кыурдым.
Мени, алган ашайтым биткен сонъ, озюме ашай-
джакъны насыл тедариклерим деген меселе де раат-
сыз эте эди: кыушлардан башкъа ве мени тюфегим
патлагъан дагъ ичинден атылып чыккъан, бизим тав-
шанларымызгъа пек ошагъан, насылдыр эки уфакъ
кийик айвандан башкъа, мен мында ич бир махлюкъ
корьмедим.

Лякин мени шимди башкъа бир шей тюшюндире
эди. Мен даа гемиден алмакъ музжун олгъан шей-
лернинъ эписини ташып битирмедим; анда, керек ола-
джакъ пек чокъ шейлер, хусусан ельксилер ве йип-
лер кыалдылар. Буннынъ ичюн мен, эгер бир шей
мани олмаса, гемиге бир даа бармагъа кыарар бердим.
Боран кыопкъан киби гемининъ бинъ парча оладжа-
гъыны бильгенимден, сонъки мыхына кыадар гемиде-
ки бутюн шейлерни ялыгъа ташыгъанджек бутюн
башкъа ишлерни кыалдырып турмагъа кыарар бердим.

Бу кыараргъа келерек, салвен кетейимни, ёкъса

биринджи сефер якъаным киби ялдап кетейямы, деп тюшюнип башладым. Мен ялдап кетсек къолайлы олур деп, къарарлаштырдым. Тюптен кийилген чилтер кольмекнен, кетсе штаннен ве чыпакъ аякъкъа кийилген ачыкъ башмакинсе къаларакъ, бу сефер чалаш ичинде союндым.

Биринджи сефер олгъаны киби, мен бу сефер де гемиге йишке сарылып чыкътым; сонъра янъы бир сал япып опынънен пек чокъ файдалы шейлер алып келдим. Башта бир бизим дюльгеримизини килеринден тапылгъан бутюн шейлерни, адынен айткъанда: эки н да учъ торбачыкъ мых (при ве уфакълары), отвёртка, йигирни къадар балта, энъ мунни, файдалы бир шей олгъан къайракъны кетирдим.

Бу сайылгъан шейлерден башкъа, мен гемиде тапылгъан бутюн урбаларны, бир арткъач елькен, гамак, бир къач тешек ве ястыкълар алдым. Буларнынъ эписини мен салгъа юкледим ве олгъаны киби ялыгъа алып чыкъкъанымна пек къуwandым.

Бундан сонъ мен палатка къурмагъа башладым. Мен палатканы елькенлерден ве дагъдан кесильген сырыкълардан яттым. Кунештен ве ягъмурдан бозула биледжек бутюн шейлерни палатка ичине авуштырдым, инсанлар, я да айванларнынъ апансыздан уджюм этмеси тесадыфыла къаршы палатканынъ этрафына бош яшиклерни ве сандыкъларны обаладым.

Палатканынъ къапысыны буюк бир сандыкъны къабургъа кетирип къояракъ пекяттим ве ичериден исе тахталарнен къоралап алдым. Сонъра тешекни ерге тешеп, баш уджуна эки пистолет, аякъкъапларымнынъ янына тюфекни къойып яттым. Геми къазагъа отърагъан сонъ бу меним тешекте кечирген ильк геджем эди. Мен сабагъа къадар раат юкъладым, чюнки кечкен гедже пек аз юкълагъан ве куньдюзи исе бутюн кунъ чалышкъан эдим—биринджи де гемиден салгъа шейлерни юклеген эдим, сонъра оларны ялыгъа авуштыргъан эдим.

Мен беллесем, ич бир кимсенинъ озъ шахсий кереклерини къоймакъ ичюн шимди менде олгъаны къадар буюк бир склады олгъан ёкътыр. Лякин манъа эр шей

аз корюне эди: геми даа сагълам оларакъ тура экеч, эвельки еринде къала экеч ве онынъ устюнде меним файдалана биледжек бир шейим биле къала тура, мен озь запасларымны толдурмакъны керекли таптым.

Меним учюпджи экскурсиям даа зинде мувафакъиятли эди. Мен бутюн йиплерни ве сыджымларны алдым. Бу сефер мен, бизге елькенлерни ямамагъа хызмет эткен, буюк бир кесек арткъач парусина ве о бир сефер меним гемиде къалдыргъан бир чапчачыкъ сылангъан баротымны кетирдим. Сонъ-сонъуна мен бутюн елькенлерни бир къалдырмай ялыгъа авуштырдым: ялынъыз манъа оларны парчаларгъа кесип, парча-парча кетирмек керек олды, бунинъ зарары да ёкъ эди, чюнки манъа бу елькенлер керекмей эдилер, ве оларнынъ меним ичюн олгъан бутюн къиймети, материал оларакъ эди.

Шимди гемиден, бир адам котерип оладжакъ киби эр шей алынгъан эди. Ялынъыз буюк шейлер къалгъан эди ки, мен буларгъа сонъундап баргъан вакъыт янаштым. Мен йиплерден башладым. Эр бир йипни мен, манъа авуштырмакъ енгиле оладжакъ киби парчаларгъа бойдым, бойделекнен парча-парча учъ йип кетирдим; бундан да башкъа мен, балтанен кочюрип ялынмасы мумкюн олгъан бутюн демир къысымларны кочюрип алдым. Сонъра, къалгъан бутюн рейкаларны бойип, буюк бир сал яптым, бутюн бу агъыр шейлерни онъа юклеп, ялыгъа догъру джонельдим.

Лякин, бу сефер бахит мени алдатты. Салым пек агъыр олгъанындан, оны идаре этмек манъа пек зор эди. Лиханчыкъкъа кирип, меним къалгъан мал-мулкюм бошалтылгъан ялыгъа янашкъан вакъытта, салым къапакъланды ве мен, бутюн юкюмнен берабер сувгъа юварландым. Бу тамам ялы кенарында олгъанындан, бунинъ манъа шахсен зарары олмады, лякин меним юкюм гъайып олды, онынъ буюк бир къысмы ве зинъ муими—демир гъайып олды, бу манъа пек керек оладжакъ эди, мен бунъа пек аджыпдым. Догъру, денъиз тартылып башлагъан сонъ мен, аман-аман бутюн йип парчаларыны ве бир къач парча демирни чыкъардым,

лякин эр бир демир парчасы ичюн манъа далмакъ керек ола эди ве бу мени пек зияде ёрды.

Меним гемиге баруным эр кунь девам этти ве эр сеферинде мен янъы запаслар алып келе эдим.

Меним адада янагъаным артыкъ он учь кунь олды, бу вакъыт ичинде мен гемиде он бир кере олдим, эки инсан къолунунъ ташып оладжагъы эр шейни ялыгъа ташыдым. Эгер тыпч ава даа девам эткен олса, мен парча-парча бутюн гемини ташыр эдим. Лякин он экинджи кере гемиге бармагъа азырлангъанда мен салъ котерильгенини эследим. Бунъа бакъмадан, денъизиниъ тартылмасына къадар беклеп мен де, гемиге кеттим. Илък сеферлер мен каютамызны о къадар эсаслы оларакъ къарыштырып чыкътым ки, манъа артыкъ мындан ич бир шей тапмакъ мумкюн дегиль киби корюне эди, бу арада меним козюме эки ящикли шифолъерка чалынды; булардан биринден мен учь устра, буюк макъас ве он къадар яхшы пычакълар ве вилкалар таптым; о биринде исе бир къысмы Европа ве бир къысмы да Бразилия акъчасы олмакъ узьре, эписи отуз алты фунт стерлинг къадар кумюш ве алтын нара бар эди.

Мен бу параларны корип кулюмсиредим. „Керексиз чёплюк—дедим—сен манъа шимди неге керексинъ? Сенинъ манъа ерден эгилип аладжакъ къадар биле дегеринъ ёкъ. Бутюн бу алтын обасыны мен кучюк бир чакъыгъа денъишир эдим. Меним, сени сакъламагъа ерни ёкъ, къал тургъан еринъде ве джуре бер денъиз тюбюне, сени къуртармагъа аджет ёкъ“. Лякин, бир аз тюшюнген сонъ, мен бу параларнынъ эписини парусина парчасына сарып джебиме къойдым.

Борап узун гедже окъурип чыкъты, саба мен палаткадан бакъкъанда, гемиден эсер биле къалмагъан эди.

Шимди меним бутюн фикрим, эгер илыда кийик инсанлар пейда олсалар, я да адада йиртиджы кийик айванлар яшасалар, олардан озюмни насыл къорчаламамы деген меселенен толму эди. Мен озюме отурмакъ ичюн ерни не киби янайым деп чокъ тюшюндим: къоба къазмалымы, ёкъса палатка къурып оны

гузельдже лекитмелими. Сонъ-сонъунда мен, буларныъ эр экисини де япмагъа къарар бердим.

Мен пасыл чалышкъанымны икье этсем ве озъ эниипъ турушыны тасвир этсем, арткач олмаз беллейим.

Ялыда сайлап алгъан ерим, ерлешин яшамакъ ичюн ярарлыкълы дегиль эди: бу ер, тамам денъыз четинде, топрагъы батакълыкъ, алчакъ ве меним тѣметленгеним киби, хасталыкълы бир ер эди. Эпъ биринджиси исе, якъын ерде татлы сун ъкъ эди. Бутюн бу тюшюндежелер себебиндеп мен, эв ичюн сагъламджа ве келишкилдже, башкъа бир ерчакъ кыдырмагъа къарар бердим.

Мен бу догъруда, меним назветимде булунгъан бир адам ичюн мытлакъа керекли таныгъап иек чокъ шарантын эсапкъа аламагъа борджлу эдим. Биринджиде, айтылгъаны киби, манъа яхшы бир ерге ерлешмек ве татлы сунныъ якъынлыгъы керек эди; сонъра меним эвим керек кунешиниъ сиджагъындан ве керексе йыртыджылардан—айналардан ве иясанлардан къорчаланамасы керек; инаст мен, эвиндеп мытлакъа денъыз корюмесини истей эдим. Мен озъ-озюме „больша талий мени къуртгармакъ ичюн бир гени ёллар, эгер мен денъызни корип турмасам, бу къуртуланы фирсатыны къачыра билirim“ дей эдим.

Коръгешинъызге корѣ, мен даа умяоттен айырыламакъ истемей эдим.

Пек чокъ кыдыргъан сонъ инаст, эв ичюн ихши бир кошечик таптым. Бу ер, юксек бир байырыныъ этегинде кучюк бир тюзлюк эди, онынъ устюнде байыр иек тик, къая киби саркып тургъанындан мен юкъарыдан уджюм этерлер деп къоркъмай биле эдим. Бу тиллюкпинъ янында, санки къобанынъ къанысы киби кучюк бир оюкъ булунса да, артта ич бир тюрлю къоба ъкъ эди.

Мен озъ палаткамны, шына, догъру бу оюкънынъ къаршысында къурмагъа къарар бердим.

Палаткамны къурып башламаздан эвель мен, сюйрю уджлу бир таякъ алып джап къаршысындаки оюкънынъ къаршысында диаметри, яни бир башындан о бир башына къадар он ярлыкъ бир ярым тѣгерек сыздым. Сонъра, бу ярым тѣгерек сызыгъы бою, юкъары тарафлары сюйрютилген эки къат къазыкъ

кыакып чыктым. Бу эки кыат кызыкшыны арасында, алты дюймлик ер бош кыалдырдым.

Бутюн бу бош араларны мен, темиден алгъан йиплеримни бири-бири устюне тизерек, кытарыкча кыдар йип парчаларынен толдурдым, кыалы ве кыскча (узунлыгы эки бучукъ фут кыалар) кызыкчалар азырлап, кыораны ичеридеп тиремелернен пекиттим. Кыорам нек яхшы олды: онынъ арасындан ве устюнден не пасап, не де кийик айван кечип оладжакъ эди. Бу иш, буюк бир эмек талап этти, мен дагъдан сайгъакчалар кесип, оларны япыджылыкъ ерине кетиргенджек кызыкчаларны ёнып кыаккыанджек нек чокъ вакыт кечти.

АЛТЫНДЖЫ БОЛЮК

Робинзон озюмниъ бутюн мал-мулкюни эвине ташый.—Эки ве улакъ.

Озюмниъ бутюн зенгинлигимни—эрзакчалар, силе ве бутюн кыалгъан шейлерни гъает агъыр бир заметнен озь кыалеме ташыдым. Сонъра мен онынъ ичине буюк бир палатка кыурдым. Тропик мемлекетлерде, йылынъ белли бир вакытларында нек кучюлю олгъан ягъмурлардан озюмни кыорчаламакъ ичюн, мен палатканы эки кыат кыурдым, яни башта кучюк бир палатка, онынъ устюнден буюгини кыурдым. Тышкы палатканынъ устюни елькенлернен берабер темиден алгъан презентнен де орттим.

Мен шимди артыкъ, догърудан-догъру ерге тешеп миндер устюнде дегиль де, капитанымизнынъ ярдымчысына ант олгъан нек онъайтлы гамакта ята эдим.

Мен бутюн ашайт шейлерини, умумен ягъмурдан бозула биледжек бутюн шейлерни палаткагъа ташыдым. Бойлеликнен, бутюн шейлер кыора ичине ташылагъан сонъ, мен кыапыны гузелъдже пекиттим, сонъ алмалы-салмалы мердивеннен кирип-чыкча башладым ве эр вакыт оны озюмнен берабер котерип тюшюрё эдим. Бойлеликнен мен бутюн телюкелерден

кѳоралангъан, пекитилген бир сарайда янай ве раат юкълай эдим.

Кѳораны яшын битирген сонъ, джал кѳаршысындаки табийй оюкъны теренлештиререк, кѳоба кѳазып башладым. Кѳазылып чыкѳарылгъан ташларны ве топракъны мен палаткадан азбаргъа ташый ве ичери тарафтан кѳора тюбюне обалай эдим. Нетиджеде бутюн кѳора бою, юксеклиги бир бучукъ футлукъ бир тапчан мейдапгъа кельди. Кѳоба тамам палатканыкъ артында булуна ве манъа уру хызметини коре эди.

Бутюн бу ишлериниъ сошъуна чыкъмакъ ичюн, пек чокъ кунъ ве замат керек олды. Бу вакъыт ичиде меним фикримде пек чокъ башкъа шейлер долашты ве бир къач вакъиа да олып кечти ки, мен буларны икье этмек истейим. Бир сефер, палатканы кѳуруп, кѳоба кѳазып башлагъан вакъытта, бирден кѳара булутлар топланды ве кучълую ягъмур ягълды. Сонъра яшын яшнады ве пек кучълую кок гурьмеди. Бунда, адеттен тыш ич бир шей ёкъ эди ве акъылыма яшын-дан да чабик кельген „Меним баротым!“ фикри, мени ишчининиъ озюнден де зияде кѳоркъутты. Мен буны тюшюнгенде юрегим буз-бузалады: „Яшын бир урмасын, бутюн баротым гъайып олур! Ялынъыз кѳорчаланув аастаем дегиль де, айны заманда озюме ашайт тедариклев имкяны да гъайып оладжакътыр“. Эгер патлама олса, озюме келеджек кѳаза, акъылыма биле кельмей эди.

Бу ал манъа пек зияде тесир этти ве мен, озюмниниъ эвими кѳурув ве пекитюв ишлерини мувакъкъат олакъ къалдырып, дюльгерджилик ве тикинчиликке башладым: мен барот кѳоймакъ ичюн торбачыкълар тике ве ящиклер япа эдим. Эписи бир кереден аевленемеси ичюн, мен баротымны парча-парча болип, оны айры-айры ерлерде сакъламагъа кѳарар бердим. Бу ишке меним аман-аман эки афтам кетти. Меним бутюн баротым юзь кыркъ фупт къадар эди. Мен оны энъ аздан юзь парчагъа болип, эписини торбачыкъларгъа ве ящиклерге кѳойдым. Торбачыкълар ве ящиклерни дагъыннъ дымлыкъ ич бир тюрюк кечини оламайджакъ киби чатлакъ ерлерине ерлештирип, эр

бир ерге ишарет кѡйдым. Сылапгъан барот олгъап чапчачыкытап кѡркъмагъапымдан мен оны турушы киби „ашханама“ кѡйдым, кѡбаны мен озюм бойле адландыра эдим.

Бунынънен берабер, кунъде бир кере (базы вакъыт дая сыкъ), тюфегимни алып, эгленмек ичюн, айны заманда ерли фаузанен¹ таныш олмакъ ве эгер тюшсе бир де бир айван атмакъ макъсадыннен эвимден чыкъа эдим. Илык оларакъ бойле кезинтиге чыкъкъап вакъытта, адада эчкилер яшагъаныны анъладым. Илык атишта мен яш бир эчки ольдюрдим, оныпъ янында улачыгъы да бар эди. Мен улачыкыкъа пек языкъсыналым. Анасы йыкылагъан сонъ, о кычмады. Бундан да башкъа: мен олгъен эчкинипъ янына барып, оны аркъама урып эвге алып кеткенде улачыкъ артымдан чапып кельди. Бойледже биз эвге къадар кельдик. Кѡра янында эчкиши ерге кѡйдым, улачыкъшы кѡлума алып, кѡрадан ичериге азбаргъа ташладым. Мен оны осьтюрип, алыштырмакъ истедим, лякин о дая ашамагъа билъмегеннинден оны соймагъа меджбур олдым. Бу эки айваннынъ эти манъа чокъ вакъыткъа етишти. Озь запасларымны, хусусан отъмекни мумкюн олгъаны къадар мухтайт тутмагъа тырышаракъ, умумен кытып ашай эдим.

Янры эвимде кереги киби ерленкен сонъ, яныладжакъ ишлерден энъ биринджи къалдырылмайджакъ иш, атеш якъмакъ мумкюн оладжакъ киби пещъ, я да олджакъ ишмакъ эди. Айны заманда, одун азырлап кѡймакъ да керек эди. Бу вазифенипъ акъкындан насыл келтиреними ве айны заманда озъ кѡбамны насыл буюльткеними ве озюмни яваш-яваш базы бир кереклернен пасыл темиш эткеними илериде тафсилляты суретте икисе этерим, лякин меп, эпискиден эвель озюм акъкъымда сѣйленимек, бу вакъыт ичинде меням башыма келип кечкен фикирлерни икисе этмек истейим. Меням яшавымнынъ о вакъыттаки шараитыны козьге алгъан эр бир кимсенипъ анълап оладжакъы киби, бу фикирлер пек чокъ эди.

¹ Фауна — о немлекетте яшагъан айванлар.

ЕДИНДЖИ БОЛЮК

*Робинзонның календары.—Робинзон озь эини кәу-
руштыра.*

Адада яшагъаныма он—он эки кунъ кечкен сонъ, эгер насыл олса да бир усулнен вакъытны ишарет этип турмасам, онынъ эсабыны гъайып этеджегим бирден акъыллама тюшти.

Бунинъ огюни алмакъ ичюн мына мен не яштым. Къалыи эки дёрт коше агъач ёнып, оларны хач киби бир ерге бирлештирдим, бу хачны, ялыннынъ, далгъа менни котерип аткъан ерине къакътым ве онынъ устюне буюк арифлернен: „Бу адагъа мен, 1659 сенеси сентябрь 30-да ильк оларакъ бу ерде тюштим“—сёзлерини ойдым.

О вакъыттан башлап, мен хач устюне сызычыкълар шеклинде кертиклер кертип башладым: эр алты кертиктен сонъ, бирисини узун кертё эдим—бу базар куню демек эди; эр айнынъ биринджи кунюни косьтерген кертиклерини исе даа узун кертё эдим. Бойледиклен мен кунълерни, афталарны, айларны, йылларны къайд эткен озь календарымны мейдангъа кетирдим.

Гемиден он бир керде, кетирген шейлеримни сайгъанда, пек къийметли олимасалар да, булгъа бакъмадан мангъа ихшы хызмет эткеп пек чокъ уфакъ шейлерни анъмадым. Меселя, капитаннынъ ве капитан ярдымджысыннынъ одаларындан мерекеп, перолар ве кягъыт, учъ я да дёрт компас, базы бир астрономия алетлери, трубалары, география карталары ве геми журналы таптым. Буларнынъ бириси мангъа керек олып олмайджакъыны билъмесем де, буларнынъ эписини мен сайдыкълардан бирине ерлештирдим. Сонъра меним къолума, португалля тилинде бир къач китап тюшти. Мен, оларны да алдым. Бизде гемиде эки мышыкъ ве бир де копек олгъаныны хатырлатмагъа борджлум (бу айванларнынъ адада насыл бир аджалл олюр кечиргенлерини озь еринде икне этерим). Мышыкъларны мен алыгъа салнен алып чыкътым; копек исе мен гемиге ильк оларакъ баргъап вакъытта

суугъа озю секирди ве меним артымдан ялдап кельди. Чокъ йыллар о манъа садыкъ бир хызметчи олды. Озюниъ акъылы кескенине коре о манъа, ышанчнен ве догъру хызмет эте эди. О, меним ичюн аман инсанлар джемиети ерине тута эди, алынъыз лаф этип оламай эди. Оныъ лаф этмеси ичюн мен пелер бермез эдим!

Артыкъ айтылгъаны киби, мен гемиден бутюн язы такъымларыны алдым. Мен оларны мумкюн олгъан дераджеде кытып туттым, мерекеп олгъан вакъытларда, бутюн башыма кельгенлерни дикъкъатнен язып турдым; мерекеп биткен сонъ, мерекеп япмагъа бильмегенинден ве мерекеп ерине ве къулланаджагъынын тюшюнин тапамагъанымдан, язы ишлерини токътатмакъ керек олды.

Умумен, меним буюк бир складым олды, бир къач тюрлю шейлерим олгъанына бакъмадан, манъа мерекептен башкъа даа нек чокъ шейлер етишмей эди: меним не куретим, не лескерим, не киркам бар,—топракъ ишлери ичюн ич бир инструментим ёкъ; не инем, не де йипим бар эди. Меним урбам да ёкъ эди, дякин буюк зорлукъ чекмеден, урбасыз кунъ этмеге огрендим.

Инструмент етишмегенинден себеп зр бир тюрлю иш нек агъыр келе ве манъа буюк бир заметке отура эди. Озь эвининиъ этрафыны къорчалап алмакны истеп япкъан къорамнынъ сонъуна чыкъкъанджек аман бир йыл керек олды. Дагъда сайгъакълар кесмеге, олардан къязыкъ ёлмагъа, бу къязыкъларны меним палаткам янына ташымагъа—буннынъ эписине вакъыт керек эди. Къязыкълар нек агъыр олгъанындан, мен бир кереден тек бир данесини котерип ола эдим ве чокъ вакъыт, бир къязыкъ ёнып, оны эвге кетирмеге меним эки кунюм кете, учюнджи купюм исе оны ерге къакъмагъа кете эди. Бу агъыр иш ичюн мен илькиде агъыр агъач чокъмардан файдаландым, сонъ гемиден кетирген демир рычагым акъылыма тюшти, бу манъа ярдым этти деп айтамасам да, чокъмар ерине оны къууландым. Умумен, къязыкъ къакъмакъ меним ичюн гъает хорлукълы хызметлерден

бириси эди. Лякин мен бундан чекинеджек эдимми? Мен вакътымпы къайда сарф этеджегимни бильмей эдим, айван къыдырып ада бою долашмакътан башкъа, манъа башкъа тюрюк иш корюмей эди—бу ишни мен аз-чокъ, эр кунъ нязамынен япа эдим.

Мен артыкъ озъ эвимни тасвир эттим. Бу, байырыныъ тюбюнде къурулгъан, этрафы сыкъ къазыкъларнен къораланын алынгъан палатка эди. Лякин шимди, мен къорамныны тышындан бир сажень къалынылыгъында топракъ чеккенинден, онъа шимди эпсинден эвель исар демек мумкюн эди. Бир къач вакъыт даа кечкен сонъ (акъылымда къалгъанына коре бир бучукъ йылдан) топракъ обасындан байыргъа къаршы тирелип тургъан багъаналар къойып, устюнден пытакълар ве буюк япракълар тешедим. Бойлеликнен, азбарымныны устю ортольди ве мен юкъарыда айткъаным киби, йылныны белли бир вакъытлары ичинде меним адамны токътамадан суварып тургъан ягъмурлардан биле къоркъмай эдим.

Мен, озюмнипы бутюн мал-мулькюмни, озъ къалеме—илькиде ялынъыз къора ичине ве сонъра, палатка артындаки байырда къазгъан къобам ичине авуштыргъанымны окъуйджы артыкъ биле. Лякин мен, ильк вакъытта хозяйством бус-бутюн къалабалыкъ олгъаныны: шейлер келиши-гузель обанеи яткъаныны ве бутюн магъазыны толдургъаныны айтмагъа борджлум. Бундан себеп мен озъ къобамны кенишлетмеге къарар бердим. Бахтыма дагъыныны, бош къумлу бир топрагъы бар эди. Къорагъа кирильген къапыны пекиткен ве йыртыджы кийик айванларныны уджюмниден озюмни телюкесиз дуйгъан сонъ, мен текрар къобаны къазып башладым. Меним эсабыма коре, къабургъагъа, яни сагъ тарафкъа догъру кереги къадар къазгъан сонъ, мен бираз даа сагъ тарафкъа догъру айландырып къазаракъ, къораныны артына яни меним эв-азбарымныны тышына тешип чыкътым.

Бу эки якълы, ер тюбю ёлу—меним квартирамныны терс къапысы манъа азбардан сербестче кетип эвге къайтмакъ имкяныны бергенинден башкъа, меним килеримнины мейданлыгъыны да ёлдукъча кенишлетти.

Бу ишни битиргеним киби, озюме эв эшыасы япмагъа башладым. Манъа энъ кереклиси стол ве отургъыч эди: столсуз ве отургъычсыз, ер юзюнде манъа берильген шу азачыкъ зевкъ иссесинден де файдаланып олзмай эдим,—раатлыкънен не аш ашап, не язып, не де окъуп ола эдим.

Иште мен дюльгерликке башладым. Омрюмде шимдинге къадар къолума дюльгер инструменти алмагъан эдим ве бунъа бакъмадан, табийи анълылыкъ ве эмекке олгъан къатнетилик саясинде мен азар-азар о къадар алыштым ки, эгер меним бутюн керек инструментлерим олгъан олса, мен шубесиз яшайышым ичюн керек олгъан эр тюрлю кедикни япып олур эдим.

Инструментсиз биле, я да аман-аман башкъа инструмент олмадан, буларны даа ич бир кимсе бу къадар иптидаий бир усулнен япмагъан ве онъа бу къадар эмек сарф этмеген олса да, ялынъыз бир балта ве эренденен мен пек чокъ шейлер яптым. Меселя, манъа тахта керек олгъанда мен бир терек йыкъа, оны пытакълардан темизлей ве тахта алына кельгенджек оны балтанен эки тарафындан ёна эдим. Даа сонъра тахтаны эренденен тегизлемек керек ола эди. Бу усул пек о къадар эльвериниши дегиль эди, чюнки бутюн бир теректен бир тахта чыкъа ве бу тахтаны эльде этмек ичюн пек чокъ вакъыт ве эмек сарф этмек керек ола эди. Лякин бунъа къаршы—менде ялынъыз бир васта—сабыр бар эди. Бундан да башкъа, меним вакътым ве эмегим пазлы дегиль эди; буларнынъ къайда ве неге кеткени эи бир дегильми?

Кедиктен илькиде стол ве отургъыч яптым. Мен буларгъа, гемиден алгъан кыска тахталарымны къулландым. Сонъундан, озюмнинъ иптидаий усулмен ёнгъан узун тахталарымдан, къобамда, онынъ бир диварына къаршы, кенълиги бир бучукъ фут къадар, бири бири устюне бир къач раф къойдым ве оларнынъ устюне инструментлеримни, демир, мых ве уфакъ-тюфекни ермештирдим, кереккен вакъытта эр шейни къолайлы таппам ичюн бутюн шейлерни сри-срише джыйып къойдым. Мен къобайнынъ диварларына чой-

лер кыактып, оларгъа тюфеклерини ве умумен асыл-масы мумкюн олгъан бутюн шейлерни астым.

Бундан сонъ меним кыобамны корьген адам бельки, эр бир тюрлю хозяйство кереклерини топтай сатыджы склад дер эди. Бу складгъа бакъмакъ меним ичюн керчектен де зевкълы эди,—мында о кыадар чокъ эр тюрлю мал бар, шейлер ойле бир низамда эдилер ки, эр бир уфакъ шей кыолум астында эди.

Узун кунъ не япкыанымныгъ эписини язаракъ дневникни ялыгъыз бундан сонъ тутуп башладым. Илк вакъытларда меним дневник тутмагъа вакътым ёкъ: иш ичине батып кыалгъан эдим, бундан да башкъа о вакъыт мени кыаранлыкъ фикирлер раатсызлагъанындан, булар дневникке тесир этмесин деп кыоркъа эдим.

Сонъ-сонъуна озюмни кыолгъа алып, озъ-озюмни махсулсыз хаялларнен юкълатмакътан вазгечкен сонъ, озъ эвимни тизмекнен мешгъуль олып башладым, эв хозяйствомны сырасына кыойдым, озюме стол ве отургыч яптым, умумен мумкюн олгъаны кыадар кыолайлы ве раат оларакъ ерлешкен сонъ, дневникни язып башладым. Дневникимнигъ буюк бир кыысы, юкъярыда кечкен болюклерден артыкъ окъуйдыгъыз белли олса да, мен оны ашагъыда бутюнлей кетирем. Текрар этем—мен оны низамлы суретте тек, мереке-бим биткенджек алып бардым.

СЕКИЗИНДЖИ БОЛЮК

Дневник. — Зельзеле.

1659 сенеси сентябрь 30.—Ачыкъ деиъизде дешетли фуртунагъа раст кельген гемимиз кыазагъа отърады. Менден башкъа, бутюн экинаж богъулды; мен исе бахытсыз Робинзон Крузо, меним „умютспзлик адасы“ деп адландыргъаным бу кыаргъышлы адамз ыры олю алымда котерилип атылдым.

Гедже кыаранлыкълангъан сонъ мен, йыртыджы кийик айванлардан кыоркъкъанымдан терекке миндим. Ягъмур ягъса да мен, бутюн гедже агъыр юкълардым.

Октябрь 1.—Саба уянгъанда, денъизини артилувы бизим геминизни къумдан котерип алып ялыгъа эппейи якъынгъа аткъаныны корьдим. Бу манъа, ель токътаса мен гемиге барып, ашайт ве башкъа керек шейлер алып олурым деген умяутни берди. Денъиз тартылып башлагъаны киби, гемиге кеттим. Мен башта денъизини чыпакъ тюбюнден кеттим, сонъ ялдап башладым. Бу купю ягъмур токътамады, лякин ель бус-бутюн тынды.

Октябрь 1-ден 24-ге къадар.—Бутюн бу куньлер ичинде мен гемиден шей ташымакънен огъраша эдим. Мен денъиз тартылып башлагъанда ёлгъа чыкъа, артылып башлагъанда къайта эдим. Шейлерни салларнен ташыдым. Ава бираз вакъыт ачыла, къаялгъан бутюн вакъыт ягъмур ягъа: анълашыла бу ерлерде шимди ягъмурлар сезоны олса керек.

Октябрь 25.—Бутюн кунъ ве бутюн гедже ягъмур ягъды ве къуветли ель эсти. Денъиз, гедже гемини парчалагъан; геми тургъан ерде ялынъыз бир-эки парча агъач корюлип тура, булар да, ялынъыз денъиз тартылгъан вакъытта корюнелер. Бутюн кунъ мен шейлер янында айландым: ягъмурдан бозулмасынлар деп, оларны джаювнен къапатып турдым.

Октябрь 26-дан 30-гъа къадар.—Бар къуветимнен чалыштым: аман-аман бутюн вакъыт ягъмур ягъгъанына бакъмадан, озюмнинъ мал-мулькюмни янъы эвине ташыдым.

Октябрь 31.—Бир кийик атмакъ, эм азыр аданы козьден кечирмек макъсадынен, саба тюфегимни алып долантым. Бир эчки аттым. Онынъ улачыгъы меним артымдан чапып келерек, мени эвге къадар озгъарды, лякин о, даа ашамагъа бильмегенинден, манъа оны соймакъ керек олды.

Ноябрь 1.—Тамам дагъыннъ тюбюнде, янъы бир ерде буюк палатка къурдым ве онынъ ичинде къазыкъларгъа гамак асып къойдым.

Ноябрь 4.—Авланмакъ, чалышмакъ, юкъламакъ ве эглевмек ичюн айры саатлер тайин этерек, озь вакътымны больдым. Ягъмур олмаса, сабадан тюфекнен эки-учь саат аданы долашам, сонъ, саат 11-ге къадар

чалышам, саат 11-де пасыл аш раст кельсе-кельсин уйлелик аш ашайым, саат он экиден эмиге къадар разтланам (чюнки бу купиниъ энъ сыджакъ вакъты), саат экиден башлап кене чалышам. Бу сонъки эки купъ ичинде бутюн иш саатлеримде стол янтым. Мен о вакъытта даа козьге корюлур киби иш адамы дегиль эдим. Ихтиядж инсангъа? иелер огретмей Сонъ-сонъуна мешим элимден эр шей келе эди (бунъа, меним еримде олгъан эр бир кимсе де ирине билер эди).

Ноябрь 13.—Бугунъ ягъмур ягъды; ер ве ава, козьге корюлур дереджеде тазерди ве нефес алмакъ гъает енгий эди, лякин ягъмур афатлы олгъанындан, мен баротымдан къоркътым. Ягъмур токътагъан сонъ мен, баротым эписи бирден патлап кетмесип деп, алгъан бутюн баротымны энъ уфакъ парчаларгъа болип айры ерлерге сакъламагъа къарар бердим.

Ноябрь 14, 15 ве 16.—Эр бир ишикке бир фунттан эки фунтка къадар барот сыгъдырмакъ шартынен бутюн бу купълер ичинде яшиклер янтым. Бугунъ баротны яшиклерге къойип ве оларны бири-биринден мумкюн дередже узакъ оларакъ таш араларына сакъладым. Дюн буюк бир къуш ольдюрдим. Адыны бильмейим. Эти пек лезетли.

Ноябрь 17.—Мал-мулкюмни къоймагъа ер япмакъ ичюн, бугунъ палатка артындаки байыргъа къаршы къоба къазып башлагъан эдим. Лякин, бу иш ичюн учъ шей керек; кирка, лескер, къазылып чыкъарылгъан топракълны ташымакъ ичюн тачка я да, сепет керек, менде исе булар ёкъ. Ишни къалдырып турмакъ керек олды. Бу инструментлерни менен денъиштирмели, я да буларны насыл ямалы деп пек чокъ тюшюндим. Кирка ерине демир рычагнен чалышып бакътым, о ишке ярай, лякин пек агъыр. Сонъ лескер ве тачка керек. Лескерсиз чалышмакъ ич мумкюн дегиль, лякин буны насыл япаджагъымны, я да менен денъиштиреджегимни ич тюшюнип танамайджагъым.

Ноябрь 18.—Мында орманда, пек серт олгъаны ичюн Бразилияда „демир терек“ адыны таныгъан терекни (я да онынъ джынсындан) таптым. Буюк бир наметнен бир терек йыкътым, бундан балтам бус-бу-

тун кутюрлешти, теректен буюк бир парча болип алын зорнен эвие алын кельдим, о пек агъыр эди. Мен ондан лескер ялмагъа къарар бердим. Агъач пек къатты олгъашында, бу иш устюнде пек чокъ отурдим. Уфакъ-уфакъ парчачыкълар ярып чыкъармакъ керек олды. Лякин лескерни мен эр алда яптым. Саны бизде, Англияда якъанларында фена олмады, лякин лескерини озю ярамай чыкты: оныгъ устюни тепе-кенен къаплап чыкъмакъ керек эди, меним исе тене-кем олмагъанында о манъа аз бир вакъыт хызмет этти. Бойде олса да, топракъ ишлеринде эр алда ондан файдаландым, меним беллегениме коре, бойде бир усулнен ве бу къадар чокъ вакъыт ичинде дюшюда дээ ич бир лескер янълмагъан олса да, о манъа чокъ ярады.

Текне ямакъ, лескер ялмакътан чокъ енгиль эди. Лякин эписи бирден—текне, лескер ве тачка—энгъ аздан дёрт кунюни алды (сабалары тюфескенен якъан экскурсияларымы саймайым). Меним авгъа чыкъмагъан кунюм пек сийрек ола ве уйлелик ашмакъ ичюн озюме бир айван кетирмеген вакътым аман-аман ич олмай эди.

Н о я б р ь 23.—Лескер ве текне япыл битиргенге къадар бутюн ишлери къалдырдым. Булар азыр олгъашы киби, кене къобаны къазып башладым. Вакъыт ве къуветим етишкенине коре, узун кунь къаздым ве тамам он секиз кунь чалыштым. Манъа уру, шейлерни къоймакъ ичюн склад, килер ве ашхана вазифелерини корьген, пек бол биша керек эди.

Д е к а б р ь 10.—Мен къобаны битирдим беллей эдим, бир дээ бакъсам бугунь (къарардан зияде кенъ къазсам керек) бир кошесинден топракъ эшилген. Эшилген ер о къадар буюк эди ки, мен абдырадым, эм элессе да дегиль: эгер мен шу дакъкъада къоба ичинде олгъан олсам, манъа артыкъ мезар керек олмас эди. Бу аджынакълы вакъиа манъа пек чокъ къалабалыкъ ачты ве янъы бир иш чыкъарды: эшилип тюшкен топракъны ташны чыкъармакъ ве энгъ биринджи тавангъа тиремелер къоймакъ керек оладжакъ, акси алда, топракъ текрар эшилмез деп ич бир вакъыт ынъанмакъ мушкюн дегиль эди.

Декабрь 11.—Бу куньден ишке башладым. Шимдилик эки тиреме кьойдым. Эр бирининъ устуне бирер кенъ тахта пекитип кьойдым, бойлесикнен тахталар тавангъа ярышып тура, диреклер исе тахталарны тиреп туталар.

Декабрь 17.—Биринджи эки тиремени керети киби пекиттим ве биринджи эки тиреме киби, юкьары башларына тахталар кьойып бир кьач тиреме даа кьойдым. Шимди кьави олур. Бу иш аман-аман бир афамны алды. Тиремелерая сыра-сыра кьойгъанымдан, олэр меним урумда айны заманда болъмелер хызметини де кореджеклер.

Декабрь 20.—Бутюн шейлерни авуштырдым ве ерли-ерине ерлештирдым. Шимди меним хозайством сырасында. Бир стол даа яттым, ве аняйт шейлери кьоймакъ ичюн бир кьач уфакъ рафчыкълар кьакътым. Лякин тахталарым пек экиле.

Декабрь 27.—Эки улакъ аттым; бирини ольдюрдым, о бирини аягъындап ярылагъанымдан, кьачып оламады; мен оны туттым ве йинип багъалам, эге алып кельдим. Энде онынъ аягъыны бакътым: кьурушун аягъыны тешип кечкен, мен онынъ аягъыны биштнен багъадым. Улачыкъны яхшы эттим: сынган аягъы осип яхшы олды ве пек яхшы чапа эди. Мен онынъ чокъ огърашгъанымдан, о мангъа алышты ве кетмек истемеди. О, меним палаткам огюндеки отлачыкъта отлай эди. Баротым ве сачмам биткенджек озюмни ашайтнеп темни этмек ичюн эвайванлары эльде этмек, бу вакъыт, илык оларакъ акъылума кельди.

Декабрь 28, 29, 30 ве 31.—Гъает сыджакъ, ель ич ёкъ. Авланмакъ ичюн эвден, ялынъыз акънамлары чыккам. Бу куньлерни, озь хозайствомны керети киби низамына кьоймагъа сарф эттим.

1660 сенеси, январь 1.—Сыджакъ кьайтмай, бунга бакъмадан бугунь саба ве акъшам, эки кере аягъа бардым. Уйледе раатландым. Акъшам дере бою, аданынъ ичине догъру узакъча кеттим ве пек чокъ эчки корьдим, лякин олар пек кийик олгъанларындан озьлерине жъын алмайлар. Буларгъа, копекнен авланмакъ истейим.

Январь 2.—Бутунь озюмнен берабер копекни алып чыктым, эчкилерге сыттырдым; лякин тежрибе чыкмады: бутун сую, бойнузларыны тиклеп, копекке кяршы чевирильди ве копек, корюльгенине коре, телюкени яхшы аяласа керек, оларыны яшына якълашмагъа ич бир тюрюю истемеди.

Январь 3.—Къора ялмагъа башладым. Мен ала насыл да ола душманларыны уджюмидеи къоркъам, онынъчюи де яшагъан еримни мумкюн дередже эсаслы оларакъ пекитмек истейим.

Меним къорам кечкен саифелерде тасвир этильгениндеи, диевингимде бу хусуста айтылгъан эр шейни ташлап кетем. Къоранынъ бутун ярым даяресининъ бою он эки сажениден арткъач олмаса да, мен онынъ устюнде (материал азырлашы ве тышкы топрак диварны япмакы да къошаракъ) январь 3-тен апрель 13-ке къадар чалышканынны айтмакъ етишир.

Буннынънен берабер иш арасында, ала гузель олгъан нахъытта, кийик авлап аданы долашмакъта девам эте эдим ве бу экскурсиялар нахътында чокъ янъылыктар таптым. Меселя мен, бизим кийик гогерджилериниз киби, юваларыны тереклер устюнде дегиль де, къаалар арасында япкъан айрыджа бир сой гогерджин козеттим, бу себептен оларыны юваларына инсан да бара биле эди. Гогерджин балаларыны беслеп алыштырмакъ ичюн, бир сефер оларны юваларындан алдым. Мен оларны бакъып осьтюрип олдым, лякин къанатлары осип еткен сонъ бир къалмай учып кеттилер. Бельки бу, меним оларгъа келешкен емим олмагъанындандыр. Лякин эр алда, яхшы бир аш оларакъ мангъа файдалы эдилер: мен чокъ нахъыт ювалар тапа, гогерджинчиклерни ала ве ашыма къоя эдим.

Хозяйство тизип башлагъанда, мангъа пек чокъ керекли шейлер етишмегенини корьдим. Буларны япмакыны мен илькиде мумкюн дегиль деп тапдым, эм керчектен де пек чокъ шейлерни—меселя чапчакъ—дюльгерджилик санаатында практика корьген сонъ биле япып оламадым. Айтып кечкеним киби, меним гемиден алгъап экимя, учыи чапчачыгъым бар эди, булар мангъа орынек ола биле эдилер, бу ишке къач афталар

сарф этип не кядар чекишсем де чапчакъны уйду-
рып оламадым. Мен не тюбюни кюйюп олдым ве не
де кябургъаларыны сув джибермейджек киби яхшы
сыкып олдым,—бойледже бу мешакъкыатлы ишени бы-
ракътым.

Сонъ манъа чыракъ керек эди. Чокъусы кырап-
лыкълашкыаны киби (саат еди кыарарларында орта-
лыкъ кыаранлыкълаша эди) манъа ятмакъ керек ола
эди. Мен маврлардан кыачкыан сонъ, Ксуринен бера-
бер чыракъ япкыан балавузларымызны сыкъ-сыкъ ха-
тырлай эдим, лякин балавузым ёкъ эди. Тюшюни
танкыан бирден-бир шейим олса, о да аylanъанда оль-
дюрген эчкилериминиъ ягындан ярыкъ бериджи бир
материал оларакъ файдаланымакъ эди. Ве мен керчек-
тен де озюме эчки ягы янгъан лампа яптым: ягъ
кыюоладжакъ савутчыкыны озъ кыолумнен чамурдан
яптым, сонъ оны кунешке кыуруттым, фитилья исе
эски бир йиптен алгъан усьюлимден яптым. Лампа-
чыкъ япа, лякин бу чыракъныиъ ярыгы киби тегиз
ве айдын дегиль эди.

Хозяйствомны сырасына кюймакъ ичюн бутюн бу
ишлернен огърашкыан вакъытта, бир сефер, керекли
бир шей кыдырып складымны кыарыштыргъанда: ко-
зюме уфакъ бир чувалчыкынен арпа илишти, биз буны
гемиде олгъан тавукълар ичюн алгъан эдик. Чувал
ичинде кыалгъан бутюн захирени сычавуллар кемирген
(чувалны ачып бакъкъанда, манъа анда ялынъыз бир
кенек кыалгъан киби кельди), чувал манъа башкъа
бир шей ичюн кереккенинен, мен оны азбаргъа чы-
кыарып, байырчыкъ тюбюне кыакътым.

Бу, меним айтып кечкен номай ягъмурларымыиъ
башламасындан эвель эди. Мен бу вакъытны чокътан
унутып кеткен ве чувалны кыакъкыан ерим биле
акъылымдан чыккъыан эди. Иште бир ай кядар ва-
кыт кечти ве мен, байыр тюбюнде, тамам кыоба
ишнде, даа ерден янъы чыккъыан бир кыач ешилъ
осюмлик корьдим. Мен илькиде бу ерли бир осюм-
ликтир не мен буны ишнде кядар корьмегендирим
деп тюшюндим. Лякин бир кыач афта кечкен сонъ,
бу ешилъ осюмликлер (оларныиъ эписи он—он эки

данс эди, биздс Англыяда осип етишмекте олгъан адий арпа киби баш багълагъан сонъ, мен знядесинен ша- нын кьалдым.

Бу кешф мени не дередже шашыргъаныны тасвир этмек мумкион дегиль. Мен озь-озюме: „Бу муджизе- дир: бу кьоркьунч бошлукъ ичинде меним аятимны кьуртармакъ ичюн, урлукъсыз оларакъ озь-озьлюгинден арпа чыкътн“—дедим.

Бу фикир мени джаштурды ве козьлеримни биле ашландырды. Бойле адеттен тыш бир муджизе меним ичюн олгъаныны анылап мен бахытлы эдим. Эм бу муджизе бунынънен битмеди. Чалуттан арпа саплары арасында башкъа бир осюмлик, пиринч саплары керю- нин башлады; Африкада яшагъанда пиринч осюмлюги чокъ корьгснимден, мен буларны кьодай таныдым.

Бу арпа ве пиринчинъ манъа меним кьайдымны чеккен ала тарафындан блавылгъанына эми олгъа- нымдан башкъа, айны заманда адада дээ чокъ шейлер сачылгъанына шубе этмей эдим. Мен адада, эвельдже баргъан бутюн ерлеримни долаштым, эр джап тюбюн бакъаракъ бутюн коншелерни кьарыштырып чыкътым, лякин бир ерден пиринч ве арпа таппадым. Кьобам яшында, ерге кьакъкъан захире чувалым ялынъыз бу вакъыт акъылыма тюшти. Муджизенинъ насыл мей- дангъа кельгени анылашылды.

Башакълары пинкен сонъ, мен оларны насыл дикъ- къатнен топлагъанымны, сиз козюнъизинъ огюне кетиринъыз (бу ичюн айыпны сонъунда эди). Мен эр бир бурьтючкини сечип алдым ве эписини сакъладым. Вакъыт келип меним, эм урлукълыкъ ве эм де аша- макъ ичюн етишеджек кьадар захире запасым то- ланаджагъыны умют этип, биринджи йылны бутюн берекетини сачмакъ ичюн кьалдырмагъа кьарар бер- дим. Лякин, мен озюме ашмакъ ичюн бираз захире ялынъыз дёртунджи йылы кьалдыра билъдим. Чюнки, биринджи сачувдан алгъан берекетимнинъ аман-аман эписини гъайып эттим: вакъытны яхшы беллеп ала- мадым, тамам кьургъакълыкъ башламаздан эвель сач- тым, урлукълар чыкмады. Буны озь еринде бутюн толукълыгъынен икис этерим.

Арпадан башкъя, айтып кечкепим киби, менде йигирми, отуз сап пиринч осп етишти, буны да бойле дикъкъатнен топпап аларакъ, биринджи берекетни сачмагъя къалдырдым. Пиринч естерик къадар топпангъан сонъ, мен ондан,—отъмек дегиль де, (чюнки, менни хамыр пиширмеге ерим ёкъ эди) питечниклер пиширем, булар нанъя отъмек ерини тута эдилер. Бир къач вакъыт кечкеп сонъ мен, отъмек пиширмек усулын да тюшюнип таптым.

Мен дневнигиме къайтам.

Къора чекмекнен огъранкъап, бутюн шу учъ бучукъ я да, дёрт ай ичинде къолларымы къавунтырмай чалыштым. Апрель 14-те къора бус-бутюн биткен, топракънен бастырылгъан эди ве азбарнынъ тышкы хорюнишиндже, онынъ артында инсан яшагъан ер олгъаныны анъламакъ мумкюн оламасы ичюн, алмаалы-салмаалы мердивеннен кирип чыкъарым деп тюшюнерек, къапыны гузельдже лекиттим.

Апрель 16.—Мердивенни ясап битирдим, къора устюнден атлап кирип-чыкъам ве эр сеферинде мердивенни озюмнен берабер котерип алуштырам. Мен шимди эр тарафтан къорчалапгъан бир алда булунам. Менни къалемде олдукъча боллукъ ве диварны тешип кирмектен башкъя онынъ ичине башкъя тюрлю кирмек мумкюн дегиль.

Къораны кереги киби япып битиргенимизинъ эртеси куню, мени пек зияде абдыраткъан бир къаза олып кечти ве бунынъ себебинден, аз къалды менни бутюн эмегим гъайып ала изды ве озюм де ольмеге аз къалдым. Иште бу бойле олды.

Мен къора ичинде, палатканынъ артында, къобанынъ къапысы огюнде бир шейлер ясап отура эдим, къобанынъ къуббесининъ кенарында, тамам менни башым устюнден, топракъ гурълемеси эшитильди ве къобанынъ таваныны пекитмек ичюн огде къойгъан тиремелерим, къоркъунч бир саданен сындылар. Мен пек абдырадым, лякин пе олгъаныны анълап оламалым, топракънынъ бош оламасы себебинден, эвельде олып кечкени киби, къобанынъ таваны эшилгендир дедим. Топракъ бир даа эшилди мени басар деп къоркъкъанымдан ве эгер дагъ эшилсе, къора ичинде

озюмни телюкеде олгъанымны анълап, мердивенни аларакъ, диваримнъ о бир тарафына кечтим. Мен топракъ устюне тюшкенимнен бу сефор къобада топракъ эшилмеси зельзеле себебинден олгъаным анъладым. Аягъымнынъ тюбюндеки топракъ тепрене эди ве секиз дакъкъа къадар бир вакъыт ичинде бойле къуветли учъ тепрене олды, булардан энъ къави биѳа биле дагъылы кстер эди. Мен, денъиз кенарында тургъан къаянынъ телеси къонып, буюк бир гудюрдинен ашагъы юварланып кеткенни коръдим, бойле бир гудюрди мен бутюн омрюмде эшитмеген эдим. Денъиз бус-бутюн шапырды ве копюрди: менни беллегенме корс, ер тепренмеси денъизде, аладакинден кучлю олды.

Мен эвельде бойле шей эшитмегенимден, шимди шапкъан, сагъырлашкъан, гъайып олгъан эдим. Топракънынъ тепренмесинден, гоми чалкъанмасында олгъаны киби, мени денъиз хасталыгъы тутты. Мен, озюмни артыкъ ольдим белледим. Къонып тюшкен къаянынъ гудюрдис мени къатып къалгъан алымдан чыкъарды: башыма эсим кельди, палаткам устюне дагъ андарылып шейлеримни, эрзагъымны,—олгъан эр шейимни эбедий оларакъ комер деп тюшюнип буз-бузладым. Бу дакъкъадан башлап, башкъа ич бир шей тюшюнип оламадым.

Учюнджи тепренюнден къач дакъкъа сонъ, мен озюмни топлап башладым, лякин, эр алда эвге къайтмагъа джесарет этамадым: не япаджагъымны бильмейип, чокъ вакъыт тюшюнип ерде отурып къалдым.

Бу арада булутлар топланды, ягъмур ягъаджакъ киби орталыкъ къараплыкълангъы. Башта зайыф, сонъ кеткете къуветли сль эсти ве ярым сааттен дешетли фуртуна башлады. Денъиз коюре, шапыра ве окюрни ялыларгъа ура эди. Тереклер тамырынен чыкъа эдилер. Учъ саат къадар бойле девам этти; сонъ фуртуна сакинлешип башлады; эки сааттен даа орталыкъ бус-бутюн сакинлешти ве ягъмур къууйп башлады.

Эртеси куню яни апрель 18-де, ягъмур себебинден эвде отурдым. Артыкъ ягышаракъ, мен шойле тюшюне эдим: „Бу адада зельзеле чокъ олмасы ихтималы

олгъаны ичюн манъа къобада янамакъ мумкюн дегилъ, чюнки эрте-кеч, дагъ мытлакъа эшилir ве тири ко-мюларим. Демек, палатканы авуштырмакъ, я да башкъа бир ачыкъ ерге чалаш къурмакъ керек, озюмни айнан-лар ве инсанларнынъ уджюмнен къорчаламакъ ичюн, мында якътаным кибн, этрафымны диварнен къоралап алмакъ керек^а.

Акъикъатен, меним палаткам телюкели бир ерде—дагъ бурнунынъ тюбюнде эди, бир даа зельзеле олса, къая онынъ устюне къолай-къолай авдарыла биле эди. Палаткам ве бутюн хозайствомнен берабер, башкъа бир ерге кочъмеге къатый къарар бердим.

Эртеси эки кунъ ичинде—19 ве 20-де—эв къурмакъ ичюн янъы ер къыдырып ве озъ плагыны насыл ерине кетирейим меселесини тюшюнип кечирдим.

Янъы бир ерге авушмагъа лек чокъ вакъыт керек оладжакъы ве дагънынъ авдарыламасы телюкесинен шимдялик узлашын турмакъ керек оладжакъы, манъа яваш-яваш ачыкъ анылангъып башлады; чюнки этрафы къоралангъымагъан ерде янамакъ даа къоркъунчлы эди. Мен бойле бир пегиджеге келип, раатландым, лякин эр алда, вакъытны гъайып этмей янъы бир ерде къора тутуп башламагъа ве о азыр олгъаны кибн онынъ ичине палатканы авуштырмагъа къарар бердим. Апрель 21-де озъ къарарымны ерине кетирмеге башладым.

Апрель 22-ден 27-ге къадар.—22-нде саба озъ плагыны насыл этип омюрге кечиреджегимни тюшюндим. Баш зорлукъ инструмент етишмемесинде эди. Меним учъ буюк ве бир чокъ да кучюк балталары бар эди (биз оларны къара инсанларнен девъип лпмакъ ичюн кетире эдик); лякин олар чокъ къулла-нылгъанындан ве лек къатты агъач кесмек керек олгъанындан, оларнынъ агъызлары кутюрленген эди. Керчек, къайрагъым олса да, къайракъ къолнен айлан-дырылгъанындан, бунынънен бир адам къайран оламай эди. Оны аякънен айландырмагъа уйдурмакъ керек эди. Мен тюшюнем, ич бир девлет адамы, муни бир сиясий меселе узеринде башыны парлайракъ, ве ич бир судья, суд алтында булунгъан адамнынъ яшайышыны

ве олюмини азь этерек, озь кьарарыны кьабул этмезден огюне, меним аястни иджат эткенде сарф эткенним кьадар фикир кьуети сарф этмегендир. Лякин, мен сонъ-сонъунда, кьайыш ярдымынен арекет эткен ве кьайракъ ташны айландыраракъ, эки кьолумын сербест кьалдыргъан кончек янтим. Мен бу яратыджылыкъ устюнде тамам бир афта отурдым. Шимдиге кьадар мен аякънен айланыгъан кьайракъ корьмеген ве корьген олсам да онынъ насыл япылгъаныны эсле-меген эдим, лякин сонъундан бойле кьайракъ ташлар Англияда чокъ джайрагъанына кьандым; ялынъыз кьайракъ таш, менимкисинден кучюк ола: менимкиси пек буюк ве агъыр эди.

Апрель 28 ве 29.—Бу сонъки эки кунъ ичинде инструментлерни кьайрадым; кьайрагъым пек яхшы арекет эте.

Апрель 30.—Бугунъ пексимет запасым битип тургъаныны эследем. Бутюн чувалаларны сайып чыктым ве не кьадар агъыр олса да, кунъде бир пексиметтен зияде ашамамагъа кьарар бердим.

ДОКЪУЗЫНДЖЫ БОЛЮК

*Робинзон, кьазагъа огъаратгъан гемиден шейлерни ала. —
Хасталыкъ ве азаплакув.*

Майыс 1.—Бугунъ саба денъиз тартылгъан вакытта узакътан ялы кепарында чапчакъкъа ошагъан буюк бир шей эследем. Бардым бакытым, эи керчектен де чапчакъ экеп. Бу ерде бир чокъ агъач парчалары дагъылып тура эди. Мен гемининъ кьалымтылары олгъан тарафкъа бакытым, ве манъа о, сув устюнде зияде чыктым тургъан киби корюльди. Чапчакыкъ ичинде сувдан зарарлангъан барот бар эди. О, бус-бутюн сылангъан ве кьаткъан. Бунъа бакъмадан, денизиз алып кетмесин деп, чапчакыкны юксекке таба юварлаттым, озюм исе, гемиде манъа керек оладжакъ киби бир шей кьалмагъанымы экен деп, денъизнинъ чыпакълангъан тюбюнден джурип гемиге кеттим.

Бираз ер кеткен сонъ, гемининъ вазияти шашыла-
джакъ киби депъишкенини эслем. Эвельси къум ичине
сапаланы тургъан бурну энъ аздап алты фут къадар
котерилген, арт тарафы бус-бутюн дагыларакъ (бу
артыкъ чокътан, мен гемиге келип кеткенден бираз
сонъ олгъан эди), бир къач ерлерде къапакъланып
итмакъта эди. Бундан да башкъа палуба тарафтан оны
къум баскъан ве кене бу тарафтан ялыгъа догъру лай
обалангъанындан, мен шимди гемининъ яшына барып
ола эдим, эвельде онъа баргъанда бир черик миль
къадар ер ядап кетмек керек эдим. Гемининъ вазие-
тинде бойле депъишюв олмагы мени ильк сефер ша-
шырды, лякин сонъундан, бунынъ зельзеленинъ пети-
джеси олгъаныны тюшюнип тантым.

Гемининъ арты да, айны бу себептен чёксе керек.
Бу кунъдеи башлап, ачыкъ трюмден сув джунуп ял-
гъан чешит шейлер акъынты ве ельнен эр купъ ялы-
гъа ядап келе башладылар.

Гемиге олгъан вакъиа, меним бутюн фикирлеримни
итты. Янъы ерге кочъмек проектим акъкъында тюшюв-
мекки биле унуттым. Эртеси куню бутюн купъ гемининъ
ичерикки одаларына насыл киреджегимни тюшюв-
дим. Онынъ ичيني къум баскъанындан, бу вазифе къо-
лай дегиль эди. Лякин бу мени къоркъутмады: мен
ич бир вакъыт ве ич бир шейден тюшкюналкке огъра-
мамагъа огрендим. Бу вазиятте булунгъан вакъытманда
манъа эр шей керек оладжагъыны билерек, гемини
парчалап ташып кетирмеге башладым.

Майыс 4. — Балыкъ авладым, лякин ич бир ашыл-
гъан балыкъ тутуп оламадым. Джаным сыкъылгъа-
нындан кетеджек олдым, лякин сонъки керекъармакъны
аткъанда, кучюк бир дельфин туттым. Къармакъны
оюзюм япкъан эдим: агъаччыкъны, эски бир йип усыкю-
линден, къармакъны исе тельден ялтым. Бунъа бакъ-
мадап базы вакъыт къармагъыма балыкъ чокъ тюше,
ве мен оны бол-бол ашай эдим. Мен оны кунеште
къурутып ашай эдим.

Майыс 5. — Гемиде чалынтым. Бир агъач пычып
алдым, палубадан учъ буюк чам тахтасы кочюрип алып
оларны бири-бирине багълап ве депъизининъ артылып

башламасына кьадар беклеп тураракъ ялыгъа догъру кеттим.

М а й ы с 24. — Бутюн бу куньлер ичнде гемиде чалыштым. Налубада кьалгъан сонъки тахталарны кьопарып алдым, бундан сонъ, трюмде олгъан бутюн шейлер — бир кьач чапчачыкъ ве эки матрос сандыгъы — денъиз артылып башлагъаны киби устьке ядап чыкътылар. Лякин ель ялы тарифтан эскенинден, оларны денъизге догъру айдады. Бойлае олса да бугунь денъиз ялыгъа бир кьач тахта парчаларыны ве Бразилия домуз эти олгъан буюк бир чапчакъны ялыгъа атты, чапчакъкъа сув ве кьум чокъ киргенинден ич бир тюрюк ишке ярамайджакъ эди.

И ю н ь 16. — Ялыдап буюк бир кьаплыбакъа таптым. Эвельси мен мында оларны ич корьмей эдим.

И ю н ь 17. — Кьаплыбакъаны кьорлар устюнде пиширдим. Онунъ ичинден алтымыш кьадар йымырта таптым. Омрюмде бу кьадар лезетли эт гъалиба бир вакъыт ашамагъан эдим! Шашмагъа шей ёкъ: бу куньге кьадар меним эт ашым эчки ве кьуш эди.

И ю н ь 18. — Сабадан акъшамгъа кьадар ягъмур ягды, тышкъа чыкъмадым. Меним бильгениме коре, бу энликлерде сувукъ ягъмурлар олмаса да, мен узун кунь кьалтырайым.

И ю н ь 19. — Кейфим ёкъ: санки тышта кьыш олгъан киби, пек зияде кьалтырайым.

И ю н ь 20. — Бутюн гедже козюмни юммадым: башым пек агъыра ве кьалтырайым.

И ю н ь 21. — Пек фена. Хасталаннъ кьуветимни гъайып этерим деп пек кьоркъам: бу вакъыт меним алым не олур!

И ю н ь 22. — Бугунь яхшыджам, лякин хасталанып кьалырым деген кьоркъу мени ташламай.

И ю н ь 24. — Эппейи яхшым.

И ю н ь 25. — Кьуветли лихорадка мени еди сааткеджек де ушютти де сыджакъта кьалтыратты. Терлетиш ве яры эсимни алып токътады.

И ю н ь 26. — Яхшым. Бутюн запас этим битти, озюмни пек зайыф дуйсам да, авгъа чыкътым. Бир эчки ольдюрдим, оны эвге зар-зорнен кетирдим, кьорлар

устюнде бир парчачыкъ шей пиширип ашадым. Озюме шорба пиширмеге пек истейим, лякин не къазаным бар да, не чоюным.

Июнь 27. — Кене, сытма, эм ойле къуветли ки, узун кунь ашмъз-сусмъз яттым. Сусмузлыкътан оледжек къараргъа кельдим, лякин зайыфлыкътан аякъгъа туруп ве сувгъа барып оламайым.

Июнь 28. — Гедже араретленип чекиштим, лякин не палаткада, не де уруда бир тамла сув олмагъаныдан, сабагъа къадар чекишип чыкъмакъ керек олды. Сабагъа якъын бир даа юкълан къалдым ве къоркъупч тюш корьдим.

Июнь 30. — Мен узун кунь озюмни яхшы дуйдым. Къалтыратмады. Тюфегимни алып аз бир вакъыт чыкътым, чокъ гезиммеге къоркътым. Уйселик, ачыкъ бир мадденен къапчыбакъа йимирталарыны ашадым. Акъшам, о бир сефер ярдым эткен иладжны (мен тютюннен ром акъкъында айтам) текрар ичтим. Тютюн япрагъы чайнамай ве ичиме тютюн чекмей эдим. Бойле олса да — июль 1-де — меним беклегениме къаршы, пек яхшы дегиль эдим: пек о къадар кучлю олмаса да, кене къалтырата эди.

Кереги киби яхшы олып, такъатымны топлагъанджек бир къач афта кечсе де, июль 3-тен сонъ сытмам текрарлапмады.

Бу хайырсыз адада яшагъаным он айдан зияде олды. Манъа къадар бу бош ялыларгъа нисан аягъы басмагъанына къатый оларакъ мен эмиш олгъанымдан, корюлгенине коре, мындан къуртулмакъны умют этмекни унутмакъ керек олды. Эниминиъ этрафы къави къаранен къоралангъан сонъ ве онынъ телюкесиз олгъанына яхшы къангъап сонъ, манъа файдасы тиеджек киби япы айван ве осюмляк тапмакъ ниетнен аданы нереги киби тешкерип чыкъмагъа къарар бердим.

Июль 15-те озь тешкерювине башладым. Мен, эписинден эвель салларнен келип янашкъан лиманчыгъыма кеттим. Лиманчыкъгъа кучюк бир озенчик акъып тюше эди. Сувнынъ акъынтысына къаршы юкъарыгъа догъру эки милъ къадар кеткенде денгъиз артылгъанда мында сув кельмегенине къандым, чюнки бу ердеп башлап

юкъярыда суу темиз ве булжур киби эди, ялыныз баэн бир ерлерде озенчик кьуругъаныдан (бу вакъыт, ятмурсызлыкъ сезоны эди) акъынты токътагъан эди.

Онынъ алчакъ ялылары бою, сыкъ йымшакъ отлу, тюз отлакълар созулгъан, узакъта — тюзлюкнинъ яваш-яваш катерилин башлагъан еринде, ве денъиз артылгъан вакъытта суву етишмейдир деп тюшюнмек мумкюн олгъан ерде исе, аджайип юксек ве къалын саплы помай тютюн осьмекте эди. Мында башкъа тюрлю осьюмликлер де етишмекте, мен бойле осьюмлик омрюнде ич бир вакъыт корьмедим, оларнынъ хасиетлерини билъсем, олардан озюме файда чыкъярмакъ мытлакъа мумкюн эди. Мен кассава¹ кьыдыра эдим, онынъ тамырындан сыджакъ климатта яшагъан индеецлер отьмек япалар, лякин тапамадым. Бойле олса да мен, гъает аджайип алоэ² ве шекер къамышы джипислары таптым. Лякин мен алоэден, ашаладжакъ киби бир шей азырламакъ мумкюн олып-олмагъаныны билъмей эдим. Шекер къамышы кийик бир алда оськенинлеп, шекер яумагъа ярамай эди.

Эртеси куню, 16-сында, мен кене шу ёлнен кеттим ве бир чокъ чешит емишлер бу сайыдан къавун (пек помай) ве юзюм таптым. Юзюм пытакълары тереклерге сарылып чыккъъан ве бу вакъыт юзюм пишкеп вакъты олгъапындан, юксектен аджайип пишкеп салкъымлар саркъып тура эди. Бу кешф мени айтмакънен анълашылмайджакъ къадар шашырды ве къувандырды. Мен Гвинеяда яшагъанда бир къач эсир-инглизнинъ, юзюм чокъ ашагъанлары ичюн дизентериядан ольгенлерини вакътында хатырладым ве юзюмни мукъайт ашадым. Мен юзюмден башкъа бир усулнен: оны кушшке джаймагъа ве юзюм кьурусы оларакъ файдаланмагъа къарар бердим, оны бойле гузель азырламакъ мумкюн; о пек лезетли ве энъ биринджиси исе — зарарсыз ола.

Бу куню мен, геджелемек ичюн энге къайтмадым.

¹ Кассава — троник Америкада оськен индже бир терек; кассаланинъ тамырында пек чокъ бестейилжи крахмал булуни.

² Алоэ — дания джиписындан троник бир осьюмлик.

Гедже кийик айванларның уджюм этмесинден сакым-
паракъ, адагъа тюшкенимнің ильк кунюндеки киби
озь-озюмни къорчалап усулына япыштым, яни терек
устюнде геджеледим. Мен яхшы юкъладым, сабасына
исе озь джурюшимни девам эттирдим. Айны шу та-
рафкъа, сырткъа догъру дёрт миль къадар кеттим.
Бутюн вакъыт, эки сыра байырлар арасындаки дере
бою кеттим.

Мында пек чокъ кокос пальмалары, портакълал ве
лимон тереклери олса да, олар кийик ве о вакъыт
пек азларында мейва бар эди. Мен бир къач ешилъ
лимон къорардым ве сонъундан сувны, лимон суву
къарыштырып ичтим. Бу ички, меним къурсагъыма
яхшы тесир этти ве мени пек тазертти.

Мен эвге (палаткамы ве къобамны артыкъ бойле
адландыраджагъым) учь куньден къайттым ве озюм
тапкъан мейвалы деремни айретнеп хатырладым, оның
ярашыкъ ерлерде булунгъаныны, оның дагъларыны
козюмнің огюне кетирдим, оның ельден пасыл яхшы
къорчалагъаны акъкъында тюшюндим ве яшамакъ
ичюн мен бутюн адада энъ осал бир ер сайлап алгъа-
ным деген фикирге кельдим. Бойле бир фикирге кель-
ген сонъ, мен табийи оларакъ, бу къадар бол мейвалар
олгъан чечекли ешилъ дереге кочьмекни тюшюнип
башладым. Яныгъыз, аяда келишикли бир ер къыды-
рып тапмакъ ве душманларның уджюм этмеси ихти-
малына къаршы оны пекитмек къалды.

Бу фикир меним зейнимден чыкъмай эди: дереннің
тазе ешиллагы мени джелъл эте ве бир вакъытлар
мында кочьмек хаялынен озюмни басыкътыра эдим.
Лякин, мен бу планны яхшыджа тюшюнген сонъ,
шимди денъиз корюнишинде яшагъанымны эсапкъа ала
ве бу себебтен, талимде хайырлы бир денъишиклик
омайсына азычкъь да олса умуят этип, озь-озюме,
манъа ишагъан еримни денъиштирмек ич де керекмей
дедим. Мени адама кетирип аткъан шу хайырсыз феля-
кет, меним киби башкъа бир бахытсызны да кетирип
ата билер. Эбет де, бойле бир раст-келишке ышанч
аз эди, лякин аданынъ теренлигинде, денъизден узакъ-
та, байырлар ве дагълар ичинде къапалып къалмакъ,

озюпъни омурлик зынджырламакъ ве озюпъ ичюн, къртулышы аз ихтималы этмектеп башкъа бир де имкяпсыз ямакъ демек эди.

Албу исе, бутюн бу себеилерге бакъмадан, мен озюм-нинъ деремни пек севдим, бир ерге чыкъмай, июль айы-нынъ сонъуны анда кечирдим ве анда озюме башкъа бир яшав ери таптым. Мен дерееде чалаш ялтым, онынъ тегерегини юкссек ве къави эки къат къазыкъларнен къоралап алдым, къазыкъларнынъ арасындаки араны исе къорайнеп толдурдым; эски яшагъан еримдеки киби алмалы-салмалы мердивесинен кирип чыкъа эдим. Бойлеликнен мен мында да телюкесиз эдим. Арды-сыра эки, учъ гедже чалашымда геджелеген вакъытла-рым ола эди. Мен озъ-озюме: „шимди меним денъиз ялысында эвим ве орманда дачам бар“, дей эдим. Бу дачаны къруув ишлери, меним августкъа къадар ол-гъан бутюн вакътымны алды.

Август 3-те мен, аскъан юзюм салкъымларымнынъ аджайип юзюм къруусына чевирилгенини эселедим. Бу кунъден башлап мен оларны тереклер устюнден алып башладым ве бойлеликнен пек яхшы ялтым, чюнки олар ягъмурдан бозуладжакъ ве мен запас-ларымнынъ чокъ кысмындап марум къаладжакъ эдим (мен эки юзьден зинде буюк салкъым джайгъан эдим). Эписи топланылып ве аман-аман эписи къобагъа авуш-тырылгъан сонъ, ягъмурлар башлады ве август 14-тен октябрыннынъ орталарына къадар санки токътамай эр кунъ ягъмур ягъды. Базы вакъытлар о къадар кучлюк сазалгъан саркъа эди ки, къач кунъге къадар къобадан башымны чыкъарып оламай эдим.

Бу вакъыт ичинде талий манъа бир севинч багъыш-лады: къорантам осьти. Мышыкъларымдан бириси чокътан берли гъайып олып кеткен эди, о бир якъкъа къачтым, ёкъса олип къалдымы, бильмей ве оны пек къасевет эте эдим, августыннынъ сонъунда о, бирден учъ баласынен къайтып кельди.

Август 14-тен 26-гъа къадар ягъмурлар токътамады ве хасталангъанымдан берли ягъмургъа чыкъмагъа къоркъкъанымдан, санки, эдене чыкъмадым. Аваннынъ ачылмасыны беклеп къобада отургъан вакъыт ичинде

эрзакъ запасларым бите язгыанындан, эки сефер анга биле чыктым. Биринджи сефер бир эчки ольдюрдим, экинджи сефер, 26-сында исе (бу меним къапылы будуннамнынъ экинджи куню эди) буюк бир къапылбакъа туттым ве ондан озюме уйлелик яхшы бир аш азырладым. Умумен бу вакъытта меним ашавым шойле такъсим олуна эди: сабалыкъ, бир салкъым къуру юзюм, уйлелик бир кесек эчки я да къапылбакъа эти (къавурмагъа, я да пиширге савутым олмагъанындан, къорлар устюнде пиширилген), акъшамлыкъ — эки я да учъ дане къапылбакъа ймыртасы. Ягъмурдан сакълапаракъ къобада отургъан он эки купюм ичинде, эр эки учъ саат, топракъ ишлеринен огъраша эдим, чюнки чокътан берли уруны буюльтмеге къарар берген эдим. Мен оны къазып къора артында тышкъа тешип чыкъаргъанджек, бир тарафкъа догъру къаза бердим. Шимди меним эки тарафлы къапым олгъанындан, алмалы-салмалы мердивенге гокъунмай кирип чыктым ола эдим. Бу эбет де къолайлы эди, лякин эвелькиси киби раатлыкъ дегиль эди: эвельси меним яшагъан ерим эр тарафтан къораланып алынгъан ве мен уджюмден къоркъмай раат юкълап ола эдим; шимди исе меним ерине кирмек бир шей демек дегиль эди. Эчкиден буюк ич бир тюрюю айван коръмеген адамгъа къоркъмагъа ич бир шей олмагъаныны о вакъыт тюшюнип тапамагъаныма шашам.

Сентябрь 30. — Хайырсыз адагъа тюшкенимнинъ йыл дѣюмине къадар яшадым. Хач устюндеки керттичклерни сайып чыктым, артыкъ мында учъ юзь алтымыш беш кунъ яшагъаным анылашылды!

Бу вакъыткъа къадар мерекеп запасым битеткъаныны эследим. Мерекенинъ кытып тутмакъ керек олды; буннынъ ичюн эр кунъ язмакъны токътаттым ве яшайышымнынъ энъ бельгиле вакъияларыны язып башладым.

Ягъмурлы сезонлар ягъмурсыз сезонларнен догъру невбетлешкенлерини биринджи йылы артыкъ эследим ве бойлеликнен ягъмурлар башламаздан огюне бутюн керекли шейлерни эвельдже алып къала эдим. Умумен, озъ теджрибемни мен пазлы бир фиатнен сатып ала эдим.

Захирем осип, ишкентге кѣадар мен кучюк бир кешф
яптым, бу манѣа сонѣундан нек ярарлыкълы олды.

Ягъмурлар битип авалар ачылгъаны киби, яни апрельнинъ сонъларында, я да майыснынъ башларында, озюмнинъ ормандаки дачама экскурсиягъа чыкътым. Мен анда бир кѣач айдан берли бармагъан эдим, лякин бунѣа бакъмадан, айтып кечкеним киби, эки кѣат сѣкъ кѣазыкътан ибарет олып чалашымны кѣоралап алгъан кѣорадан башкѣа эр шейни ташлап кеткеним киби келип корьдим. Кѣора бутюн тура эди, лякин шу ерде якъында оськен, джынсы манѣа белли олмагъан иш тереклерден кесип япкъан бутюн кѣазыкъларым, тамам тѣпеси кесильген тал киби филисленгенлер. Мен нек шаштым, лякин бунынънен берабер кѣорам сшергенниден нек мемнюн олдым. Тереклерге мумкюн олгъаны кѣадар бир тырлю шекиль бермек ичюн, оларнынъ эписини пытадым, ве олар нек кѣуветля осьтилер.

Учъ йылдан меним дачамнынъ насыл яхшы олгъанына нианмакъ зор эди. Кѣоранынъ диаметри он эки сажень кѣадар олгъанына бакъмадан, тереклернинъ (кѣазыкълардан) пытакълары азбар ичининъ бутюн мейданлыгъыннъ кѣаплап алды ве нек кѣою кольге ташлагъанларындан, куннинъ эр бир вакътында мында кунештеп кѣорчаламакъ мумкюн эди. Бу меним акъылыма, айны бу джыныстан бир кѣач десятка терек кесип, эски кѣоранынъ этрафында ярым тѣгерек шеклинде отуртмакъ фикрини тюшюрди. Эм ойле де яптым, Эвельки кѣорайдан дѣрт сажень авлакълыгъында, эки сыра терек отурттым. Тереклер тутты ве чалттан меним джапшы бир кѣорам олды, о мени илькиде сѣджакътан кѣорчалады, сонѣундан исе манѣа башкѣа бир хызмет даа корьди.

ОНУНДЖЫ БОЛЮК

Робинзон озъ адасыны тешкере.

Бир кѣач кере, мен озюме сепет ореджек олдым, лякин бунынъ ичюн топлагъан бутюн чубукъларым морт олгъанындан, бир шей чыкъарамадым. Балалы-

гдымда, бизим шеэримизде яшагъан бир сепетчиге бармагъа ве онынъ насыл чалышкъаныны бакъмагъа нек севе эдим. Иште шимди бу манъа нек керек олды. Бутюн балалар киби эр шейни бакъа ве эр вакъыт бир хызмет косьтермеге азыр эдим. Мен сепетчи достумнынъ ишине чокъ вакъыт ярдым эте эдим ве о вакъыт сепетчининъ насыл орюльгенини яхшы беллеп алгъанымдан, бу санъатны сонъундан унутмадым. Сепет орьмек ичюн манъа ялынъыз материал етишмей эди. Инает, озъ дачама къазыкъ ичюн алгъан тереклерининъ чубукълары сепет орьмеге келишимез экеним деп акъылма кельди. Меним беллегенимге коре, бу тереклернинъ пытакълары тал ве сары тал киби майышкъакъ, сагълам пытакълары олса керек. Мен теджрибе янып бакъмагъа къарар бердим.

Эртеси куню дачама кеттим, о теректен энг ияджелерини сайлап бир къач пытачыкъ кестим ве буларнынъ сепет ичюн ярайджакъларына яхшы къандым. Экинджи сефер, кереги къадар кесип алмакъ ичюн балтанен кельдим. Бу джыныста тереклер мында нек чокъ оськенинден, манъа къыдырып джурьмек керек олмады. Кесильген пытачыкъларны къора ичине ташып къойдым ве къуругъан сонъ, къобакъа авуштырдым. Якъындаки ягъмурлы сезон ичинде ишке башладым ве нек чокъ сепет орьдим. Олар манъа чешит кереклерге ярадылар: мен оларнен топракъ ташый, оларнынъ ичине чешит шейлер къоя эдим. Керчек, меним сепетлерим ялылышларынынъ ярашыкълыгыннен айрылып чыкъмасалар да, озъ ишлерини коре эдилер, эм манъа да ялынъыз бу керек эди. О вакъыттан башлап, озъ сепет занасларынынъ толдурмакъны унутмадым: эскилери парлагъан ве ипрангъан сайын, иш арасында ягъмаларынны оре эдим. Мен оларны чешит шекильде ве буюкликте яна ве захирем чокълашса, захире къоймакъ ичюн чувал ерине къуланмакъны тюшюнип, чокъусыны цилиндр шеклинде терен ве сагълам этип азырладым.

Мен, бутюн адамны долашып чыкъмакъ истегенимин, бир къач керелер озенчикке къадар ве дереннинъ озъ чалашынынъ къургъан ве мындан аданынъ о бир

тарафындан денъиз корюнген ерине къадар баргъа-
нымын артыкъ айттым. Иште мен, бутюн адамы коньде-
лен кесмеге ве къаршы алыгъа чыкъмагъа къарар
бердим. Мен тюфек, балтачыкъ, чокъча запас барот,
сачма ве къуршулар, эр ихтималгъа къаршы эки лек-
симет ве буюк бир салкъым юзюм къурусы алып ёлгъа
чыкътым. Бу сефер озюмнен берабер копекни де алдым.
Дерсинъ меним чалашым олгъан ерини кечерек, огде,
куньбаты тарафта денъиз корьдим, онынъ артында
исе топракъ ёлагъы корюне эди. Авасы ачыкъ кунешли
олгъанындан, топракъны яхшы айырды эте, дякин ма-
терикни, ёкъса адамы, ашылап оламай эдим. Бу, кунь-
батыдан дженюпке догъру узангъан юксек тюз къыр-
лар олып, меним адамдан пек узакъта (меним эсабыма
коре, эгер зияде олмаса, къыркъ милъ къадар) тура эди.

Бу топракънынъ насыл топракъ олгъаныны ашылап
оламадым ве ялынъыз бу, Американынъ Испания то-
пракъларына якъын булунгъан бир парчасы олса керек-
тир деп олдым. Ола билир бу топракъта инсан аша-
гъан инсанлар яшайдыр ве эгер мен анда тюшкен ол-
сам, меним вазистим даа фена олур эди.

Бойле тюшюнерек мен, ашыкъмай огте догъру джуре
эдим. Мен мында попугайлар чокъ олгъаныны эс-
ледим ве оларнынъ бир данесини тутмакъ истедим:
мен оны эльге алыштырмакъ ве сёйлешмеге огрет-
мекни тюшюндим. Бир чокъ файдасыз тырышувлар-
дан сонъ, мен бир кучюк попугай туттым: таякънен
онынъ къанатыны сындыргъанымдан, о учып оламады.
Мен оны озюмнен берабер алдым ве палаткама кетир-
дим. Мен чалттан онынъ мени адымнен чагъырмасына
мувафакъ олдым.

Денъиз ялысына къадар бараракъ, отурмакъ ичюн
аданынъ энъ осал къысмыны сайлап алгъанымна къа-
тий оларакъ къандым. Озь тарафымда бир бучукъ
йыл ичинде ялынъыз учъ къанлыбакъа туттым, мында
исе бутюн ялы оларнен толу. Бундан да башкъа
мында эр тюрлю джымыс къушлар, буларнынъ ичинде
пингвинлер де бар эдилер. Меним ич бир вакъыт корь-
мегенлерим бар ве маъна адлары белли олмагъанлары
да чокъ эди. Базыларынынъ этлери пек лезетли эди.

Бу ялы ич бир давасыз, эр джеэттеи менимкипдеи зияде джелып этиджи эди ве буны бакъмадан, меним кочъмеге ич де авеслягим ёкъ эди. Озь ювамда бир бучукъ йылдан зияде яшап, мен онъа алыштым; мында исе мен озюмни мусафир киби дуя, санки тарсыкъ-къап киби ола ве энге кетюв мени озюне чеккелей эди.

Ялы бою, он эки миль къадар ер кунъдогышкъа догъру кетерек, артыкъ къайтмагъа вакъыт олгъаныны къарарлаштырдым. Мында бир два башкъа тарафтан кельмеге къарар берип, ерни ишарет этмек ичюн, ерге юксек бир чубукъ санчтым.

Мен башкъа бир ёлнен къайтаджакъ олдым. „Ада нек буюк дегиль, онда адашмакъ мумкюн олмас. Энъ олмагъанда кыыр устюне чыккын бакъар ве къайда кетеджегинни корерим“,—деп тюшюндим. Лякин бу эсабымда янълыштым. Ялыдан эки-учь миль къадар узакълашаракъ, сыкъ орманлыкъ оськен байырларнен этрафы сыккы суретте сарылып алынгъан, кениш бир ойкъал ерге тюшкенимни дуймай къалдым, меним насыл бир ерде булунгъанымны къарарлаштырмакъ-нынъ ич бир имкяны ёкъ эди. Мен купешке коре ёл тута биле эдим, лякин бунынъ ичюн куннинъ эр вакъ-тында кунешнинъ насыл нокътада булунгъаныны билъ-мек керек эди.

Бу вакъыт исе пакъыл киби авасы туманлы ве учь—дёрт купьдеп берли кунеш корюнмей эди. Бутюн бу вакъыт ичинде мен, ёл кыдырып, бир файдъсыз, бу ойкъал ер ичинде долаштым. Энъ сонъу мен, ялыгъа чубугъым санчылып тургъан ерге къайтмагъа ве мындан энге эвельки ёлнен къайтмагъа меджбур олдым. Ава-ларшыпъ нек сымжакъ олмасы, нек чокъ да агъыр шей-лерим—тюфек, балта булунмасы ве джурьмек зор олгъаны ичюн, артыма къайткъанда ёлны ашыкъма-лып, сыкъ-сыкъ раатланып алдым.

ОН БИРИНДЖИ БОЛЮК

Робинзон кѡбагга кзайта.—Онѡкъ топракчылыкъ ишлери.

Яры ълда колегим бир улачыкѡны абдыратты ве тутты, лякин богѡны етиштиралмады: мен вакѡтында чапып бардым ве тутып алдым. Мен оны озюмнен безабер алып кетмек истедим: айлап етиштирмек ичюн эки улачыкѡ эльде этип, баротым бус-бутюн биткенджек ашайджакѡ этимни эльде этмекни чокѡтан берли хаяладана эдим.

Мен улачыкѡнынѡ бойнуна сыджым такѡып (сыджымны мен, эр вакѡыт джебимде ташып джурьген эски Йилеримден сѡкип бу ерде азырладым) джетип кеттим, улачыкѡ тирельди, лякин эр алда кетти. „Дачама“ кѡдар келип, мен оны мувакѡкѡят оларакѡ кѡра ичинде кѡалдырдым; озюм исе эвге кеттим: мен артыкѡ бир айдан зияде кезинип джурьгенимден, эвге баргѡанджек сабырым етишмей эди.

Бир афта раатландым ве ашандым. Бу вакѡытнынѡ буюк бир кѡсмы ичинде мен муим бир ишпен мешгѡуль эдим: тамамынен алышып, менимнен век достлашкѡан Понкагѡа кѡафсе ясадым. Сонѡ, дачада эсирликте тургѡан заваллы улачыкѡны хатырладым. „О, андаки бутюн отны отлагѡан ве меним онѡа кѡалдыргѡан сувумны бус-бутюн ичип битирген ве шимди ач отурадыр“ — деп тюшюндим. Оны бакѡмакѡ керек эди. Дачагѡа келип, мен оны ташлап кеткен еримден таптым, о санки чыкѡып кеталмайджакѡ эди де я. Меним тюшюнгеним киби о ачлыкѡтан оле язгѡан. Мен якѡындаки тереклерден пытакѡлар кесип, кѡра артындан онѡа ташладым. Ашагѡан сонѡ мен оны эвелькиси киби йипнен багѡлап кетеджек олдым, лякин ачлыкѡтан о зиядесинен ювашлашкѡанындан, артымдан копек киби чапып кельди. Ёл бою мен оны бир кѡач кере ашаттым, о вакѡыттан берли о, меним о бир эв айлапларым киби, эль олды ве манѡа о кѡдар багѡланды ки, менден ич бир адым узакѡлашмады.

Меним захирелеримниъ нишеджек вакъты олгъан декабрь кельди. Сачылгъан ер нек буюк дегиль эди, чюнки артыкъ айтып кечкеним киби, къургъакълыкъ себебинден биринджи сенеки сачувымныъ эписи гъайып олгъан ве захирениъ эр джынсынан ярым гарип къадар захирем къалгъан эди. Бу сефер берекетиниъ яхшы оладжакъ корюне эди, меним чёлюм нек чокъ душманлар тарафындан хырпалагъаныны, олардан къуртулмакъ нек зор олгъанындан, бутюн берекетимни бир даа гъайып этмек телюкеси къаршысында олгъанымни дуйдым. Бу душманлар биринджиден эчкилер, экин-джиден меним тавизан деп адландыргъан айванчыкъларым эдилер. Аялашыла, ешилъ ийрич ве арпа оларгъа нек лезетли кетсе керек; олар куньдюзи ве геджени чёльде кечирип, таза сапарны баш багъламазтан эвель тер-темиз ашап чыкъа эдилер.

Бутъа къаршы, алынъыз бир чарс олса, о да чёльни бус-бутюн къоралап алмакъ эди, эм мен буны янтим. Лякин бу ниш агъыр, чюнки айванлар захирени аман бермей хырпалагъанларындан ашыкъмакъ керек эди. Меним чёлюм буюк олмагъанындан, къора учь афтадан азыр олды. Мен къораны битиргенджек, куньдюзлери душманларны тюфек атып къоркъута, геджелери исе копекни азбаргъа багълай; копек узун гедже авуудан чыкъа эди. Бутюн бу сакътыкъ тедбирлери саесинде ачкъоз айванлар мени разт быракътылар: захирем чалттан осип ве далгъаланып башлады.

Захире даа ешилъ олгъан вакъытта мени дёрт аякълы айванлар талагъаны киби, шимди о баш багълагъаны киби, мени къушлар талап башладылар. Бир сефер ызанымны долашкъанда, онынъ устюнде тюрю-тюрю къушлар сюрюси аялагъаныны корьдим. Аялашылагъанына коре, бутюн бу сюрю, захиреге ипырылмакъ ичюн меним кеткенимни беклеп турсалар керек. Мен шу арада оларгъа бир атымлыкъ сачна ёлладым (чюнки эр вакъыт тюфекнен джуре эдим), аткъаным киби, ызан ичинден бир сюрю къуш даа учып кетти, мен буларны эслемеген экеним.

Бу мени керчектен къоркъутты, мен озь-озюме: эгер бу талав бир къач кунь даа кетсе, меним бутюн

умютлерим гъайып оладжакъ, меним артыкъ урлугъым ёкъ, не мен отъмексиз къалырым—дедим. Мен бу яныкъкъа ненен ярдым этеджегимни тюшюнип та-памадым. Захиремни гедже-кундукъ къаравламакъ керек олса биле, ашыкъым мытлакъа къорчаламагъа къарар бердим. Къушларнынъ манъа не къадар чокъ зарар кетиргенлерини озъ козюмнен корип къапмакъ ичюн, бутюн чёльни долашып чыкъмагъа башладым. Анылашылгъанына коре, захире эпсейи харацлагъан, лякин берекет яхшы олгъанындан, эгер къалгъан берекет къорчалапалса, бу зыяннен даа узлашмакъ мумкюн эди.

Мен тюфекни толдурдым не озюмни чёльден къайткъан киби косьтердим (мен къушларнынъ якъындаки тереклер устюне сыймакъкъапларынъ ве меним кеткенимни беклеп тургъанларынъ эследим). Керчектен де, бу хырсызчыкълар мени корип оламайджакъ къадар узакълашкъан сонъ, олар бири-бири артындан ызангъа тюшин башладылар. Бу мени зиядесинен ачуландырды. Мен башта бутюн сюрюнинъ тюшмесини беклеп тураджакъ олдым, лякин сабыр этамадым. Меним акъылма: оларнынъ шимди анагъан эр бир захире данеси юзюнден мен илериде белъки бутюн бир гариз захиредеп марум къаладжагъым—деген фикир кельди. Мен къора янына чыпы бардым ве тюфекни аттым: учъ къуш ерде къалды. Манъа да, ялынъыз бу керек эди: мен буларнынъ учюни де алдым ве къалгъанларынъ къоркъутмакъ ичюн асып къойдым. Бу тедбир пасыл бир эффект догъургъаныны сиз козюмизиниң огюне биле кетирамазсыз: ызангъа ич бир къуш къонмагъанындан башкъа, алашынъ бу къысмындан эпси учип кеттилер, меним къушум къазыкъ тѣлесинде асылы тургъан вакъыт ичинде мен ич бирисини корьмедим. Меним бунъа пасыл къувангъанымны айтып анылатмакъ биле мумкюн дегиль.

Декабрыннъ сонъуна ашыкъ ништи ве мен бу сене экинджи кере берекет алдым. Чалгъым ве орагъым олмагъанындан, чалуудан эвель мен зор бир назистте эдим; лякин бир тюшюнип-ташынаракъ, башкъа силаларнен берабер гемиден алгъан кенъ сатырны бу ишке

файдаланмагъа къарар бердим. Меним отьмегим пек чокъ олмагъанындан, оны топпамакъ о къадар буюк иш дегиль эди, эм мен оны айрыджа бир усулнен топпадым: ялыштыз башакъларыны кесип чыктым. Олар меним эки буюк сепетиме сыгъдылар. Эписи топпагъан сонъ, дапелерни башакътан айырмакъ ичюн, мен оларны къолумнен уфаттым ве петиджеде эр джыныстап арым гарип урлукътан эки мерка къадар пиринч ве эки бучукъ меркадан зияде арпа алдым (эбет де къарар эсабынен, чюпки меним меркам ёкъ эди).

Бойле бир мувафакъиет мени пек юреклендирди: илериде меним данна запас отьмегим оладжакъына мен шимди ышана биле эдим. Лякин меним огюме бир сыра янъылыкълар чыкты. Захирени унгъа насыл чевирмели? Уппи насыл элемели? Я да—барсын буларны эписи олсун дейик,—я ундан хаамиры насыл басмалы? Инает, отьмекни насыл пиширмели? Буларны мен ич бильмейим. Бу зорлукълар себебинден, берекетке токъунмамагъа ве бутюн захирени урлукъкъа къалдырмагъа, бу вакъыт ичинде, илерики сачуугъа къадар исе, энъ баш меселени, яни захиреден пишкен отьмек япмакъ усулыны араштырмагъа къарар бердим.

ОН ЭКИНДЖИ БОЛЮК

Робанзон савут азырлай.

Ягъмур ягъгъан кунълери, эвден чыкъмагъан вакъытларымда, мен иш арасында попугайыма лаф этмекни огрете эдим, бу мени пек эглендире эди. Бир къач дертен сонъ о, артыкъ озъ адыны биле эди, сонърадан исе, пек чаат огренмесе де, адыны олдукъча айдын сёйлемеге огренди. Адада, башкъасынынь агъзындан, дейик, эшиткен ильк сёзюм „Попка“ эди. Лякин Попканен лаф этмек, айткъаным киби, меним ичюн иш дегиль де, иш вакътында эглендже эди. Бу вакъыт меним къолумда пек муим бир иш бар эди. Манъа пек керек олгъан топракъ савут япмакъ усулыны тюшюнип тапмакъ устюнде чокътан берли ба-

шимин бѣра, лѣкин ич бир шей тюшюнип тапалмай эдим. Эиъ аякъ чалгъап шей, материал ёкълугъы эди, чюнки эгер яхшы чамур тапсам, бардакъ я да тас киби бир шей япп оладжагъыма шубе этмей эдим. Савутларны пиширмек меселесине кельгенде исе, сыджакъ климатта кунеш сыджагъы да етишир деп таный эдим. Мен, „эр алда меним савутым, кунеште къуругъан сонъ оны къолгъа тутмакъ мумкюн оладжакъ киби къави олур ве захире, ун ве умумен бутюн къуру эрзакъларны сыланмакътан къорчаламакъ ичюн оныпъ ичине къоймакъ мумкюн олур деп тюшюле эдим. Келишikli чамур тапкъаным киби, захире къоймакъ ичюн бир къач буюк банка япмагъа къарар бердим. Ичинде аш азырламакъ мумкюн олгъан топракъ савутны мен шимдилек акъылыма биле кетирмей эдим.

Бу ишке насыл чолпа башлагъанымы, меним пармакъларым астындап, насыл уйгъунсыз, келишкенсиз, нишаретли ишлер чыкъкъанымы, топракъ бош олгъанындан ве озъ агъырлыгъына даянмай, меним ве къадар савутым дагъымып кеткенини, оларны шу арасы кунешке къойгъанымдан ве къадары чатлагъанымы, керек къуруткъанджек ве керексе къуруткъан сонъ токъунгъаныпъ киби, ве къадар уфанып кеткенини сизге айтсам, сенимли окъуйджы, сиз меним устюме насыл кулуджелгянъизли (белки, мен аджыр эдинъиз де) козюмнинъ огъуне кетирем. Эки ай ёрулмай чалышкъандан сонъ, мен ахыр-сонъу чамур танып, оны къазып алып зиге кетиргенимни ве ишке башлагъанымы айтмакъ етишир, нетиджеде меним эки буюк, шекильсиз топракъ савутым олды, чюнки, догърусуны айткъанда оларгъа банка демек мумкюн дегиль эди.

Эр алда бу, къазанч эди. Банкаларым кунеште яхшы къаткъан сонъ мен оларны мукъайтлыкънен котерип, махсус олар ичюн орюльген эки буюк сепет ичине къойдим. Эр бир банка ве сепет арасындаки бош ерлерни мен, зилде чыдамлы олмасы ичюн пирипч ве арпа тобанынен толдурдим. Бу эки банка, дымаан-мамасы ичюн шимдилек захире къоймакъ ичюн, клериде исе, захире чекмек усулыны тюшюнип тапкъан сонъ,—ун къоймакъ ичюн тайин олундилар.

Ири топракъ савутларым къолайсыз чыктылар. Уфакъ тѣгерек бардачыкълар, япакъ таслар ве тарелкалар, мешребелер, филъджаплар, уфакъ савутлар ве саире шейлер янув олдукъча гузель чыкты. О анълашила да: уфакъ шейлерни ямакъ къолай, бундан да башкъа, олар кунеште тегиз къуруды ве бунынъ ичюн аз парлана эдилер.

Лякин буларнынъ ич бириси меним баш макъсадыма уймай эдилер: манъа, ичинде аш азырламакъ мумкюн олгъан, яни башкъа тюрлю айткъанда атешке даяныкълы ве сунны акъытмагъан савут керек эди ки, бунъа исе мен мувафакъ оламай эдим. Къорлар устюнде эт пиширмек ичюн мен, бир сефер атеш якътым. Эт пишкен сонъ, къорларны сѣндюреджекте, оларнынъ ичинден, парлапгъан бакъанынъ раст келе атешке тюшкен парчасыны таптым, бу савут парчасы кыпкъырмызы кызылгъан ве таш киби къатып къалгъан эди. Бу кешфке мен себинерек пек шаштым. Мен озюме, „топракъ савут парчасы атешнен бу къадар къаткъан сонъ, топракъ савутны да атешке айны бойле мувафакъиетнен пиширмек мумкюн“ дедим.

Кереги киби атешке далныкълы топракъ савут ямагъа мувафакъ олгъаныма къангъан сонъ, бойле уфакъ бир шей ичюн дюньяда ич бир адам меним киби къуванмагъандыр. Мен, бардакъларым сувун да, олардан бирине сув къойып, эт пиширгенджек сабырсызлыкънен бекледим. Бардакълар яхшы чыкты. Мен озюме эчки этинден пек яхшы шорба пиширдим, эбет де, онынъ ичине тамырлар къойып да, туз ве арпа уну ташласанъ, даа яхшы олур эди айма.

Меним экинджи ишим, захире чекмек, яни даа дѣгърусъ дѣгъмек ичюн таш аванынъ насыя япмакълы тюшюнип таймакъ эди; дегирмен киби зор бир иш акъкъында сѣз биле оламаз, чюнки, бойле бир ишни иджра этмеге эки къолнынъ къувети стиймез. Аван япмакъ да пек къолай дегиль эди, мен ташчылыкъ ишинде де, башкъаларындаки киби чолпа эдим, бундан да башкъа меним инструментлерим ѳкъ эди. Келишякли, яни кереги киби къатты ве ния оюладжакъ киби буюк бир таш яъыдырмакъ ичюн тек бир кунъ гъайып этмедим;

лякин ич бир шей тапмадым. Меним адамда сырымлар бар эди, лякин бу сырымлар бутюн таптан олгъанларындан, ве менде ич бир тюрлю инструмент олмагъанындан, не къадар чекингем де, кереги буюкликте бир парча къопарып оламадым. Эм бу таш, аван япмакъ ичюн ич де ярамай эди: бу къум таплары джыпсындан, сюнгерли бир таш эди; агъыр токъмакънен дегген вакъытта о, мытлакъа уфанып башлар ве унгъа къум къарышыр эди.

Бойлеликнен, файдасыз араштырувларгъа пек чокъ вакъыт гъайып этерек, мен, таш аван фикрини ред эттим ве агъачтан япмагъа къарар бердим ки, бунынъ ичюн материал тапмакъ къолай эди. Мен дагъда пек къатты агъач кутюги эсеп алдым, о пек буюк эди, мен оны зорнен къыбырлата билдим. Онга мумкюн дереджеде догъру бир шекиль бермек ичюн, оны тыштан балтапен ёндым, сонърадан исе Бразилия къызыл тегилилерининъ къайыкъ япкъанлары киби, бир къысмыны ёнып, бир къысмыны якъып ойдым. Бу ишнинъ зиядесинен узун сюргенини ве манъа пек чокъ заметке отургъаныны айтмагъа биле аджет ёкъ. Аванни битиргенимнен мен, демир агъач денильген агъачтан буюк агъыр бир токъмакъ ясадым. Аванни ве токъмакъны мен, келеджек чалгъы деврини къалдырдым, меним эсабыма коре, бу вакъытта менде, бир къысмыны унгъа къалдыраджакъ къадар захирем олмакъ керек эди.

Шимди, уш азырлагъан сонъ, отъмеклик хамурны насыл басмакъ керек олгъаныны тюшюнмек керек эди. Башта бир меним дрозум ёкъ эди; бу ныкъкъа эп бир чаре олмайджагъындан, дрозъ ичюн мен къайгъырмай эдим. Я печь... Печьсиз насыл кунъ этмели? Бу керчектен де баш ёруджы бир меселе эди. Бунга бакъмадан мен, бупы иненен дёнъиштиреджегимни тюшюнип таптым. Мен, чамурдан табакъ шеклинде бир къач буюк, кенъ, лякин сай савутлар яптым; бу табакъларнынъ эписини атешке пиширдим. Мен буларни чалгъы башлашмаздан чокъ вакъыт эвель азырладым, ве бунынъ ичюн керек вакътына къадар килёрде сакъладым. Бундан эвель, айны озюмнинъ япкъан ве печёте пиширилген квадрат шекилли (яни догърусыны

айткъанда, ич де квадрат шеклинде дегиль) керпич-дернен—ерде оджакъ япылагъаныны айтмакъ керек. Отымек пиширмек вакъты кельгенде, мен бу оджакъта буюк атеш якътым. Одуналар янып биткенджек бек-леп, мен къорларны бутюн оджакъ ичине джайратып, оджакъ яхшыджа къызгъанджек оларны яткъыздым. Бу вакъыт мен, бутюн къорларны четке чекип, оджакъ-къа отымеклеримни къойдым, азырлагъан балчыкъ та-бакъларымны къапакълап, оларнынъ устюни орттим, табакънынъ устюни исе сымжакъ къорларнен орттим. Не олды?—Меним отымеклерим эпъ яхшы пещьке пиш-кен киби пиштилер. Умумен иек къыска бир вакъыт ичинде мен, пек яхшы бир фурунджи олдым; адий отымек бир якъта турсун, мен ийрийчтен пудинглер ве пителер пиширмеге огрепдим; мен ялыпыыз кобете яппай эдим, чюнки эчки ве къуш этинден башкъа оларнынъ ичине къоймагъа шей ёкъ эди.

ОН УЧЮНДЖИ БОЛЮК

Робинзон къайыкъ яна ве озюне янны костюм тикет.

Бутюн бу вакъыт ичинде мен даима, озъ адамнынъ о бир ялысындан корьген топрагъым акъкында тю-шюне ве о ялыгъа кечмегениме юректен яна эдим: манъа эп, эгер мен материк, я да инсан яшагъан мем-лекет корюнген ерде яшасам, манъа насыл да олса анда бармакъ, я да эр алда озъ тюремден къуртул-макъ имкяныны тападжагъым киби корюне эди.

Иште о вакъыт мен, озюмнинъ кучюк достум Ксу-рини ве устюнде Африка ялылары бою бинъ мильден зяаде ёл кечкен елькен къайыгъымны пек чокъ кере хатырладым! Лякин хатырламакътан не файда? Бизим къазагъа огърагъан вакътымызда олгъан фуртуна, меним яшагъан еримден бир къач миль узакълыгъында ялыгъа котерип аткъан геми къайыгъыны барып бакъ-магъа къарар бердим. Қъайыкъ, котерилип атылгъан ерининъ якъынында ята эди: денъизининъ артыламасы онынъ тюбюни устыке чевирген ве башкъа вакъытлары

сүз етишмеген, бираз юкъярыда кѳум лайы олгъан ерге ташлагъан.

Эгер бу кѳайыкъны мен, ремонт этип де сувгъа тюшюрсем, ич бир зорлукъ чекмеден Бразилиягъа кѳадар кетер эдим. Лякин бойле бир ишке эки кѳол аз эди. Бу кѳайыкъны ерипден тепретмек, меним адамны ерипден тепретмек киби кучъ етишмейджек бир меселе олгъаныны мен, кѳолайлыкънен анълай биле эдим. Лякин бир шейге бакъмадап бир барлап бакъмагъа кѳарар бердим: дагъгъа барып, манъа рычаглар хызметини кореджек кѳалын сайгъакълар кестим, эки агъач ёшып томалакъладым ве булариниъ эписини кѳайыкъ янына ташыдым. Мен озъ-озюме: „Мен оны чевирип олгъайдим, оны ремонт этмек исе—зор бир иш дегиль—дей эдим.—Кѳоркъмайып депъызге чыкълыладжакъ киби бир кѳайыкъ олур“.

Ве мен бу файдасыз иштен озъ эмегимни аджымалым: мен учъ я да дѳрт афта огъраштым. Бундан да башкъа: мен, инает, бойле буюк шейни меним зайыф кѳуветлеримнен тепретмек нумкюн олмагъаныны анълагъан сонтъ, башкъа бир план тюшюндим. Кѳайыкъ, таяма цокътасыны гъайып этерек, озю кѳапакъланыр ве тюбю устюне чевирилди деп, кѳайыкъныиъ бир кепарындаки кѳумны атып башладым, буныиъиен берабер, оны истеген тарафыма йыкълмакъ ичюн оныиъ тюбюне агъачлар кѳоя бердим.

Кѳайыкъ акъыкълан чевирилип догърулды, лякин бу мени ич де макъсадыма якъынлаштырмады: мен эй бир оны сувгъа тюшюрип оламайджагъымдан, инает озъ эгледжемден баш чекмеге меджбур эдим. Лякин бу мувафакъиетсизлик, илериде меним материкке кетюв ичюн олгъан авесангимни сѳндюрамады; акъсине оларакъ, меним ымтылышларымыиъ макъсады, манъа зиядесинен иришилъмез олып корюнген сайын, опъа пришкек истегим эй осе эди.

Инает меним акъылыма, кѳайыкъ, я да, энъ яхшысы, кѳызыл тепилерде коръгеним киби, пирога¹ япмакъ

¹ Пирота—негрлер ве индейлер тарафындан, бутюн агъачтан ичи оюлып япылгъан кѳайыкъ.

фикри кельди. „Пирога япмакъ ичюн, аман-аман ич бир тюрлю инструмент керекмей, чюнки о бутюн агъачтан оюлып япыла; бойле бир ишиниъ акъкъыннан бир адам биле келе билир“—деп тюшюне эдим. Дейджегим, пирога япмакъ манъа ижиялы корюльгенненден башкъа, энъ къолай бир иш оларакъ корюне эди мен, озъ пирогамен кезинеджек вакътымны севинчен хаялана эдим. Эм манъа, бу назифени эда этмек негрлер ве индеецлерден де къолай оладжакъ киби корюне эди.

Пирогам азыр олгъан сонъ, оны сувгъа насыл тюшюреджегимни тюшюнемедим, албу все бу маниа, инструмент етишмемесинден даа эянде джиддий эди.

Меним бутюн тюшюнджелерим, козьде тутулгъан саятнен о дереджеде толгъан эди ки, къайыкъны деъизде къыркъ беш миля ёл алып кетмек, оны деъизден айыргъан топракъ узеринде къыркъ беш адым узакълыгъына алып кетмектен олдукъча къолай олгъаны кулюнеджек дереджеде бир акъыкъат олса да, мен бу меселе устюнде бир сание биле токътамадым.

Узун сёзиниъ къыскасы, мен озюмни бу пирога тарихына, ялыгъыз акъылы башында олгъан адамнынъ ойнай биледжеги киби бир анъкъав оларакъ кирсеттим.

Озюмниъ бу ишимниъ сонъуна чыкъып-чыкъмайджагъымны эсапламакъ ичюн озюмни заметке къоймай, озъ ишимнен теселли олдым.

Сувгъа тюшюрмек фикри меним акъылыма кельмеди дегиль,—ёкъ, кельди; лякин мен: „Илькиде къайыкъны япайыкъ, оны сувгъа насыл тюшюрмек керек олгъаныны сонъ бакъармыз“ деген ахмакълыкъ фикринен оны эр вакъыт бастыраракъ олгъа ёл бермедим.

Ахмакълыкъ, уйгъунсызлыкъ, айтмагъа аджет ёкъ! Лякин меним къайнагъан фантазиям манъа раатлыкъ бермеди ве мен ишке башладым. Мен гъает буюк бир кедр агъачы йыкътым, аджайип, яхшы кедриниъ ашагъы тарафынынъ къалыялыгъы беш фут он дюйм, ятирми эки фут юксеклигиндеки тёпеси—дёрт фут он бир дюйм олып, кедриниъ бундан юкътарысы инджерин ве наает пытакъланып кете эди.

Бу терекни йыкъмакъ манъа насыл бир заметке

отургъаныны козь огюпе кетире билесинъыз. Де бу, ле шу тарафындан айланып кесерек, мен онынъ тюбюни йигирми кунъ кесип джурьдим, кенарындаки пытакъларыны кесмек ве пытакълы, буюк тепесини кесип атмакъ ичюн, манъа он дёрт кунъ даа керек олды. Ич олмаса бираз кильге¹ ошатып ёнмагъа тырышаракъ мен, озъ текнемни тыштан бир айгъаджек ёнып чалыштым, чюнки киль олмадан, пирога сув устюнде догъру турамай. Онынъ ортасыны оймакъ ичюн де учъ ай кетти. Бу сефер мен атешиз иш корьдям; бутюн бу агъыр ишни мен козов ве чёкюннен яптым. Истиджеде, йигирми беш адам, яни меним бутюн юкюмнен мени де котерип оладжакъ буюк бир пирога олып чыкты.

Мен озъ ишимден мемнюн къалдым: бутюн агъачтан япылгъан бу къадар буюк къайыкъ даа омыюмде ич бир накъыт корьмеген эдим. Лякин, бунынънен берабер, о манъа лек пазлыгъа отурды!. Насыл олса да, ишнинъ ярысы артыкъ япылгъан эди; ялынъыз къайыкыны сунгъа тюшюрмек къалды, эгер мен буны мунафакъ олсам, дюнья шарында япылгъан денъыз сеятаарындап энъ акъылсызджасы олгъан ве энъ умютсизки олгъан бир кезинти янаджакъыма шубе этмей эдим.

Лякин меним бутюн эмеклерим ве тюшюнджелерим, бедава ерде гъайып олды, меним пирога, тургъан ерияде къалды!

Къайыкыны янкъан сримдеки ормандан денъызге баргъанджек олгъан месафе элли саженьден зияде дегиль эди, лякин орман, чукъур бир ерде олып, бу ер денъызге догъру котерилип кетерек, тамам денъыз ялысында бир учурым оларакъ бите эди. Бу биринджи маппа эди. Лякин мен оны батырджа ёкъ этмеге къарар беререк, ормандан денъызге баргъанджек тюз бир энъиш мейдангъа кетирмек ичюн бутюн арткъач топракыны алдым. Бу ишке меним не къадар эмек къойгъанымны хатырламакъ къоркъунчлыдыр, лякин эмекнен

¹ Киль—темининъ я да къайыкынынъ ашагъы къысымында булунгъан дёрт халы бутюн агъач.

аитлык сатып алмактын туюшугенде оны аджый-сынтым я? Бойлеликнеп биринджи манна ёкъ этильди: кьайыкъ ичюн ёлазыр. Лякин бу, ич бир шейге ярдым этмеді: мен не кьадар чекишсем де, эвельси теми кьайыгъыны ериден тепретип оламагъаным киби, пирогагъы да ериден тепретип оламадым.

Бу вакыт мен, кьайыгъымны деңизден айыргъан месафени ольчеди ве кьайыкъ ичюн канаа кьазмагъа кьарар бердим: кьайыктын сувгъа таба алып кельмек мумкюн олмаса, сувны кьайыккъа таба алып кельмек кьала эди. Мен артыкъ кьазыл башлайджакъ эдим; лякин оладжакъ канаанынъ минималъ тереклигини ве кенълигини акъылыма алып, бойле бир ишни бир адам не кьадар вакытта ялып оладжакъыны эсанилагъанда, бу ишнинъ сонъуна чыкъмакъ ичюн, манъа он-он эки йыл керек оладжакъы апыланылды. Чаре ёкъ, юрекин кыраракъ, бу эгленджени де быракъмакъ керек олды.

Мен бутюн юрегимнен аджыйдым ве бираз кеч олса да, еди ольче, бир пич деген кьартлар сёзюни, ялынъыз бу ерде хатырладым.

Бу файдасыз иштен сонъ меним адада ишагъанымнынъ дёртунджи йыл дёнюми кельди.

Мен аида о кьадар чокъ вакыттан берли ишагъаным ки, гемиден алынган шейлернинъ чокъусы я бус-бутюн иранды, я да озь омюрлерини биткирдилер, гемиден алынган чешит эрзакъ запасларымнынъ бир кьысмы бус-бутюн битти, бир кьысмы исе сонъуна якъынлашты.

Мерекестен сонъ, меним бутюн отъмек запасым, яни отъмек дегиль де гемиден алынган пексиметлерим битти. Мен оны энъ сонъки ижяналаргъа кьадар чекип туттым (бу сонъки бир бучукъ йыл ичинде кунъде бир пексиметтен зияде ашамадым), эр алда, озь чёлюмден артыкъ энди ашап башлайджакъ кьадар захире топлагъангъа кьадар, мен аман-аман бир йыл, ич бир кьапым отъмексиз отурдым.

Мен урбадан да факъырлештим. Меним ялынъыз, матросларнынъ сандыкъларындан тапып алган ве козюмден зияде сакълагъан сантырач козьмеклерим

(учь дюжина кьадар) бар эди, ве меним адамла чокъ вакъыт, ялыпъыз бир кольмекнен джуреджек кибиди сьджажъ олгъанындан, бу занас олмагъан олса, не лпар эдим бильмем.

Лякин, манъа чылакъ джурьместе мусааде этмеген башкъа бир себеп даа бар эди: мен устюме бир шей кийгенде, кунешининъ сьджагъына кьолайлыкънен дайна эдим. Тропик кунешининъ якъылжы зиялары меним теримни кьабарып чыкъкъангъа кьадар якъа, кольмек исе оны кунештен кьорчалай не бундан да башкъа, кольмекнен вуджудым арасындаки ава мени сакъынлата эди. Ачыкъ башнен кунеште джурьмеге ич де алышамарым; кьалпакъсыз чыкъкъан вакъытларда, эр вакъыт башым агъырып башлай эди.

Урбаларым манъа хызмет этмей башладылар. Шимдилек манъа озюмнинъ костюмим дей адландыргъан чул-чубурымны ёлуна кьоймакъ ичюн кьайгъырмакъ керек эди. Элисинден эвель манъа жилетка керек эди (менде олгъанларнынъ элисини кийип парладым); бундан себеп мен жилеткадан башладым. Менде нафиле ерде яткъан, усттен кийильген матрос курткаларындан жилеткалар тикип бакъмагъа кьарар бердим. Иште мен портнойлыкъ япмагъа яни даа догърусунаннен ич корьмеге башладым, чюнки догърусунан айткъанда, олдукъча чолпа бир портной эдим. Насыл олса да меп, яхшы-яман, эки-учь жилетка азырладым, меним эсабымнен булар манъа чокъ вакъыткъа етишеджеклер. Меним, штан тикеджек олып ялкъан ильк тырышувым акъкъында эчъ эйиси айтмайым, чюнки о айыпмы мувафакъьетсизликнен битти, лякин бундан сонъ чалттан мен, кийянювде янъы усул тюшонип талтым ве о вакъыттан берли урба етишмемезлигине огърамадым.

Меним ольдюрген бутюн айванларымнынъ терилери менде сакълы тургъаныны меп артыкъ айткъан эдим. Эр бир терини сырыкълар устюне чектирип, кунеште кьурута эдим. Ялыпъыз ильк сеферлери теджрибесизлик юзюнден, мен оларны кунеште чокъ вакъыт туттым, бунынъ ичюн ильк кьурутылгъан терилер, аман-аман, бир шейге кечмейджек кибиди кьатты эдилер,

лякин къалгъанлары яхшы олдылар. Булардан мен биринджиде, ягъмурдан къоркъмамасы ичюн, озюме тышы тюкюлю буюк бир къалпакъ тиктим. Тери къалпакъ пек яхшы чыкты ки, мен айны бу материалдан озюме урба, яни штан ве куртка тикмеге къарар бердим. Штанны мен тизиме къадар къыска ве пек бол тиктим; куртканы да кенъдже яптым, чюнки буларнынъ акиси де манъа сыджакълыкъ ичюн олгъанындан зияде, кунештен къорчаланмакъ ичюн керек эди. Пичилиши ве иши яч бир шейге кечмегенини танывмакъ керек; тикиджи оларакъ, мен зиядесинен файдасыз эдим, пичиджи оларакъ исе даа бетер. Насыл олса да, меним портнойлыкъ санаатым манъа яхшы хызмет эте эди, хусусан манъа ягъмур вакътында чыкъмакъ керек олгъанда: бутюн сув узун тери устюнден акъын кете, мен исе къуш-къуру къала эдим.

Мен куртка ве штандан сонъ, озюме зонтик яптым. Мен Бразилияда зонтикнинъ насыл япылгъаныны коръген эдим: сыджакъ юзюнден анда, зонтиксиз кимсе джурмей, меним адамда да андакинден салкъын олмайып, экваторгъа акъын олгъанындан, бельки даа сыджакъ эди. Манъа исе эр бир тюрюк анда чыкъмакъ керек ола, базы вакъытлар исе, ишнен эм кунешке къаршы, эм ягъмур астында джурьмек керек ола эди; къыскасы, манъа зонтик мытлакъа керек эди. Бу иш юзюнден меним пек чокъ хызметим олды ве зонтикке бенъзеген бир шей япмагъа мувафакъ олгъанджек пек чокъ вакъыт кетти (эки-учъ кере бозулгъан материалны котерип аттым ве гъайрыдан башладым), лякин итиджёде мен, истегиме ириштим ве олдукъча ишке ирар бир зонтик яптым. Меселе шунда ки, мен онынъ къапалмасы ве ачылмасыны истей эдим; баш зорлукъ да мында эди. Эбет де, оны арекетсиз къалдырмакъ пек къолай, лякин бу вакъыт оны эр заман баш устюнде ташывмакъ керек оладжакъ, бу исе къолайсыз эди. Лякин, артыкъ айткъаным киби, мен, бу зорлукъны енъдим ве меним зонтигим къапалыл ола эди. Тюкюни тышка кетиререк мен онынъ устюне ачки терилери чектирдим: ягъмур суву тери устюнден, акълам эв тепесинден акъкъан киби акъын кете ве энъ сыджакъ

кунеш шавлелери ордан кечмей эдилер. Бу зонтик-
нен мен, ич бир тюрлю ягъмурдан къоркъмай ве эв-
сыджакъ авада биле сыджакътан зор чекмей эдим; о
манъа керек олмагъан вакъытта исе, мен оны къапатып,
къолтугъым тюбюне къойуп кете эдим.

Мен адада бойле раат ве мемнуе яшай эдим.

ОН ДЁРТЮНДЖИ БОЛЮК

*Робинзон кучюк колемде башкъа бир къайыкъ япа ве
аданынъ этрафынъ долашмакънен огъраша.*

Бундан сонъ кельген беш йыл ичинде меним хатырлап
олгъаныма коре, айтыладжакъ киби адисе олмады. Меним
омрюм эскиси киби — тинч ве ич бир вакъиасыз кече; мен
эвельки ерде яшай ве эвелькиси киби озь вакъитимни
окъув, эмек ве авджылыкъкъа боле эдим. Меним баш
хызметим — эбет де сачув ве захире тымары ве юзюм
топладан башкъа эр йыллыкъ ишлернен (мен захирени
тамам бир йылгъа етишеджек къалар сача ве айны
шу эсаппен юзюм топлай эдим) эр кунъ тюфекнен
кезинтилерни эсапкъа къошмай — меним баш хызметим
дейим, янъы къайыкъ япмакъ эди. Бу сефер мен
къайыкъ япкъанымдан башкъа, оны сунгъа да тю-
шюрдим: мен оны, ич бир эксиксиз ярым миль боюнда
къызгъан тар каналым боюнджа залинге чыкъардым.
Окъуйыджынынъ артыкъ билъгени киби, биринджи
къайыгъымны мен о къалар буюк колемде япкъан
эдим ки, илериде акъыллы олмакъны о манъа данма
хатырлатып турмасы ичюн, меним ахмакълыгъымнынъ
хатырасы оларакъ оны еринде къалдырмагъа меджбур
олгъан эдим. Экинджи кересинде мен, олдукъча тедж-
рибелери оларакъ арекет эттим, керчек, якъын ерде
келишкен агъач танмагъанымдан, мен шимди де
къайыкъны сувдан аман-аман ярым миль узакълыкъта
янтим, лякин мен шимди, онынъ агъырлыгъы ве
буюклигини озь къуветимнен олдукъча яхшы ольче-
дим. Меним эгленгем бу сефер мытлакъа ада этиле
биледжегини коререк, мен, онынъ сонъуна чыкъмагъа

къатый оларакъ къарар бердим. Къайыкъны япув ишинен мен аман-аман эки йыл огъраштым, лякин бунъа ич аджынмайым: ниасть, денъязде ялдамакъ икяныны аладжакъыма ышанчым, эмегим къаршылыгына мени тамамынен мукафатлай эди.

Меним янъы пирога, меним ильк сефердеки макъсадыма, биринджи къайыкъны якъан вакъытта козьде туткъан макъсадыма ич де джевап бермегенини сёйлеме керек. О, о дередже уфакъ эди ки, меним адамны матеряктен айыргъан шу къыркъ яда даа зияде мильни онынънен ялдап кетмекни тюшюнге биле аджет ёкъ эди. Бойлеликнен, манъа бу хаялнен сагъмыкълашмакъ керек олды. Лякин, меним огюме янъы бир план—аданынъ этрафыны долашып чыкъмакъ планы келип чыкъты. Мен артыкъ къаршы тарафтаки ялыда бир сефер булуным ве бу экскурсия вакътында якъан кешфлерим мени пек меракъландыргъан ве мента о вакъыт аданынъ бутюн ялыларыны бакъан чыкъмакъны пек истеген эдим. Иште шимди, меним къайыгъым бар,—бутюн аданынъ этрафыны денъизден долашып чыкъмагъа къарар бердим.

Бу ишни омюрге кечирмеге башлагъанда мен, келиши-гузель дегиль де, эсаплап арекет эттим. Мен озь къайычыгъым ичюн уфакъ бир мачтачыкъ ве менде пек чокъ запас олгъан гени елькенлери парчаларындан айны уфакъ бир елькенчик яптым.

Бойлеликнен, къайыкъ темия этильген сонъ, мен онынъ джурюшини теджрибе этип бакътым ве елькенли къайыкънынъ гъает яхшы арекет эткенине къандым. Бу вакъыт мен, ёлгъа аладжакъ эрзагъынынъ, сачма, баротым ве саире шейлеримнинъ ягъмурдан сыланмамасы ве оларгъа сув сычрамамасы ичюн, къайыкънынъ артына ве бурун тарафына кучюк ящиклер ясап къойдым. Тюфек къоймакъ ичюн къайыкънынъ тюбюне тар бир ара ойдым. Сонъра мен къайыкънынъ артына ачыкъ зонтик пекитерек онъа, меним башым устюне келеджек ве мени кунештен къорчалайджакъ киби шекиль бердим.

Ноябрь 6-да меним падишалыкъ, я да эсирлик яп-

къанымнынъ—истегенинъиз киби адландырынъыз,—
алтынды йылында мен ёлгъа чыкътым.

Мен, тюшюнгенимден олдукъча узакъ кеттим. Меселе
шунда ки, меним адам ойле буюк олмаса да, мен онынъ
куньдогъышкъа догъру чёвирилген ялысына айлан-
гъаида, меним огюме умют этильмеген бир сет чыкъты.
Бу ерде, ялыдан тар бир къаылар сырасы айырылып
чыкъа, къысмен сув тюбюнде, къысмен сув устюнде
оларакъ, алты миль къадар денъиз ичине кете, къаылар-
дан сонъ исе, бир бучукъ миль къадар къум лайы кете
эди. Бойлеликнен, оларны айланып кечмек ичюн, буюк
бир айланма япмакъ керек олды.

Мен илькиде бу иштеп назгечеджек ве арткъа
къайтаджакъ олдым; сув тюбю къаыларыны айланып
кечмек ичюн ачыкъ денъизнен не къадар узакъ кете-
джегимни догъру оларакъ тайип этип оламадым ве
джесарет этмеге къоркътым. Буннынъ ичюн мен якорь
ташладым (ёлгъа чыкъмаздан эвель мен, гемиден алгъан
къопукъ демир ченгелинден, якорьгъа бенъзеген бир
шей яптым), тюфекни алып, ялыгъа чыкътым. Якъында
олгъан эппейи юксек къыры эсеп, онынъ устюне
тырмаштым, мындан сув ичинде бутюлей корюнген
къаылар ве лайлыкъны козь къарарынен ольчедим ве,
оларны айланып кечмеге къарар бердим.

Лякин мен ялыдан къайыгъым боюнджа ер узакъ-
лашмагъа етиштирмедим, дешетли бир теренликке
тюштим ве сонъундан денъиз акъынтысынынъ къу-
ветли бир ёлагъына раст кельдим. Мени дегирмен
зрыгъындаки киби адландырды, къапып алды ве алып
кетти. Ялыгъа къайтмакъ, я да кенаргъа чевирмекни
тюшюммеге биле аджет ёкъ эди. Меним япып олгъан
бутюн шейим—акъынтынынъ кенарындан туттурмакъ
ве ортасына тюшмемеге тырышмакъ эди. Албу исе,
мени сув, ичиндеки къаылар бою эп узакъкъа алып
кетмекте эди. Азачыкъ биле ель олса, мен, елькенин
котерип бакъар эдим, лякин денъиз бус-бутюн сакин
эди; мен бутюн къуветимнен курек чеке ве акъынты-
нынъ акъкъындан келамай эдим. Мен артыкъ яша-
йышнен сагъыкълаштым, мен, тюшкен акъынтым ве
аданынъ о бир тарафындан айланып чыкъкъан акъын-

тынынъ бирлешеджеклерини, ве о вакъыткъа къадар мен башкъа тарафкъа айланмагъа мувафакъ оламасам гъайып оладжагъымны биле эдим. Эм мен, айланмагъа ич бир тюрлю имкан да коръмей эдим.

Ёл ёкъ эди: мени мытлакъа олжум беклей,—денъиз сакин олгъаныдан денъиз далгъалары ичинде дегиль де, къоркъунчлы ачлыкъ олжум беклей эди. Керчек, мен ялыдан, зориеп котере биледжегим киби гъает буюк бир къалыбакъа тапып, оны озюмнен берабер къайыкъкъа алгъап эдим. Баягъы дереджеде татлы сув запасым да бар эди (мен, озюмнинъ топракъ бардакъларымдан энъ буюгини алдым). Лякин бинълердже миль кетерек топракъ алямети биле коръмемек мумкюн олгъан, хышымлы океан бошлугъына тюшкен бахытсыз ёлджу ичюн бу не демек эди?

Озюмнинъ бош, джан сыкъыджы адамны мен шимди, ер юзюндеки дженнет оларакъ хатырлай ве меним бирден-бир истегим бу дженнетке къайтмакъ эди. Акъынты мени севинли адамдан—эбет, меним ичюн о шимди, севинли эди!—авлакъкъа алып кеткенини, уджсуз-буджакъсыз сув узакълыгъына алып кеткенини ве мен, оны текрар коръмек умютилен эбедий сагълыкълашаджагъымны коръгенде, озюмнинъ насыл бир дешет ичинде олгъанымны айтып оламайм.

Башымдаки феякет не къадар буюк олса да, акъынтинъ кестирип чыкъмакъ ве сув ичиндеки къаяларны айланyp кечмек макъсадынен къайыкъны сырткъа догъру чевирмек ичюн мен къуветим биткенджек текътамай курек чекмекте эдим. Кунеш, догъру меним къаршыма авушкъанда, куннинъ орталарында бирден ельчик эсти. Бу мени киргилештирди. Ельчик чалт-чалт тазерип башлагъанда ве ярым сааттен яхшы къатты бир ельге чевирильген сонъ, меним къувапчымны козь огюне кетирингъиз. Бу вакъыткъа къадар акъынты мени, аладан узакъкъа айдагъан эди. Бу арада туман тюшкен олса, меним сонъум етишеджек эди: янымда компас ёкъ эди, тек аданы козьден гъайып эт, мен къайда ёл тутаджагъымны бильмес эдим. Лякин меним бахтыма яла кунешли олып, туман корюльмей эди. Мен мачтаны къойдым, елькенин котердим

де акынтыдап чыкмагъа тырышаракъ, сырткъа догъру чевирип башладым.

Меним къайыгъым ельге коре чевирилип, акынтыгъа кондселен кетип башлагъанынен, мен денъишиклик корьдим: сув лек айдыныашты. Мен, акынтынынъ пасыл бир себептендир зайыфлап башлагъаныны анъладым, чюнки, о чабик акъкъан вакъытта сув эр вакъыт булапыкъ эди. Эм керчектен де, мен чалттан сакъ тарафымда куньдогышта къаялар обасыны корьдим (оларнынъ этрафында шапырып тургъан далгъаларнынъ безъ копоклеринден, оларны узакътан эслемек мумкюн эди). Бу къаялар акынтынынъ ёлуны кесерек оны явашлата эдилер. Лякин чалттан мен, олар акынтыны явашлаткъанларындан башкъа, оны эки ёлаккъа болгенлерини эследим, булардан буюги яваштан дженюлке догъру чевирилерек, къаяларны солгъа къалдыра, о бири ясе бирден артына къайтаракъ, сырт-куньбатыгъа догъру кетмекте эди.

Меним бу вакъыттаки къуванчымны, ялынъыз дарагъачы алтында булунгъанда афув алмакъ, я да пычакъ артыкъ богъазгъа таянгъанда, сонъ дакъкъала, айламакълардап къуртулмакъ не демек олгъаныны теджрибеден билгенлер анълап олуриар. Къуванчтан юрегим ураракъ мен, къайыгъымны арткъа къайткъан акынтынен джибердим, меним кеткен тарафым догъру эскен ельге къаршы елькен ачтым, ель даа зияде тазерди ве чабикликнен арткъа догъру алып кетти.

Лякин, мени арткъа, адама догъру айдагъан уйгъун акынты, мени денъизге алып кеткен акынтыдан алты миль къадар сырттан кече эди, бойлеликнен мен аданынъ догърусына келерек онынъ сырт ялысына, яни кочкен ялынынъ къаршысындаки ялыгъа келип чыктым. Озюминъ эсабимджа учъ мильден бираз зияде кетерек мен, къайыкънынъ кетиши апансыздан зайыфламасынен акынтынынъ биткенини эследим. Мени денъизге алып кеткен дженюп акынтынен, аданынъ о бир тарафындан кечкен, лякин мени арткъа айдап кетирген акынтыдан узакъта булунгъан сырт акынты, яни эки файдасыз акынты арасында булунгъанымдан, мен шимди телюкесизликте эдим.

Елгъа уйгъун эскен ельден файдаланаракъ, энди о къадар чабик олмаса да, мен адагъа догъру арекет этмекте эдим. Акъшам саат беш къарарларында мен ильгъа якъынаштым ве къолайлы бир ерчик эслеп алып янаштым.

Акъшамгъа мен озюмнинъ дагъдаки дачама кельдим, мында эр шейи сырасында ве там низамында корьдим. Мен къорадан ичериге тюштим, кольгеде яттым ве зиндесинеп ёргъун олгъанымдан, тезден юкълап къалдым. Бирисининъ сеси мангъа: „Робин, Робин, Робин, Крузо! Заваллы Робин Крузо! Сен къайда тюштинъ? Сен мында насыл атылдынь?“—деп кымчырмасындап уянгъанда меним насыл тааджиште къалгъанымны козюмизининъ огюне кетиринъиз.

Депамлы суретте курек чекювден ёруларакъ мен о къадар къатты юкълай эдим ки, чабик айынып оламадым ве мангъа чокъ вакъыт, бу сесни тюшюмде эшиткен киби кельди. Лякин сыкъ-сыкъ текрарлангъан: „Робин Крузо, Робин Крузо!“ сесинден нязет уянып озюмнинъ къайда олгъанымны анълагъанда менни ильк дуйгъум, зиндесинеп абдырамакъ олды. Мен кийик-кийик этрафыма бакъынаракъ, сычрап турдым ве бирден башымны котеререк къора устюнде озюмнинъ Попкамны корьдим. Эбет де, мангъа о кымчырганыны мен шу арасы тюшюнип таптым: айны бойле шикъетлениджи бир сеснеп, мен айны бу сёзни онъа эр вакъыт айта эдим ве о, оны нек яхшы эзберленип алгъан. Попка ара-сыра, меним пармагъым устюне отура, башымнен меним бетиме сыйыкъа ве: „заваллы Робин Крузо! Сен къайда тюштинъ? Сен мында насыл атылдынь?“ деп ве бунунъ киби башкъа шейлер айтып отура эди.

Бунунъ понугай олгъанына ве понугайдап башкъа мында ич бир кимсе олмайджагына къансам биле, мен даа чокъ вакъыт раатланып оламадым. Мен, оныкъ биринджиде меним дачама насыл тюшкенини, экинджиде, о, не ичюн башкъа ерге дегиль де анджакъ мында учып кельгенини къатты анълап оламай эдим. Бу меним садыкъ Попкам олгъанына ич бир шубе олмагъанындан, бу меселелер устюнде башымны ёрмай,

мен оны адынен чаггырып, оныа кьолумны узаттым. Акъыллы кьуш шу арасы меним пармагым устуне кьонды ве: „Заваллы Робин Крузо! Сен кьайда тюштигь!“—деп сёйленди. О, мени текрар корыгенине санки кьувана эди. Табий, мен кеткенде оны яныма алдым.

Меним денъиз экспедициямнынъ фена нетиджелери, меним денъизде ялдаматъа авеслигимни чокъ вакъытка кьадаг кьырдылар: мен чеккен телюкелеримни тюшонсем биле богъазыма кьадаг тоя эдим. Эбет де, кьайыгымнынъ аданынъ бу тарафында булунмасы яхшы эди, лякин мен оны насыл алып келеджегимни билмей эдим. Куньдогъыш ялысыны мен, акъылыма биле кетirmeге истемей эдим: мен оны текрар айланып кетмеге джесарет эталмаз эдим; бу хусуста тюшонгенде юрегим бузлай ве дамарларымда кыным кьайнай эди. Аданынъ куньбаты ялылары манъа ич де таныш дегиль эдилер. О тарафта акъынты, бу тарафтаки киби кьуветли ве чабик олса ве олур? Мен оны кечип олурым деп мышла билиримми? Къыскасы, эписини козьде тутаракъ, вакъыт ве эмек джеэтипден кьайыгым манъа не кьадаг пазыгъа отурса-отурсын, кьайыкъ юзюнден башымны телюкеге кьоймадан нсе, кьайыкъсыз кьалмакъ даа яхшы деп кьарар бердим.

Шу йылы, меним яшайыш шартдарым талап эткен бутюн зль ишлерине чеберлештим. Ишлынъ сонъунда меним алетлерим аз олгъаны козьге алынаджакъ олса, мен керек олгъан такъдирде яхшы дюльгер ерине кече билир эдим. Мен чёльмекчилик ишинде де зияде илериледим: айлангъан тегереги олгъан бир тезья яптым, бундан меним ишим, ялыгъыз вакъытта дегиль де, качествада да чокъ зльверишли олды. Бакъмасы биле уйгъунсыз олгъан келишиксиз, кьаба савутлар ерине шимди, менде, керек киби яхшы корюниши олгъан, догъру формалы савутлар чыкъа эди. Люле чубукъ япмагъа мувафакъ олгъан кунюмде кьувангъаным кьадаг озь акъыллылыгъыма ич бир вакъыт кьуванмагъан ве кьопаймагъан эдим гъалиба. Керчек, меним люле чубугъы—бутюн чёльмек савутдарым киби, адий, пи-

ширильген чамурдан олып—пек кяба ве пак чиркип олгъан эди; лякин о кереги къадар къави олып, тютюнни яхшы бере эди, эшъ муни исе—аман-аман балалыгъымдан тютюн ичин алышкъанымдан, о эр алда, меним чокътан берли хаяллангъан люле чубугъым эди. Визим гемимизде люле чубукълар бар эди, лякин мен адада тютюн етишкеннини бильмейип, оларны алмакъны керексиз тапыгъан эдим.

Барот запасым козьге корюнир дереджеде экиле башлады. Бу ойле бир гъайыл эди ки, мен оны ич бир тюрлю ериве кетирип оламайджакъ эдим. Бутюн баротым битсе мен не япарым ве эчкиге насыл авланарым деп керчектен де къайгырып башладым.

ОН БЕШИНДЖИ БОЛЮК

Робинзон кийик эчкилерни эль эте.

Адада эсирликте булунувымнынъ он биринджи сенинде, барот запасы азалып башлагъанда, мен эчкилерни тиря тутув усулы тапмакъ ичин джиддий суретте туюшуп башладым. Мен эписинден зияде улакълары олгъан бир ана эчки тутмакъ истей эдим.

Мен бир къач ерге тузакълар къоймакънен башладым. Мен тюрлю ерлерге олардан бир къач дане къойдым. Оларгъа эчки тюше, лякин мен олардан файда корьмей эдим: тель олмагъашындап, тузакъларны мен эски йиплерден ана эдим, ве эр кересинде йиплерни узюльген ве козь бояв ичюн къоюлгъан емини ашылгъан тапа эдим.

Бундан сонъ, мен, чукъурлардан файдаланмагъа чалыштым. Эчкилернинъ эшъ зияде отлагъан ерлерини бильгенимдеп, бу чукъурлар ичине пиринч ве арпа башакълары ташлап, эчкилерни бу ерге татандырмакъ ичюн бир къач кунге къадар чукъурларнынъ устюни ортымедим. Мен чалттан эчкилер меним чукъурларыма келип-кеткенлерине къандым: башакълар ашылгъан ве этрафта эчки излери коруне эди. Чукъурларнынъ учюни де эвельдже чубукълардан орюлип азырлангъан

читлернен кыпаттым, читлериниъ бирер тарафны бирер агъыр ташнен бастырдым, ве экинджи куню чукъурлардан бириси ичинде къарт бир эчки, экин-джисиниъ ичинде учъ улакъ таптым: оларныиъ бириси эркек, экиси ыргъачы эдилер.

Къарт эчкии не япаджагъыны билмейни оны чыкъарып джибердим. Бу эчки о къадар кийик ве ярамаз эди ки, оны тири тутмакъ мумкюн дегиль эди (чукъургъа тюшип оныиъ ийина бармагъа къоркъа эдим), ольдюрмеге де аджет ёкъ эди. Читни которге-ним киби о сычрап чыкъты ве толу пертавнен къачып кетти.

Мен о вакъыт, ачлыкъ арсланларны биле усландыр-гъаныны билмей эдим. Эгер мен о вакъыт бу эчкини учъ-дёрт кунъ ач отурткъан ве бундан сонъ аш, сув кетирген олсам о, улакълар киби юваш ве эль этиль-ген олур эди. Затеп эчкилер пек акъыллы айванлардыр, оларнен яхшы муамеле этсеиъ, оларны эль этмек ич бир шей дегиль.

Лякни, текрарлайым, мен буны о вакъыт билъ-мей эдим. Эчкини чыкъарып джиберерек, ичинде улакълар булуиъган чукъургъа якълаштым, учюни де бирер-бирер чукъурдап чыкъардым, йипнен бир ерге багъладым ве зар-зорнен эвге алып кельдим.

Мен оларны чокъ вакъыткъаджек ашатып оламадым, лякни ачыкъкъан сонъ олар эр алда арпа ашап баш-ладылар. Олар яваш-яваш манъа алышты ве бир тамам эль олдылар. Бир вакъыт келип меним бутюн бир сюрю айваным оладжагъыны умуот этерек, бу вакъыт-тан берли эчки асрап башладым. Эбет де, баротым ве сачмам биткен вакъытта оюмини этнен темин этмек ичюн, бу меним ичюн бирден-бир усул эди.

Бир бучукъ йылдан меним, улакъларынен бирликте он эки эчким бар эди, эки йыл даа кечкен сонъ меним айвап сюрюм кыркъ учъ баш малгъа чыкъты. Бираз вакъыт кечкен сонъ меним къоралангъан учъ отла-гъым олды; эчкилерни бир отлачыкътан о бирине ай-дап кечирмек ичюн оларныиъ эписиниъ къатназ къа-пылары, бир отлакъланыиъ да тыш къапысы бар эди.

Меним шимди битмез-тукенмез эт запасым эм ялы-

ныыз эт дегилъ, сют запасым да бар эди. Эчки асравым акъылыма къойгъанда сют акъкында тюшонмегимден ве эчкилерим савым оладжакъым акъылыма сонъундан тюшкенниден меним ичюн сют бекленилмеген бир шей эди.

Къорантамнен бирликте менн аш столу башында корьген эпъ кусъюн философ биле кульмей даянамаз эди беллейим. Стол башында затен, озюниъ бутюн адамларыныъ яшайышына бутюн акимлитипен укюм эткен, аданыъ къыралы ве буюрыджысы олгъан, чалыгъыз мен отура адим; мен ольдюре ве афув эте, сербестлик бере ве тутып ала биле ве ич бир вакъыт хошнут олмагъанлар догъурмай адим.

Мен акъикый къырал киби, тегерегимде хызметчилер оларакъ бир озюм отурып ашай адим. Менимнен лакъырды этмек, ялыгъыз къыралныъ севимлиси олгъан Попкагъа мусааде олуна эди. Чокътан къартайгъан ве салпырайгъан копек меним сакъ тарафымда пол устюнде отура, кене пол устюнде, лякин сол тарафта отургъан эки мышыкъ да, айрыджа къырал незакети оларакъ садакъа беклеп менден козьлерини алмай эдилер.

Лякин бу мышыкълар, меним гемиден кетирген мышыкъларым дегилъ эдилер; олар чокътан олгъен ве мен оларны эвим янына озъ къолумнен комген адим. Олардан бириси эиди адада балалагъан; мен озюме эки мышыкъ баласы къалдыргъан адим, олар эль олып оськен, къалгъанлары да ормангъа къачып кетерек кийиклешкен эдилер. Сонъ-сонъунда адада мышыкълар о къадар чокъ тель тектилер ки, олардан къуртулыш ёкъ эди; олар меним килериме кире, арзакъларны ташый эдилер. Мен эки, учъ мышыкъны атып ольдюрген сонъ мени раат быракътылар. Текрарлайым, мен ич бир шейге ихтияджым олмадан, акъикый падиша киби яшай адим; меним яшымда эр вакъыт садакъ сарай хызметчилериниъ бутюн бир штаты булуна, ялыгъыз адам ёкъ эди. Лякин чалгътан, меним мулклеримде пек чокъ адам пейда олмасын деп къоркъып башлагъан вакътым кельди.

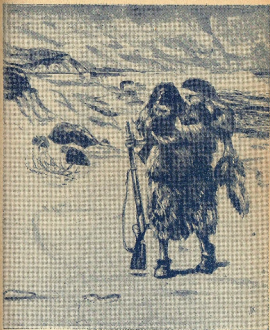
Телюкели денгъыз кезинтилерине чыкымамагъа къатты

къарар берген олсам да, уфакъ кезинтилер ичюн къолум астында къайыкъ олгъаныны истей эдим. Къайыкъны озюм отургъан тарафкъа насыл авуштырайым экен деп сыкъ-сыкъ тюшювсем де, лякин бу планны омюрге кечирмек зор олгъаныны анылап, эр сеферинде, манъа къайыкъсыз да пек яхшы деген тасавурнен озюмни раатлай эдим.

Лякин, тюшюнджемнинъ бутюн узюрлерине бакъмадан, сонъки кере кезинтиге чыкъкъанда тырмашкъан дагъыма бармакъ ве андан сув ичиндеки къаяларны ве дентиз акъыптысны бир даа бакъмакъ истеге мени кунь-куньден эп зияде чеке эди. Бир сефер даянамадым ве багъа чыкътым—лякин бу сефер джаяз чыкътым.

Меним о вакъыттаки урбаннен, бизде Англияда бойле бир къоркъунч шей сокъакъкъа чыкъаджакъ олса, бутюн халкънынъ абдырап къачып кетеджеклерине я да кулип сыкъылып къаладжакъларына эмин эдим; озюмнинъ бу кийимдериннен Йоркшир бою кезингевимни козь огюне кетиререк, озюме бакъып истер-истемез кулюмсирей эдим.

Башымда энъсемни кунештен ортыкеп, ягъмур вакътында да якъамнынъ ичине ягъмур суву тюшюрмеген, аркъамда салланып тургъан ве узун энъселиги олгъан, эчки терисинден япылгъан юксек шекильсиз къалпакъ дюльбер корюнип тура эди. Сыджакъ климатта сылакъ урбанен джурьмектен телюкели шей ёкъ ве мен о ернинъ ягъмурундан эр вакъыт къоркъа эдим. Сонъра, кене бу материалдан, къыскъа, — санларыма тюшкен, — тончыгъым, кене шойле тизлеринде къадар къыскъа штаным бар эди. Лякин штаным узун юнлю пек къарт эчкининъ терисинден олып, балдырларымны ярысына къадар къапата эди. Чорабым ич де ёкъ эди, башмак ерине де озюме... не деп адландыраджакъымны да билмейим...—кенарлары дегмеленген адий сандаллар яптым. Тончыкъ устюнден, эчки терисинден юнлеря къырылгъан къушакъ багълай, къушакъ башыны мен эки къайыш ильмекнен дентиштиререк, бу ильмеклернен къушакъны сыкып багълап, къушакънынъ эки тарафындан бирер ильмек даа тиктим, бу ильмеклер къылыч ве къама ичюн дегиль де, пычкъы ве балта ичюн эдилер.

Бундан да башкъа, омузымдан атландырып къушакъ-
нынъ ильмеклери киби ильмеклери олгъан, лякин бираз
тарджа къайыш такъа эдим. Бу къайышкъа мен, сол
къолум астына келеджек киби эки джеп яптым: бу
джеплернинъ бириси ичнине барот, экинчисе ичнине
сачма бар эди. Аркъамда сепет тура, омузымда тюфегим,
башым тѣлесинде нсе, пек чиркип, лякин тюфектен
сонъ ёлджулыкъ юкюмнинъ энъ кереклиси олгъан тери
зонтяк тура эди.

Къыскъасы, меним хас парвар корюнишим бар эди.
Лякин бойле олса да, меним тропиклер тюбюнде яша-
гъанымы козьге аларакъ, мени негрге бенъзетмек
мункюн олса да, юзь сыманнен негрге ошамай эдим.
Сакъалым осип узанды. Сонъра мен, сакъалымны ты-
раш эттим, алынъыз мыйыкъларымынъ къалдырдым;
лякин аджайип—акъыкъый тюрк мыйыкълары осьтюр-
дым, мыйыкъларым пек узун ве о дередже дешетли
эдилер ки, Англиядаки халкъны абдыратыр эдилер. Мен
буны сѣз сырасы айтам; меним юзюмнен ве къыяфе-
тимнен меракъланаджакъ темашаджылар адада пек чокъ
дегиль эди—бойле олгъанда о насыл бир шеквальде
олса-олсун эп бир дегиль эдимиз? Мен озюмнинъ
тышкъы къыяфетим акъкъында да сѣз ачылгъаны ичюн
айтып башладым, ве бу темагъа бир даа къайтмай-
джагъым.

ОН АЛТЫНДЖЫ БОЛЮК

Бекленильмеген телюке.—Робинзон озы эзини пенките.

Бир сефер кунининъ ортасында къайыгъыма бармакъ
макъсадынъ денъиз ялысы бою кеткенде апансыздап,
къум устюнде айдын-ачыкъ басылып къалгъан чыплакъ
инсан аякъ изи корьдим.

Бу мени яшын киби урды. Мен хаял корьген киби
къатып къалдым. Этрафкъа бакъындим, динълендим,
лякин тѣметли ич бир шей эшитмедим ве корьмедим.
Бу ерлерин козьден яхшы кечирмек ичюн, алынъыз
пек джап тѣлесине тырмашып чыкътым; тѣсрар денъиз

ялысына туюнтим; ялы бою бираз джурьдим,— бир ерде бир шей ёкъ: бу аякъ изинден башкъа, аякъып вакъытта мында инсан булушганынынъ ич бир ерде бир тюрлю аялметиде ёкъ эди. Бу керчектен де инсан аягы изи экенни, меним козюме бойле корюмеген экенни деп, къапмакъ ичюн, текрар опы бакъмагъа бардым. Лякин, ёкъ, мен янълышмагъаным! Бу, шубесиз инсан аягы изи эди: табаныны, пармакъларыны, аякънынъ тюбюни айдын-ачыкъ эселедим... О мында къайдан кельген? Мен бу суаллер ичинде джогочуп кете ве ич бириси устюне токъталып оламай эдим.

Мен элге, къалеме дешетли къоркъунси кеттим. Сонъ дерадже абдырагъан эдим. Эхи-учъ адым кеткен сайын этрафыма бакъып, эр бир чегерден, эр бир теректен къоркъа ве узакъта корюнген эр бир кутюк мангъа адам олып корюне эди. Меним сарсылгъан тасавурымда бутюн шейлерни насыл бир къоркъунчлы ве бехленальмез шекиллерге киргенини, башыма насыл кийик фикирлер келип кечкенини сиз козь огюне кетирип оламазсынъыз.

Къалеме этишкенни киби (бу куньден башлап мен элиме бойле дей эдим) чар-чабик къора артып кеттим.

Къорадан, эр вакъыттаки киби, алмалы-салмалы мердивепиен кечкен эдимми, ёкъса къапыдан, яни джапта къазгъан тышкъы къапыдан кирген эдимми, буны биле хатырлап оламай эдим; мен буны эртеси купю биле хатырлап оламадым. Копеклерден къуртулмакъ ичюн озъ ювасына къачмакъта олгъан ич бир тавшан, ич бир тильки меним къадар ашыкъмагъанлардыр.

Менде къоркъу догъургъан шейни мен корип олмагъанымдан бу къоркъу даа къуветли олгъаны ичюн, мен бутюн гедже козюмни юмамадым. Мында адам насыл келе билир?

Бу, адагъа раст келе тюшкен, материк кийик инсанлары олмалыдырлар: къайыктынъ депъизге чыкъкъан олсалар оларны мында акъынты и да ель айдап кельгендир; ялыда бираз отургъан сонъ, кене депъизге кеткендирлер, чюнки, мен оларнынъ мангъа къомшу олгъанларыны не къадар истесем, бу бошлукъта отурмагъа олар да о къадар аз истейдирлер.

Олар меним къайыгъымны корып оламагъанлар, эгер корьген олсалар алада адам яшагъаныны дуяр ве оларны къыдырып башлар эдилер. Лякин бу ерде меним акъылыма къоркъунч бир фикир кельди: „Я олар меним къайыгъымны корьген олсалар? Керчек олар кене депъизге къайтып кеткенлер айма; лякин бу даа ич бир шей исбат этмей; озь къабиледешлерининъ бутюн сюрюсинен мытлакъа къайтып келир ве бу вакъыт мени тапып ашарлар. Барып да мени тапамасалар, эп бир меним чёллеримни ве отлакъларымны корер, бутюн захиремни гъайып этерлер, эчкилеримни айдап кетерлер ве мен ачлыкътан олерим“.

Бу бахытсыз раст келиштен сонъ учь куньге къадар къалемден тышкъа бурунмны чыкъармагъанымдан, ачлыкъ биле чекип башладым: мен эвде эрзакъ запасы чокъ тутмагъанымдан, учюнджи куню арна унудан пишкен пителернен суадан башкъа энде бир шей къалмагъан эди. Эр кунъ акъшам сагъгъан эчкилеримнинъ сагъылмай къалмасы да мени чекиштире эди; заваллы айванларнынъ бундан замет чекеджеклерини биле, ве бундан да башкъа, оларнынъ сютю гъайып олур деп къоркъа эдим. Меним хавфларым догъру чыкъты: эчкилерининъ чокъусы хасталанды ве аман-аман ич де сют бермей башладылар.

Бутюн бу фикирлер нетиджесинде дёртюнджи куню джесаретледим ве тышкъа чыкътым. Акъылыма тезден бир фикир кельди, бу фикир мени юреклендирди. Бир суальден дигер суальге авушкъан ве ич бириси узеринде токъталып оламагъанда къоркъуларымынынъ энъ къайнакъ вакътында меним акъылыма, бу инсан аягъы изи тарихыны мен къабартмагъайдым, къайыгъымны бакъмагъа бундан эвель барып, эвге къайткъанда бу аякъ изини мен озюм къалдырмагъайдым, деген фикир бирден акъылыма тюшти. Мен адети узьре башкъа ёлнен къайта тургъан эдим, лякин бу сефер мен озь адетимни депъиштире бильмей эдимми? Бу чокътан олгъанындан, мен анджакъ о ёлнен кетмедим де бу ёлнен кеттим деп, ышанчнен айта биле эдимми? Бу эм бойле де эди, бу меним озь изим эди ве бу вакъида мен, озю уйдуруп чыкъаргъан къоркъунчлы

масалдан абдырагъан серсемни алдаттым деп озюмни къандырмагъа тырыша эдим.

Бу ышанчнен къавилешерек, иш япмакъ ичюн эвден чыкъа башладым. Эчкилеримни сагъмакъ ичюн кене эр куш сарайыма къатнап башладым. Меним не къадар джесаретсиз кеткенимни, къоркъып, этрафыма насыл бакъынгъанымны, эр бир дакъкъа азыр тураракъ, сепетимни ташлап, табанларымны косьтермеге азыр тургъанымны корьген олсанъыз да...

Бунъа бакъмадан эки куш даа кечкен сонъ мен джесюрлештим. Мен озь-озюме къоркъу уйдурып чыкъардым деген къатты нетиджеге келип башладым; лякин ич бир шубе къалмамасы ичюн, бу ялыгъа бир даа барып бу изни озь аягъымнынъ изине ольчеп бакъмагъа къарар бердим: эгер излерининъ экиси де бир кельсе мени абдыраткъан из, меним озь изим олгъанынъ эмни ола билир эдим.

Бу къарарнен ёлгъа чыкътым. Лякин бу белгисиз из олгъан ерге кельгенде биринджиде, о бир сефер къайыкътан тюшип эвге кеткенде мен ялынынъ бу ерине ич бир тюрю барып оламайджакъым айдын-ачыкъ олды, экинджиде, тенъештирип бакъмакъ ичюн аягъымны из устюне къойгъанда, меним аягъым олдукъча уфакъ олгъаны корюнди! Шашкынлыкъ къоркъусы мени кене сарып алды: мен сытма туткъан киби къалтырай эдим; башымнынъ ичинде янъы суаллер бораны айлана эди. Якъын вакъытлар ичинде адада адамлар, я да ич олмаса бир адам келип кеткенине тамашынен къанаракъ эвге къайттым.

Мен даа шимдиге къадар адада адам корьмесем де, адада адам яшай деп тюшюммеге азыр эдим, бу да, мени эр дакъкъа апансыздан келип тута билселер демек эди.

Шимди бутюн меселе озюмни бу телюкеден насыл къорчаламалы меселеси эди.

Мен, „Кийик писанлар меним эчкилеримни тапсалар не ичинде захире етишимекте олгъан чёллеримни корьселер, олар янъы къазанч алмакъ ичюн адагъа данма къайтып келирлер; эвини корьселер, мында яшагъанларны мытлакъа къыдырып башлар не мени келип

тапарлар", деп тюшюне эдим. Бунынъ ичюн меним ильк тюшонджем, алада адам олгъаныны душман эслемеси ичюн, бутюн отлакъларынынъ къораларыны бозып алмакъ ве бутюн айвапларынынъ чыкъарып джибермек, сонъра къазып чыкъаракъ бойделикисен эр эки чельде де пиринч ве арпа осюмликлерини гъайып этмек, чалашны бозмакъ ве палатканы бозып алмакъ эди.

Меним бу планым, шу ялыгъа даа янъы айтылып кечильген экспедициямдан къайткъан кунюмнинъ акъшамы, онынъ даа сувумагъан тесирлери алтында мейдангъа кельди. Телюке къоркъусы, артыкъ келип етишкен телюкесен эр вакъыт даа къоркъунчлы ве феналыкъ беклев, феналыкънынъ озюнден он къат бетердир.

Бутюн гедже юкълап оламадым. Бойле олса да, юкъусызлыкътан зайыфлап сабагъа якъын къатты юкълап къалдым ве чокътан берли олмагъаным киби тазе ве сагълам оларакъ уяндым. Мен шимди артыкъ раатча тюшюне эдим ве тазе фикирнен шу къараргъа кельдим. Меним адам, осюмликтен зенгил ве материктен узакъ булунмагъан бир ада оларакъ табии инсанлар тарафындан бу дередже ташланылгъан бир ада дегиль, меним шимдиге къадар тасавур эткеним киби, бу адада даний яшагъан адам олмаса да, материкте яшагъан кийик инсанлар базы вакъыт къайыкъларынен мында келип кеткенлери тамамынен ихтимал олып корюне эди. Оларны мында дешъиз акъынтмсы я да ель айдап кетирмеси де мумкюн эди. Эр алда олар мында келип кете биле эдилер. Лякин, адада яшагъанымнынъ он беш йылы ичинде, мен бу адада инсан яшайышынынъ бир изини биле корьмегенимден себеп, кийик инсанлар мында келип кетселер биле, олар мында чокъ вакъыт эгленмей эдилер. Мында аз-чокъ девамлы бир вакъыткъа срлешмекки кийик инсанлар эльверилли я да къолайлы танымагъан олсалар, бунынъ илериде де бойле оладжыгъыны беклемек мумкюндир. Демек, меним ичюн хавфлы олгъан бирден-бир телюке оларнынъ бу сийрек келиюлеринден биринде оларнынъ устюне раст кельмек телюкеси эди. Лякин, бизим раст келишювимииз аз ихтималлы эди, чюнки, биринджи,

кийик инсанларынын меним адамда ич бир ишлери ёкъ ве мында келип токъталаракъ олар ихтимал эвге къайтмагъа ашыкъсалар керек; экинджиде, оларнынъ эр вакъыт, меним адамнынъ материкке энъ якъын олып меним эвим булунгъан ялыда дегиль де, къаршы якъ-таки ялыда токътагъанларыны ышанчнен айтмакъ мумкюн эди; мен исе о тарафтаки ялыгъа пек сийрек бара эдим.

Кийик инсанлар адагъа келип тюшкенлери алда, сыгъырмакъ ичюн телюкесиз бир ер тедариклемеге тырышмакъ эр алда керек олса да демек, кийик инсанлардан бу къадар къоркъмагъа, манъа себеп ёкъ эди.

Палаткам артындаки къобаны кенълештиргеним ве ондан тышкъа чыкъмакъ ичюн къапы якъаныма шимди изыкъсырмакъ керек олды. Бу беджериксизликини насыл да олса тюзетмек керек эди. Иште, тюшюнип-ташынгъан сонъ, эвим этрафында шимди олгъан диварнынъ тышындан, бир дивар даа къураракъ, къобадан тышкъа чыкъкъан къапысыны ичериге къалдырмагъа къарар бердим. Эм манъа янъы дивар чекмек керек олмады: он эки йыл эвельси эски дивар боюнда ирым тегерек шеклинде эки сыра отурткъан тереклерим, пек сыкъ отуртылгъанларындан ве пек гуръ оськенлеринден, озь-озьлюгинден ышанчлы бир къорчалав эди. Бу ярым тегерекни бутюнлей битишик, къави бир диваргъа чевирмек ичюн, алынъыз тереклер арасындаки араларгъа къазыкълар къакъмакъ къала эди. Эм бойле де янтим.

Шимди меним къалемни эки дивар сарып ала эди. Лякин меним ишим бунынънен битмеди. Тышкъы дивар артындаки буюк мейданлыкъта талгъа бенъзеген теречиклер отуртуп чыкътым. Бу тереклер пек яхшы тутты ве булар акъкъында мен энди айтып кеттим. Мен беллесем, отурткъан теречиклерим йигирми бишден эксик дегиль эди. Диваргъа якълаша биледжек душмангъа, тереклер артына сакъланаракъ, къаршыламакъ къолай олмасы ичюн, биринджи тереклернен дивар арасында эппейи буюк ер къалдырдым.

Эки йылдан сонъ меним эвим алдында энди яш бир тереклик олды, беш-алты йылдан сонъ исе оны аман-

аман кечилъмез, юксек орман басты: бу орманның тереклери пек сыкъ отуртылган ве пек гурь оськен эдилер. Бу орман артында инсан яшагъан эв бар деп дюнъяда ич бир махлюкъ тѣметленип оламаз эди. Меним къалеме кирмек ве ондан чыкъмакъ ичюн (чюнки мен тышкъы диварда къаны къалдырмадим), мен эки мердивенден файдалана эдим. Эр эки тарафтан да (яни меним эвиндеки тарафы ве къаршы тарафы) юксек тик джаплары олган дагъгъа къаршы бу мердивелерни таядыра эдим. Мердивенлериниң экиси де юкъарыгъа котерильген сонъ, бойнуны сындырмагъанджек меним яныма ич бир жанлы инсан кирип оламайджакъ эди.

ОН ЕДИНДЖИ БОЛЮК

*Адасына инсан ашагъан адамлар келип кеткенине
Робинзон къана.*

Къум устюнде инсан аягъы изи тапкъан вакътымдан берли токътамай пешимден къувган шашмалав къоркъусы, омузларыма бу къадар агъыр иш юкленмекнинъ бирден-бир себеби эди, чюнки меним адада булунган бутюн вакътым ичинде, манъа белли олганына коре, бу адагъа ич бир инсан якъынлашмагъан эди.

Къум устюнде инсан аягъы изи тапкъаныма артыкъ эки йыл кечти, бу куньден берли озюмнинъ гъамсыз яшайышымнен сагълыкълаштым ки, эбедий къоркъу азабы алтында яшамакъ не олганыны корип кечиргенлер бугъа къолайлыкълар инапырлар.

Бир сефер аданынъ куньбаты четине бардым. Эвельде мен мында ич кельмеген эдим. Ялыгъа якъынлашмай, къырчыкъ устюне котерильдим, козюмнинъ огюнде деңиз пейда олган сонъ, манъа узакъта къайыкъ корюнген киби кельди. Эве, сандыкълардан бирисинде гемиден кетирилген дюрбин-трубасы бар эди; лякин оны яныма алмакъ акъылыма кельмеген, узакъкъа бакъаракъ козьлеримни ёруатсам да, бунынъ кер-

чектән де кыйык олып-олмагъанын эслеп оламай эдим. Кыйрык устюнден ялыгъа тюшерек бир шей корьмедим; кыйык беллеген шейим не олгъанын эм шимдиге къадар да бильмейим. Лякин бу куньден сонъ дюрбин-трубасы алмай эвден чыкьмайджагъыма озюме сёз бердим.

Ялыгъа тюшерек (бу ялы аданынъ куньбаты ялысы олып, айтып кечкенни киби мен эвельде мында кельмеген эдим), меним адамда инсан аягъы изи, меним тасавур эткенни киби сийрек бир шей олмагъанына кыймакъ ичюн чокъ эслепмедим! Эбет, аданынъ кийик инсанлар кельмеген куньдогъыш ялысына тюшмеген олсам, оларнынъ меним адама сийрек кельмегенлерине аданынъ куньбаты ялылары узакъ денъиз кезинтилерин вакътында келип токътагъан гаваньлары олмакътан башкъа, айны заманда оларнынъ зияфет якъан ерлери хызметини корьгенлерине къандым.

Кыйрыкытан тюшип денъиз ялысына якълашкъанда корьгенлерим мени шашыртты. Бутюн ялыда инсан кемиклери; къафа таслар, скелетлер, къол ве аякъ кемиклери тешелип ята эди. Бу картинаны корьгенде мени сарып алгъан дешетни айтып оламайым.

Кийик инсанлар къабилелерининъ бири-биринен сыкъ-сыкъ дженклешкендерини мен биле эдим.

„Эр бир чарпылмадан сонъ енъгенлер озьлерининъ дженкте алгъан эсирлерини материктей мында кетире ве инсан ашагъан бутюн кийик инсанларнынъ джанавар адетлери боюнджа оларны ольдюрип, ашасалар кереклер“ деп тюшуне эдим. Бир ерде тюзменильген тегерек бир мейданлыкъ корьдим, бу тюзлюкнинъ ортасында якъылгъан атешнинъ къалымтылары бар эди: джанавар варварлар, озьлерининъ дешетли сыйларыны апаракъ бу ерде мушавере этселер керек.

Бунынъ эписи мени о дерадже шашырды ки, бу ялыда къалмакъпен озюмни телюке алтында къоймакънынъ хавфлы олгъаныны бирден акъылыма кетирмадым.

Бойле вашиликлер олгъаныны мен чокъ эшите эдим, лякин, буларны шимдиге къадар озюм корьмеген эдим. Бу дешетли корюниште енъильмез бир нефретнен

чефирильдим. Бу кѳоркѳунчлы ерде ич бир дакъкъа зияде турамадым; кѳырчыкъкъа котерильдим ве арткъа, эвиме чапып кеттим.

Кунѳбаты ялы артта узакъта къалгъан сонъ, эсимни башыма топламакъ ве бираз фикир этмек ичюн токътадым. Варварларнынъ ич бир шейге ихтияджлары олмагъаны ичюмни, ёкъса бойле бош бир ерде бир де бир шейден зенгинлешмеге ышанмагъанларым ичюмни—варварларнынъ адагъа бир гъанимет алмагъа ич бир вакъыт кельмегенлерине къандым.

Аданынъ орманлыкъ къысмында оларнынъ кельгенлерине, лякин озьлерине келишikli ич бир шей тапмагъанларына шубе ёкъ эди. Бир шей исбат олунгъан эди: аз бир вакъытны эсап этмесек, адада он секиз йыл яшадым ве бу вакъыткъа къадар ич бир кере инсан аягъы изи тапмадым, бу, мында вигирми йыл даа яшап кийик инсанларнынъ козюне корюнмемек мумкюн олгъаныны косътере эди, озь мукъайтсызлыгъымнен оларнынъ устюне барып тюше билир эдимми. Лякин бойле апансыз бир алдап хавфсырамагъа шей ёкъ эди, чюнки меним бутюн къайгъырувым озюмнинъ адада булунувымнынъ бутюн аламетлерини мумкюн дереджеде гузель гизлемек ве озь къобамдан мумкюн дередже сийрек чыкъмакъ, ич олмагъанда талий меним мулъклерине медений халкъларны кетиргенджек сийрек чыкъмакъ эди. Бу адамларгъа корюнмек меним ичюн телюкели дегиль эди.

Истесем бир ерге сакълайып отураракъ кийик инсанларны коре биле эдим,—лякин мен буны истемей эдим, бири-бирини ашагъан бу къанлы джанаварлар манъа игренч эдилер. Инсанларда бу дередже инсаниетсизлик адетлери яшамасынынъ мумкюмлиги акъкъында фикир биле мени кедер ичинде къалдыра эди.

Аданынъ, меним мулъклерим—дагъ этегиндеки къалем, ормандаки сарайым ве орман чытырманлыгъы ичинде экилерге отлакъ япкъан тюзлюгим булунгъан къысмындан чыкъмайып эки йыл отурдым. Бу эки йыл ичинде ич бир кере къайыгъымны барып бакъмадым; аданынъ о бир тарафындан эвельки къайыгъымны кетирмеге тырышмайджагъыма къатты къарар

беререк, янъы бир къайыкъ япмакъны биле акъыллыа кетире эдим. Денъизде кийик инсанларнен къаршылашмагъа ич бир истегим ёкъ: оларнынъ къолларына тюшсем мени не беклегенини биле эдим.

Бир йыл къадар даа кечти. Бутюн бу вакъыт ичинде кийик инсанларнынъ акъкъындан келюв истегинден о къадар узакъ эдим ки, аданынъ, олар къайыкъларынен келип токътагъан тарафина ич де бармай эдим. Ялыда корюшмей эксплерми деп бакъмакъ ичюн биле бармай эдим. Бу ялыгъа, ялынъыз, бир кере бардым, о да къайыгъымны алмакъ ичюн эди. Мен къайыкъны аданынъ куньдогъыш ялысына кетирдим, мында опынъ ичюн этрафы къаяларнен къорчаланып алынъган онъайтлы бир бухтачыкъ тапылды. Аданынъ куньдогъыш ялылары бою денъиз акъынтысы кечкенинден, кийик инсанларнынъ мында келип тюшмеге ич бир тюрлю къарар берамайджакъларыны биле эдим.

Бу сонъ йыллар ичинде хавфлы телюке алтында яшап, бу телюкени корип турувым, мендеки эр тюрлю иджатчылыкъны ольдюрди, озъ байлыгъымны ве эв къолайлыкъларымны буюльтюв ичюн бутюн къайыгъурувларыма низет берди. Ялынъыз озъ джанымны насыл къуртарайм экен деп тюшюнген бир вакъытта, озъ софрамны яхшылаштырув акъкъында тюшюнмеге вакъыт ёкъ эди. Кийик инсанлар такъылды эшитирлер деп къоркъкъанымдан, не мых къакъып ола ве не де одун ярып ола эдим. Айны шу себептен тюфек атмагъа даа зияде къарар берамай эдим. Лякин энъ биринджиси, куньдюз буюк узакълыкътан корюнген тютюн мени эр вакъыт эльге бере биледжегинден, атеш якъмакъ керек олгъан сайын меним узериме апълатылмайджакъ киби бир къоркъу уджюм эте эди. Бундан себеп, атеш керек олгъан эр тюрлю ишлерни биле (чельмекчиликни де) янъы бинагъа ашуштырдым.

Айтмагъа унуткъаным, бир сефер орманда чалышкъанда, къая ичинде бир табийи къоба тапаракъ пек къуwandым. Къобанынъ ичи пек балабан олып агъызы о къадар тар эди ки, мытлакъа керек олмаса мында кирмеге ич бир кийик инсан джесарет этамайджагъына

энин эдим. Ялынгыз, меним киби телюкесиз бир ёр кымдыргъан бир адам бу арагъа сокъулмакъны тюшю-
нур эди.

Бир сефер орман ичинде балтанен чалышаракъ ве буюк бир чегериниъ арткъач пытакъларыны кеске-
ниннен, оныъ тюбюнде эки фут кепълигинде бир къоба корьдим. Бу кечит къайда барып чыкъа экен деп меракъландым.

Буюк бир заметнен олса да мен тешикке сокъулдым ве аякъкъа догърулып тураджакъ къадар буюк бир къоба ичине тюштим. Лякин мен къобадан, киргеним-
деп зияде чабик чыкътым. Эм тааджинли де дегиль: къаранлыкъ ичине бакъынаракъ, догъру манъа бакъып тургъан эки козь раст кетирдим; къоба ичине тыштап кирип узерлерине тюшкен зайыф куньдюз ярыгъыны акис эттирёрек, олар йылдыз киби парылдай эдилер. Бу козьлериниъ шайтан козьлерими, ёкъса янсап козь-
лерими, кинниъ козьлери олгъаныны бильмей эдим, лякин, акъылмыа бир шей кетирип етиштиргенджек мен артыкъ къоба ичинде ёкъ эдим.

Бираз беклеп, эсимни башыма топлап, мен озюме дели дедим. Озь-озюме: „оксан ичинде ялынгыз ба-
шына йигирми йыл яшап кечирген кимсе, шайтандан къоркъмамалыдыр. Бу къоба ичинде менден де къор-
къунчы шей ёкътыр“—дедим. Юрекленип, ямакъта олгъан бир агъач аларакъ текрар къобагъа кирдим. Янгъан агъачнен ёлумны айдыплатаракъ учъ адым атып етиштиргенджек, эвелькисинден зияде абдырап шу арасы арткъа чекильдим: агъырыдан солугъан киби отъюн бир солукъ, сонъра мырылданув киби кесик бир сеслер ве кене-агъыр бир солукъ эшиттим.

Къоркъумдан къатып къалдым; бутюн вуджудыма сувукъ тер тёкти ве сачларым тикленди. Бунъа бакъма-
дан озюмни гъайып этмедим; башым тёпесине котерип туткъан факелымниъ ярыгъында текрар огге джурь-
дим, ерде гъает буюк бир къарт эчки корьдим! Эчки кыбырдамай ята ве олжум аятында агъыр нефес ала; о, къартайып олгъан керек эди. Юкълары турсатмакъ ичюн оны аягъымнен тюрттим. О тураджакъ олды, лякин турамады. Сагълыгъында ятып къалсын, мени

абдыраткъан олса, мында сокъулмагъа тюшюнген эр бир кийик инсанны да менден экеник къоркъутмаз—деп тюшюндим.

Экинджи куню озюм якъан чыракъларымдан алты буюк чыракъ алдым (бу вакыткъа къадар эчки ягъындап пек яхшы чыракълар ялмагъа огрендим) ве къобагъа кельдим. Къобанынъ терюндеки тар бир кечитке янаштым, дёрт аякълап огге догъру йылышып кеттим. Бу кечитнинъ къайда кеткенини ве илериде мени не беклегенини козьде тутсапъ, бунынъ меним тарафымдан олдукъча джесаретли бир эрекет олгъаныны айтмакъ мумкюндир. Беш сажень къадар кеткеп сонъ, софа баргъап сайын кенълеше эди. Бираз токъталып аякъкъа тураджакъ олдым ве аякъ устюнде туруп оладжагъымны анъладым. Чыракъларыннъ экисини якътым ве адамда ич бир вакыт коръмегеним аджайип бир картина коръдим. Мен, юксеклиги он эки фут къадар олгъан мейдан бир къоба ичинде эдим; меним эки чырагъымнынъ ярыгъы онынъ диварларына ве къуббесине урып акис эте, диварлар ве къуббе бинълердже чешит тюсте алевлернен йылтырай эдилер. Бу парылдауукъ зеррелер, къобанынъ ташы ичинде зерречиклернен булунгъан эльмазлар эди. Ёкъса банкъа къийметли ташлар эдими бильмей эди ве бильмейим, лякин эпсинден зипде алтып олмалы эди.

Топракъ озы багъырлары ичинде бойле аджайип шейлер сакълайдыр деп тюшюймей эдим. Бу, индже къум тешельген къуру ве тюз полу олгъан шашыладжакъ киби бир къоба эди. Ич бир ерде куф я да дым къокъусы, ич бир ерде нефретли боджеклер ве зерли джанаварларнынъ изи биле ёкъ эди. Бирден-бир къолайсызлыкъ олса о да—къапысынынъ тарлыгъы эди, лякин мен сыгъыммакъ ичюн телюкесиз бир ер къыдыргъанымдан ве бундан да телюкесиз ер къыдырып тапмакъ зор олгъанындан, бу къолайсызлыкъ эпсинден къийметли эди. Озюминнъ бу кешфиме мен къувана ве меним ичюн айрыджа, къийметли олгъан эр шейни—эпсинден эвель баротны ве запас саяларнынъ эпсини, яни беш тюфегимни къобагъа авуштырмагъа къарар бердим.

Баротны ве запас сыяны яны ерте авуштыргъанда, вакътыпен алгъан барот чапчачыгъымны да эчтим. Мен бу баротнынъ эписи сувлашгъан беллей эдим, лякин сув чапчакъкъа тегеректен, ялышыз учъ-дёрт дюйм кирген; сылангъан барот къаткъан ве къави бир къабукъ киби къурып къалгъан; къалгъан барот фындыкъ къабугъы ичиндеки фындыкъ ашы киби тура эди. Бойлеликнен мен бекленильмеден гъает яхшы алтмыш фунтлукъ баротнен даа зенгинлештим. Бу бекленильмеген аджайип бир шей эди. Кийик инсанлар уджюм этселер керек олур деп къалемде учъ фунт къадар барот къалдыраракъ, бу баротнынъ эписини гузель сакъланылмасы ичюн къобама авуштырдым. Къуршун япкъан, къуршун запасынынъ эписини кене анда, яни къобагъа авуштырдым. Мен озъ озюме: „мени къыдырып ада бою истесе элли дане кийик инсан долашыны; олар меним сыгъынгъан еримни тапмазлар, тапсалар биле, эл бир меним отургъан ериме кирамазлар!“ — дей эдим.

Адада отургъанымнынъ йигирми учюнджи йылы келе эди, эм мен бу яшайышкъа о дередже алышкъан эдим ки, эр дакъкъа меним тынчлыгъымны боза биледжек кийик инсанлардан къоркъмасам, къалгъан кунлеримининъ эписини сонъки сааттине къадар мында кечирмеге авесликнен разы олур, ве бу вакъыт къоба ичиндеки эчки киби ятар да къартлыкътан олер эдим. Сонъ йыллар ичинде меним яшайышым озюм уйдуруп чыкъаргъан базы бир эгленджелернен чешитленген ве буннынъ саесинде мен вакътымны эвелькисинден олдукъча шенъ кечире эдим. Биринджиде, окъу-йыджынынъ артыкъ бильгени киби, мен Попкама сёйленмеге огреткен ве о, о дередже яхшы сёйлене, сёлерни о къадар айырды ве апълайышлы сёйлей эди ки, оны динълемек гъает хош эди. О менде йигирми алты йыл къадар яшады. Сонъра онынъ не къадар яшагъаныны бильмейим; Бразилияда, попугайларнынъ юзер йыл яшагъанларыны эшиттим. Меним эки попугайым даа бар эди ве экиси де: „Робин Крузо!“, деп къычыра эдилер, лякин биринджи попугай къадар яхшы айтыай эдилер. Керчек, мен онъа даа чокъ

лакътъ ве эмек сарф этти. Сонъра мен денъиз ялы-
сында манъа белли олмагъан чепит джыннста денъиз
къушлары тутуп эль эте эдим. Мен оларыныъ эписи-
пийъ къакатларыны кескенимден олар учуп оламай
эдилер.

Кийик инсанлар пейда олгъан киби олсалар меним
яшагъан еримни корьмемелери ичюн оныъ огюнде
отурткъан яш тереклерим осип, сыкълыкъ, тереклик
олды, бу терекликке де чокъ къуш авушты: олар
алчакъ тереклер тѣлесине ювалар япъ, бала чыкъара
эдилер, бу да мени къуwandыра ве эглендире эди.

Бойлеликиеп, текрарлайым, мен озюмни раат ве
яхшы дуя эдим ве эгер кийик инсанлардан къоркъма-
сам озъ талийимден бус-бутюн хопнут олур эдим.

ОН СЕКИЗИНДЖИ БОЛЮК

*Кийик инсанлар Робинзонныъ адасына текрар
келелер.—Геми къазасы.*

Бутюн вакът чѣльде чалышмакъны талап эткен
декабрь—захирелерни топлав вакъты кельди. Иште,
бир сефер танъ вакъытларында эден чыкъаракъ, ме-
ним эвимден эки миль къадар узакълыкъта, ялыда
якъылгъан буюк атешни корип тааджиште къалдым.

Кийик инсанларыныъ устюне барып тюшмемек ичюн
адым атмагъа джесарет этамай, тереклик ичинде гиз-
лендим. Лякин тереклик ичинде турсам да тынчлана-
мадым: эгер кийик инсанлар аданы бойлап башласалар
да, меним къораларымны ве чѣлелеримни корьселер,
олар адада адам яшагъаныны шу арада анълар ве мени
къыдырып тапамагъанджек тынчланмазлар деп къоркъа
эдим. Мен къоркъунеп джувуруп тез-тез къораныныъ
артына атлап тюштим, изимни гизлемек ичюн иерде-
венни къорада ичериге алдым ве къорчалапувгъа
азырланып башладым.

Тюфеклеримниъ эписини толдурдым, пистолетлер-
ниъ экисини де козьден кечирип толдурдым ве сонъ
нефесиме къадар къорчалапмагъа къарар бердим.

Озюмни душманлардан кѳорчаламакъ ичюн даа на-
сыл чарелер корьмели деп тюшюнереке, мен къалемде
бйраз вакъыт турдым. Лякин еримде чокъ отурма-
дым: инсаннн эзнетлеген бу белгисиз алгъа даяла-
джакъ къуветим ёкъ эди, мен дагъгъа тырмаштым ве
дагъыннъ тѳессине чыкъкъан сонъ махсус яныма ал-
гъан дюрбин-трубаны джебимден чыкъарып юзюкъюм
тюшип, ерде яттым ве дюрбин-трубаны ялыда атеш
корьген тарафыма чевирдим. Анда докъуз кийик инсан
бар эди, оларнынъ эписи чыр-чыпакъ, атеш башында
отура эдилер. Авасы гъает сыджакъ олгъанындан олар
атешпи къызырмакъ ичюн дегиль де, озьлерининъ ин-
сан этинден варвар ашыны азырламакъ ичюн якъкъан-
лары белли эди. Ав артыкъ азырлангъан олса керек,
лякин джанлымы ёкъса олюми мен бильмей эдим.

Кийик инсанлар эки къайыкънен кельгенлер, къайыкъ-
лар ялыда тура эдилер: денъизининъ тартылуз вакъты
эди, корюльгенине коре олар къайтмакъ ичюн денъиз-
нинъ артылгъаныны беклеп турсалар керек.

Эм меним беклегеним киби чыкъты: денъиз артылып
башлагъаны киби кийик инсанлар къайыкъларгъа
мынди, ялап кеттилер. Керчек айтмагъа унуттым,
олар кетмесден бир саат, бир бучукъ саат эвель де-
нъиз ялысында ойнадылар: мен оларнынъ вуджута-
рыннъ кийик аракетлерини ве сычравларыны дюр-
бин-трубанен бакъып яхшы эследим.

Олар ядап кеткенлери киби мен тюфеклеримнинъ
экисини де омузума урдым, эки пистолетни, къысыз
сатырны белгеме къыстырып дагъдан тюштим ве ва-
кыт гъайып этмей къыргъа догъру кеттим. Денъиз
ялысында инсан изи корьген сонъ мен бу къыргъа
чыкъып ильк оларакъ этрафны козьден кечирген эдим.
Анда чыкъкъаным киби (агъыр силлар юкленгеним
ичюн чабакъ джурамагъанымдан бу ёл эки саат къа-
дар вакъыт алды), мен денъизге козь ташладым ве
заадан материкке къайткъан, ичинде кийик инсанлар
олгъан учъ къайыкъ, даа корьдим.

Денъиз ялысына тюшип, хусусан мында даа янъы-
чыкъ олып кечкен кѳоркъунчлы зияфетининъ къал-
дыкъларыны: бу джанаварларнынъ ойнап-кулип, шенъ

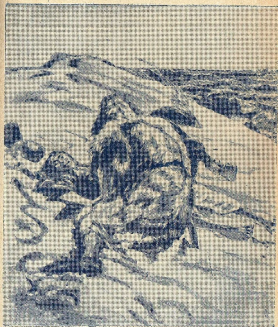
юрскиен ашагъан къан, кемиклер ве инсан эти барчаларыны корьген сонъ бу кешф манъа делиртиджи бир тесир быракъты. Бу картинаны корьгеним киби мени ойле бир ачув сарып алды ки, кийик инсанларгъа токъунмайым деген саф фикримни унуттым ве бу варварларынъ алыда кореджегим ильк партиясыны, не къадар чокъ олса-олсулар уджюм этейим деген ольдюрюв фикри башыма текрар топланып башлады.

Бутюн бу вакъыт ичинде мен зиядесинен джешкчи рухунда эдим ве озюмнинъ бутюн бош саатлеримни (бу саатлерни мен, сёз келим, даа зияде файдалы сарф эте биле эдим) кийик инсанларны излев планлары тюшюнип отькердим.

Мен оларны алыда бир даа корьгеним киби, хусусан оларнынъ бу сонъки сефер кельгенлери киби кене де эки партиягъа айырылынсалар, оларгъа уджюм этмеге къатты къарар бердим. Эгер де мен, фарз этейик он я да йигирми адамлыкъ бутюн партияны ольдюрсем, экинджи куню я да бирафтадан я да бельки бир айдан манъа янъы бир сюрюнен, бундан сонъ бирисинен даа ве бойлеликнен озь якъынларыны ашагъан бу табият балалары киби ве бельки даа да фена бир къатилъге чевирилъгенге къадар сонъсуз оларикъ иш корьмек керек оладжагъыны мен акъылгъа алмай эдим.

Лякин кийик инсанларны бир даа корьгенджек бир йылдан зияде вакъыт кечти.

Бу он беш ай меним ичюн не дередже къоркъунчлы олгъаныны айтып оламайым. Мен фена юкълай, эргедже къоркъунчлы тюшлер коре ве чокъусы абдырап уянып тура эдим. Базы вакъыт мен тюшюмде кийик инсанларны ольдургенимни коре ве тюшюмде озюмни акъкъа чыкъармагъа тырыша эдим. Мен куньдюзлери де ич бир дакъкъа раатлыкъ корьмей эдим. Лякин бу хусуста ве кийик инсанларнен корюшкеним акъкъында сёз илериде оладжакъ. Шимди же мен, меним бир тюсте девам эткен оирюмни базы бир вакъыткъа къадар бозгъан бир вакъианы икяе этмек истейим. Бу вакъиа, меним адада яшагъанымынъ

йигирми дёртюджи айлы майыснынъ орталарында ве эгер де меним кертилюден сагъ ери къалмагъан джарты агъач календарыма инанаджакъ олсакъ, майыс 16-да олып кечти.

Майыс 16-да узун кунъ афатлы агъмур олды, геджеси де айны бойле афатлы кечти. Озюмнинъ о вакъыттаки вазнетимнинъ телюкелеринден озъ тюшюнджемни айырмагъа тырышаракъ акъшам кеч вакъытка къадар китап окъуп отура эдим. Бирден топ атылгъаныны эшиттим—бу манъа денъиз тарафындан эшитилген киби кельди. Мен бекленпильмеген бу вакъидан абдырадым; лякин бу, талийнинъ манъа шимдиге къадар берген аджайипи бахшышларынен ич бир алып береджеги олмагъан бир аджайипи бахшыш эди. Кыйметли вакъытнынъ бир саннесини биле гъайып этмеге къоркъып, сычрап турдым, мердивенни чар-чабик байырчыкъкъа къаршы таяп юкъарыгъа тырмашып башладым. Мен тамам юкъарыгъа чыкъкъан дакъкъада меним огюмде атеш ялкылдады ве керчектен де ярым дакъкъадан экинджи бир топ сеси даа эшитильди.

Мен буныкъ эляк олмакъта олгъан озюмнинъ къазакъа огърагъаныны хабер берген бир геми олгъаныны анъладым. Зиядесинен джошкъуп олгъаныма бакъмадан, озюмни о дередже къави туттым ки, бу инсанларны къазадан къуртарып оламайджакъ олсам да, белки де олар мени къуртарылар деген фикирни акылыма кестире билъдин. Вакъытны гъайып этмей, якъында тапылгъан бутюн кесик пытакъларны топлап обаладым ве якътым. Къуру одулар шу арада алевленди, къуветли ель олгъанына бакъмадан ойле лхшы янып башлады ки,—эгер бу акъыкъатен геми олса—гемиден меним сигналымы эслемемек мумкюн дегиль эди. Сигнал шубесиз корюльди, чюнки меним атешим янып башлагъаны киби айны шу тарафтан яны бир топ сеси, сонъра бириси даа ве бириси даа эшитильди.

Мен атешини бутюн гедже сёндюрмедим, ерге бусбутюн ярыкъ тюшип танъ туманы бираз котерильген сонъ, мен аданыпъ кунъдогъыш тарафындан, деспъзде, плимдан пек узакъта бир джысым коръдим. Ёлныпъ узакълыгъы ве даа денъиз устюнден котерильмеген

туман себебинден бунның, геми кевдесини, ёкъса ель-кеми не олгъаныны эсеп оламадым.

Саба бутюн вакъыт мен денънаде корюнген джысымны бакъып турдым ве тезден онынъ кыбырдамагъаныны анъладым. Бунның, якорь ташлап тургъан геми олгъаныны умют этмек къалды. Мен дайнамадым: тюфекни, дюрбин-трубаны алдым ве дженюп-кундыгъын ялыгъа рифлериниъ башлагъан ерине кеттим. Бу вакъыткъа къадар авасы бус-бутюн ачылды ве акъындаки бир къаапынъ устуне тырмашаракъ мен парлангъан геминиъ кевдесини айдын оларакъ эсеп олдым. Корюльгенине коре о гедже сув тюбюндеки къааяларгъа ургъан ве къааяларнынъ денъыз акъынтысынынъ ёлуны кескен ве арткъа айланып къайткъан ерде сапанып къалгъан.

Эгер гемиден аданы эсеген олсалар, мытлакъа денъызге къайыкъ тюшюрюп ве экипажнынъ эписи олмаса да ич олмагъанда, бир кысмы ялыгъа чыкъмагъа тырышыр эдилер. Лякин бу завалылар насыл бир бахытсызлыкъкъа огърасалар да, мен бу алымнен оларгъа ич бир тюрлю ярдым этип оламай, оларгъа бутюн юрегимнен аджына эдим.

Парлангъан геминиъ экипажындан ич бир адам сагъ къалмагъанына мен инана эдим: оларнынъ гемини озгъаргъан геми олып да оларны алмагъан олса, бойле къоркъунчлы бир фуртунада олардан сагъ къалгъан адам бардыр деп тюшюнемек зор эди. Лякин бу олмаса керек: мен башкъа бир геми изи корип оламадым. Мен гемини корьгеним вакъытта, меним рухумны толдургъан шу дешетли азапны, озюм кибя инсанларнен сёйлешмеге олгъан ач араретни анълатмакъ ичюн сёзни къайдан тапарым? „Ах, ич олмаса эгер эки я да учь адам... ёкъ, олардан ич олмаса бириси къуртулып манъа ялдап кельген олса эди! О меним аркъадашым, достум олур, менимнен лаф этер эди“—меним агъызымдан бу сёзлер токътамай озь-озьлюгинден чыккып кете эдилер.

Узун йыллар бою бербат омрюм ичинде инсанлар джемнетине бойле къатты арзу ич бир кере чекмедим, озюмнинъ ялыгъылыгъымы ич бир кере бойле адджы оларакъ дуймадым.

ОН ДОКЪУЗЫНДЖЫ БОЛЮК

Робинзон озы адасыны текрар терк этмеге тырыша.

Эляк олгъан гемиден бир кимсенинъ къуртулып-къуртулмагъаныны мен, адада кечирген яшавымнынъ сонъуна къадар билли оламадым. Мен ялынъыз бир аджыныкълы кешф яптым: гема къазасында бир къач кунъ сонъ, гема парлагъан ернинъ къаршы тарафындаки ялыдан даа яп-яш, богъуягъан бир адам таптым. Онынъ устюнде къыскъа парусина штаны, малы парусина колынеги ве матрос жакети бар эди. Онынъ насыл миллет олгъапыны ич бир делильнен косътермек мумкюн дегиль эди: онынъ джеплеринде эки алтын акъчанен, бир люле чубукътан башкъа ич бир шей ёкъ эди, бу тапкъанларымнынъ сонъкисине биринджисинден зияде къуwandым.

Борандан сонъ деңиз тынды ве мен къайыкънен гемиге яллап бармакъны бир теджрибе этип бакъмагъа нек истедим. Андан манъа керек оладжакъ нек чокъ шей тападжагъыма змин эдим: мени о къадар бу дегиль де, бельки гемиде джанлы бир махлюкъ къалгъандыр, оны олюмден къурттарыр да бойлелпкнен озюмнинъ джан сыкъысы омрюмни яраштырырым деген умют чеке эди.

Бу фикир мени бус-бутюн къаплап алды: бу фикирни омюрге кечирмеге бир ытылып бакъмагъанджек гедже-кунъдоз раатлыкъ коръмейджегимни дуйдым. Мен озы-озюме: „Не олса-олсун, мен анда бармагъа тырышырым. Эгер виджданым мени азаплагъаныны истемесем, бу манъа неге мал олса да, кетмек кереким“ — дедим.

Бу къарарнен мен тез-тез озы къалеме къайттым ве ёлгъа азырланып башладым.

Мен отъмек, балабан бир бардакъ татлы сув, бир шише ром (менде ром даа баягъы запас къалгъан эди), бир сепет юзюм къурусы ве компас азырладым. Бутюн бу юкни юк сенип къайыгъым тургъан ялыгъа кеттим. Къайыкънынъ ичиндеки сувны бошаттым, онынъ ичине шейлерни ерлештирдим ве о бир юклерни алмакъ ичюн

эвге кьайттым. Бу янъы шейлер балабан бир торба пиринч, экинджи бир бардакъ татлы сун, эки десятка къадар буюкче арпа пителери, я да дээ догърусы, комечлери, бир шише эчки сютю, бир кесек пенир ве зонтик эди. Буларнынъ эписини мен буюк бир заметнен — терлеп-ишил дегендай — къайыкъкъа та-шымдым ве ёлгъа чыкътым. Телюке буюк эди. „Кетме-лими, ёкъса кетмемелими?“. Бир де бирине къарар бер-мек керек эди. Ялыдан бираз узакълыкъта ададан айланып кечкен денъиз акъынтысы ёлагъына бакътым, илк кезиптимни, о вакъыт насыл къоркъунчлы бир телюкеде къалгъанымны хатырладым, ве къарарымны денъиштирип башладым. Эгер де бу акъынты ёлагъына тюшсем, акъынты мени денъизге алып кетеджегини биле эдим. „Озь адамны козьден къачыра билприм, ве бу вакъыт мени нелер-нелер беклер. Меним джарты къайыгъыма сув толмасына тазе ель котерильмеси етише, ве бу вакъыт мен эбедий эляк олурым“—деп тюшюндим.

Бу тюшюнджелерининъ тескри алтында мен артыкъ озь нистимден ред этмеге азыр эдим. Мен къайыкъны алыгъа уфакъ бир бухтачыкъкъа янаштырдым, къа-йыкътан чыкътым ве не япаджагъымны бильмей теле-чик устюне отурдым. Гедже олды. Устюме матрос жакети ялып къайыкъ ичинде геджеледим, саба исе денъизге чыкътым. Куньдогъышкъа догъру кеткен акъынты ёлагъына тюшкенджек, мен башта ёлны ачыкъ денъизге догъру туттым. Акъынты мени таман гемиге лек чалт алып кетти, ве мен эки сааттен эскик бир вакъыттан гемиге келип етиштим. Бу гемь (ти-ниндже испан гемиси киби) дешетли бир корюниште эди. О бурнунен эки сюбрю къая арасына кирип къал-гъан. Арты кьопып кеткен, диреклери тюбюнден сы-гъап, лякин, гемининъ къаягъа келип ургъап бутюн бурун кысмы сагълам къалгъан. Мен гемининъ янына баргъанда, гемь устюнде конек корюнди. Мени корип конек вайвалдап ве улуп башлады, мен онъа ышмар эткенде, о сувгъа сычрап тюшти ве манъа ялдап кельди. Мен оны къайыкъкъа алдым. Заваллы айван ачтан оле язгъан. Мен онъа отъмек бердим, о отъмекке бутюн

кыш бою ачлык чеккен кышкыр киби чапкылды. О ашап тойган сонъ мен онынъ огюне сув кыойдым, о сувны о дередже ачкызылкен ичип башлады ки, эгер оны сербест быракъсанъ мытлакъа патлар эди.

Сонъ мен геми устюне чыктым. Менни мында илк корьген шейим, эки джесет эди; олар кыолларынен бири-бирине кыуетли апышып рубкагъа¹ кырильген ерде ята эдилер. Ихтимал, геми ташкыа келип ургъанда, кыуетан боран олгъанында, оны бутюн вакъыт сув баса эди, бу эки адам да сув гемиден ашагъы урып аттырыр деп кыоркып бири-бирине апышкыан ве бойле де олип кыалгъанлар.

Гемиде копектен башкыа ич бир джанлы махлюкъ кыалмагъан. Корюльгенине коре, шейлернинъ чокъусыны денгыз джушп алып кеткен, кыалгъан шейлер исе сылангъанлар. Мен трюмде бильмем шарап, бильмем ракы чапчакълары корьдим, олар о кыадар буюк эдилер ки, мен оларны кыбырдатмагъа биле ымталамадым. Матросларнынъ олса керек, мында бир кыач сандыкъ бар эди; эки сандыкны ачып бакъмай, мен кыайкыкыа авуштырдым. Эгер де гемининъ бурун тарафы ерине арт тарафы сагълам кыалгъан олса, мен ихтимал зенгин бир гъаниметнен кыайтыр эдим.

Сандыкълардан башкыа мен, ичинде спиртли ички олгъан бир чапчачыкъ да алдым. Чапчачыкъ балабан дегиль—эки кыопкыа шей аладжакъ кыадар эди, ливер эр алда, оны кыайкыкыа алып кельмек манъа буюк эмекке отурды. Каютадан бир кыач тюфек, баротлыкътан да дёрт фунт кыадар барот таптым; тюфеклер манъа керекмегеннен, мен оларны ташладым, баротны исе алдым, манъа нек керек олгъан комюр куречигини ве оджакъ машасыны, сонъра эки бакъыр кыазанчыкъ ве бакъыр йыбрыкъ алдым. Энди артылув башлагъанындан, бутюн бу юк ве копекнен гемиден айырылып ёлгъа чыктым ве бу куню гедже саат бир кызарларында сонъ дередже ёрулып адагъа кыайттым.

Янъы кыобам якъын олгъанындан, мен озъ шейле-

¹ Рубка—геми ортасында, устю кыаналы ода.

римни анда авуштырмагъа къарар бердим. Мен геджени кене къайыкъ ичинде кечирдим, сабасы исе ашанып, эсимни тоглап, кетирильген шейлерни ялыгъа бошаттым ве оларны гузельдже козьден кечирдим. Чапчакъта, Бразилияда къулланылгъан ромдан бар эди; бойле олса да сандыкълардан чокъ файдалы шейлер таптым.

Бирининъ ичинде даа сап-сагълап бир къач кольмек бар эди, булар меним ичюн нек яхшы бир раст келиш эдилер, даа сонъ эки дюжина къадар бсиз кетен ялыкъ ве бу къадар да реикли боюн явлыкълары бар эди; сыджакъ кунълери терлеген бетимни индже кетен явлыкънен сюртмек не къадар яхшы оладжагъыны козь огюне кетирип, буларгъа мен нек къувандым. Сандыкънынъ тюбюнден учъ балабан торба акъча ве агъырлыгъы беллесе бир фунт къадар келеджек, нек балабан олмагъан, притилин тѣкюльген бир къач кесек алтын таптым.

О бир сандыкъта, уджуз материядан, чокъ кийилъген бир къач къат урба бар эди. Умумен, мен нек чокъ кийиметли шейлер эльде этамадым. Керчек, мен нек чокъ мыкъдарда паранен зенгилештим, лякин параменим ичюн керексиз бир чѣплюк эди, ве менде олгъан бутюн параны мен бир къач йылдан берли киймегеним учъ-дѣрт чифт инглиз башмакисине ве чорабына берир эдим.

Кетирильген бутюн шейлерни къобама авуштырып, мен къайыкъкъа къайттым, оны эвельде тургъан ериме кетирдим ве ялыгъа чекип чыкъардым, оюм исе догъру эски яшав ериме къайттым, мында эр шей сырасында эди. Бу вакъыттап башлап, явап-явап озъ эв ишлеримни тюзетерек, эвельки тынч айтнен яшадым.

Мен бойле аман-аман эки йыл яшадым, лякин бутюн бу эки йылда меним бахытсыз башымда, озъ адамдан насил этмели де кетмели хаяллары айлана эди, меним къолум астында, ич олмазса хаврлардагъ къачкъанда олгъан баркас олса эди, денъиз менни къайда алып кетеджегини тюшюнмей, башымны алып денъизге чыкъар эдим.

Мен инает меним адама келип кеткен кийик инсанлардан бир де бирини тутсам, мен оль тюремден кьуртулмагъа мувафакъ олурым деген фикирге кельдим: эсир оларакъ мында кетирилъген, ашалмагъа укъюм этилгъен бахыгъсызлардан бирисини тутмакъ эр шейден яхшы олур эди. Бу планым омюрге кечирмеге мани олгъан муым бир зорлукъ бар эди. Мангъа керек олгъан кийик инсанны тутмакъ ичюп, мен, бу инсан ашайыджыларынынъ бутюн сюрюсине уджюм этмек ве оларынынъ эписини бир къалмай ольдюрмек керек эдим. Озь-оъюмни кьуртармакъ ичюп олса да, бу къа-дар инсан къаны тѳкмек керек оладжакъ деп тюшюнгенде виджданым титрей эди.

Ичинде чокъ пакыт куреш кетти, лякин кьуветли кьуртулуш эрарети, видждан ве фикирлерини бутюн даваларындан устюн чыкъты. Бу неге мал олса-олсун, меним адама ильк кельгенлери киби, кийик инсанлардан бирисини тутмагъа къарар бердим.

ЙИГИРМИНДЖИ БОЛЮК

*Робанзон бир кийик инсанны кьуртара
ве онынъ адыны Джума къоя.*

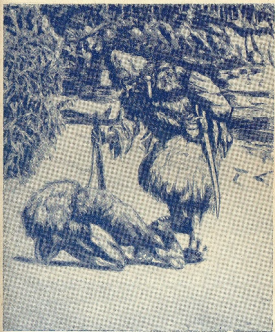
Бир бучукъ йылдан сонъ бир сефер, саба эрте, ялыда энъ аздап беш индеец къайыгъы корьген бакытта меним кьуванчымны козь огюпс кетирип бакы-нымыз. Къайыкълар эписи бош, оларнен кельген кийик инсанлар бир якъкъа гизленген эдилер. Кийик инсан-лар эр бир къайыкъкъа дѳртер, бешер ве даа зияде адам отургъанларыны мен биле эдим, ве икърар этем, кельген мусафирлерини чокълугъы мени быраз че-киндирди. Ялынымыз бир озюм эки-учь десятка кийик инсаннен насыл башкъа чыкъарым деп бус-бутюн шаш-маладым.

Быраз чекинейим этип, не япаджагъымны билмейип, мен къалем ичинс пекишил отурдым, лякин эр ихти-малгъа къаршы бутюн силяларымы такъындым ве эгер де бир имкин догъа къойса арекет этмеге азыр

эдим. Душман, кьалеме иктыплашмай экеми деп чокь дингъленин бекледим, лякин ахыр-сонъу, беклей-беклей безир, тюфеклериниъ экисини де омузымдан ташлады, оларны кьаягъа кьаршы таяндырып кьойдым, алмалы-салмалы эки мердивеннинъ ярдымын юкьарыгъа тырмашып чыктым. Юксекликниъ тѣлесине чыкып, кьая тѣсинден башым корюнмейджек киби турдым ве дюрбин-трубане бакып башладым. Кийик инсанлар энди кьайыкълары янына кьайткъан эдилер. Олар отуз адамдан эсик дегиль эдилер. Олар ялыда атеш якъа ве атешке бир шейлер кьоя эдилер. Анда ве кьызартылгъанын я да пишкенин эслеп оламадым; мен ялынъыз аш ашап битирген сонъ, адети узьре кийик инсанлар ойпагъан киби, уйгъунсыз бурулувлар ве сычравларнен атеш этрафында ойнагъанларыны корьдим.

Бир кьач адам бирден ойпагъанлардан айырылды ве оларнынъ кьайыкълары тургъан тарафкъа чарып кетилер, ве бундан сонъ мен оларнынъ, корюльгенине коре, ольдюрильмек ичюн айырылгъан эки бахытсызны атешке догъру сюйрегенлерини корьдим (Бу дакъ-къагъа къадар олар кьайыкълар ичинде багълы ятсалар керек). Олардан бирисининъ башына агъыр бир шейнен (кийик инсанларнынъ кьуулангъан чокъмары я да агъачтан япылгъан кыланчен) урып, оны шу арада йыктылар, ве оны сюйреп кетиргенлер чарчабик ишке башладылар: онынъ къурсагъыны ярды ве парчалап башладылар. О бир эсир де озь неветини беклеп бу ерде тура эди. Биринджи къурбаннен мешгъуль оларакъ джеллятлар оны унуттылар. Бу бахытсыз озюни сербестликте дуйып, ве корюльгенине коре акъылына къуртулув умюти тюшсе керек: о бирден огге догъру атылды ве гъает чабик суретте кьачмагъа башлады. О, ялы боюндан, догъру манъа кьаршы—меним эвим олгъан тарафкъа догъру кьача эди.

Онынъ манъа догъру чапкъаныны корьгенде, ве хусусан, манъа бутюн бу сюрю оны етишип тутмакъ ичюн къувгъан киби корюнгенде догърусы пек абдырадым. Бунъа бакъмадан мен, озь еримде турдым ве

къачкъан адамынъ артындап, ялынъыз эки я да учъ адам къуыгъанына, къалгъанларынынъ исе бираз ер чапып айланып къайткъанларына чалттап къандым. Бу мени джесаретлендирди; лякин мен, къачкъан адам душманларындан чокъ огде олгъаныны корьгенде кереги киби тынчалдым: эгер о ярым саат даа даянса, олар оны тутуп оламайджакълары айдын-ачыкъ эди.

Меним къалемнен чапкъанларнынъ арасында тар бир бухтачыкъ бар эди. Бу бухтачыкъны мен, икнемнинъ башында бир чокъ керелер хатырлаткъан эдим. Геминизден шей ташыгъан вакытта салларынынъ бу бухтачыкъкъа янаштыра эдим. „Бухтачыкъкъа къадар чапып кельгенде бу заваллы не япар?“ О, бухтачыкъны ялдап кечмек керек, бунсуз о къувувдан къуртуламыз”—деп тюшюндим. Лякин мен, нафиле ерде къоркътым: бу къачкъан адам тюшюни турмай озюни сувгъа атты, бухтачыкъны чалт-чалт ялдап кечти, о бир ялыгъа чыккыт не адымларыны эксильтмей огге догъру чапып кетти. Онынъ артындан къувгъан учъ адамдан экиси сувгъа атты, учюнджиси исе къарар бермады; о, шу ялыда токътап оларнынъ артындан бираз бакъты, сонъра ашыкъмай, артына айланып денъизге догъру кетти.

Къачкъан адамынъ артындап къувгъан эки кийик инсаннынъ, къачкъан адамдан эки къат яваш ялдагъаныны къуванчнен козьден кечирдим. Арекет этмек вакъты кельгенини мен иште бу ерде озюмнинъ бутуп барлыгъымнен дуйдым. Вакъят гъайып этмей, мердивен бою дагъыннъ этегине чапып тюштим, анда къалдыргъан тюфеклерини алдым, сонъра айны бойле бир чабикликнен дагъыннъ тегисине тырмашып чыктым, о бир тарафындан айланып тюштим ве чапмакъта олгъан кийик инсанларынынъ огюни кестирип денъизге догъру чалтым. Лякин мен бираз кечиккеним: къувувдан къачкъан адам узакъкъа чапып етиштирген ки, мен о ве онынъ артындан къувгъанлар арасына тюштим. Мен онъа къычырдым. О, айланып бакъты ве ильк дакъкъада менден озь душманларындан даа да андае къоркъты гъалиба. Мен онъа арткъа къайтмакъны ишарет эттим, озюм исе яваш адымларнен,

чапмакыта олгъан эки кийик инсангъа догъру кеттим. Огдекиси меним яныма кельгени киби, мен беклениль-меден онынъ устюне атылдым ве тюфек къундагъы-нен уруп йыктым. Къалгъап кийик инсанларны зув-чув этмемек ичюн, мен тюфек атмагъа сакъындым. Бу къадар узакъ ердеп олар меним тюфегимининъ сесини я эшитип олур эдилер де я ёкъ, эм эшитселер де биле, тютюн корип оламайджакъларындан, буныпъ не олгъаныны тюшюнип тапамаз эдилер биле. Чапкъан-ларининъ огдекиси йыкылгъанда онынъ аркъадашы, абдыраса керек, токътады. Мен бу арада сакныликпен онъа якъынлаша эдим. Ликин якъын баргъан сонъ о, къолундаки яй ве окъууен манъа козьдегеннинъ коръген сонъ, манъа атмакытан гъайры башкъа шей къалмады: мен козьлеп курошны бастым ве оны шу ерде серип ташладым. Бу заваллы къачкъан адам, мен онынъ душ-манларынынъ эр экисини де ольдюргениме бакъмадан (онъа эм шай да курошмек керек), атештен не тюфек атылмасы сарсынтысындан о дереджеде абдырады ки, къыбырдамагъа меджалы къалмады: эгер элинден кельсе акъикъатен къачмакъны яхшы тапыйджакъ олса да, не янаджагъыны бильмей, озъ еринде мыкланып къалгъая киби тура эди. Якъын кель деп мен онъа кене къычырып ве ишарет этип башладым. О ашълады: эки адым атты ве токътады, сонъ бир къач адым даа джурюш этти ве кене де къатып къалды.

Мен бу ерде онынъ сызма туткъан адам киби къал-тырагъаныны эселедим: коркунгенине коре заваллы, эгер о меним къолума тюссе мен шу къалгъап эки кийик инсангъа якъынымны онъа да япарым деп къоркъса керек. Мен оны кене озюме таба чагъырдым ве уму-мнетнен, элимден кельгени къадар оны юреклендир-меге тырыштым. О эл якъынлаша; коркунгенине коре, онынъ джаппыны къуртаргъаным ичюн манъа озъ те-шеккурини бильдирмек истеп олса керек, эр он-он эки адымда бир тизлери устюне чёке эди. Мен онъа неза-кетнен куле ве къолумнен ышмар этип оны чагъыр-макыта девам эте эдим. Ниает бус-бутюн якъынгъа келип о текрар тизлери устюне чёкти, юзюни ерге япыштырып ерни онъти ве меним аягъымны ердеп ко-

терип оны башынынъ устуне къойды. Бу сонъкиси анълашылъа, ольгенджек о меним къулаум оладжагъына емин этмек олса керек. Мен оны тутып котердим, омузыны таптадым, онъа менден къоркъмагъа ич бир себеп олмагъаныны эп анълатмагъа тырыштым.

Лякин меним башлагъан ишим даа сонъуна къадар ишлмагъан эди: меним тифек къундагъынен урып йыкъкъаным кийик инсан ольмей, ялыпъыз эси джовалгъан эди ве мен онынъ эси келип башлагъаныны корьдим. Мен оны къуртаргъан адамыма: „иште, сенякъ душманынъ сагъ“—деп къосътердим. О манъа озь тилинде бир къач сёзнен джевап берди, керчек, ич бир шей анъламасам да, онынъ сёзлерининъ сеси меним ичюн татлы бир музыка эди: йигирми беш йылдан зияде бир вакъыт ичинде инсан сеси эшиткеним бу илькинги эди.

Лякин, бу дакъкъада бойле тюшюнджелерге къапылмагъа вакъыт дегиль эди: мен урып йыкъкъан кийик инсан о къадар тюзельген эди ки, о энди ерде отура эди ве меним кийик адамым кене къоркъып башлагъан эди. Оны раатламакъ ичюн мен, о биртюфегимни онынъ душманына догъруаттым.

Лякин о бу вакъыт, меним къушагъыма асылы къылычны онъа бермемни ишаретлернен манъа къосътерип башлады. Мен онъа къылычымны бердим. О къылычны алды, душманынынъ устуне атылды ве онынъ башыны бир сильтеунен кесип атты. Омирюнде агъач къылычтан башкъа ич бир тюрлюк силе корьмеген инсаннынъ сувукъ силе къуллаанмагъа бу къадар ахшы бильмеси мени шашырты. Бу ернинъ кийик инсанлары озьлерине къылыч япмакъ ичюн пек къатты агъач сайлап алгъанларыны ве бойле агъач къылычнынъ адам башыны демир къылычтан фена кесмегенини мен сонъундан анъладым. О, озь ишини битирип, бир къолуна къылычны ве о бир къолуна ольдюрильген душманынынъ башыны тутып меним яныма къайтты ве меним огюмде бир такъым тааджилаи аркетлер яшып кесильген башны ве силини меним яныма ерге къойды.

Башкъа бир индеецни атып ольдюргенимни корьгеннен о бунъа шашты: бу къадар буюк узакълыкъ-

таи адамны ольдюрмек насыл мумкюн олгъаныны о аңлап оламай эди. О, ольген адамны косътерип, барып оны бакъмагъа рухсет истей эди. Мен рухсет бердим ве о шу арасы анда чапып кетти. О, не олгъаныны бильмейип джесет устюне токътап къалды, бираз турды, джесетке бакъты, оны бир къабургъасына, сонъ о бир къабургъасына чевирди, ярасыны бакъты. Къуршун тамам юрегине ургъан, эм къан аз чыкъкъан, аңлашыла къан ичке акъса керек, чюнки о шу арасы ольген эди.

Онынъ устюндеки яйны ве окълар булунгъан къашны алып меним кийик инсаным, меним яныма къайтып кельди. Меним артымдан кель деп оны чагъырып ве онынъ артындан текрар къува биледжеклеринден мында къалмакъ телюкелн олгъаныны ишаретлернен аңлатаракъ мен айландым ве кетмеге башладым. Кийик инсанлар бу ерге кельгендай олсалар, олюлерни коръмемелери ичюн башта оларнынъ устьлерини къапатмакъ керек олгъаныны о да манъа ишаретлернен джевал берди. Мен озъ разылыгъымны бердим ве о, шу арасы ишке башлады. О, бир къач дакъкъада къум ичине къолларынен, бир адам къолайлыкънен сыгъаджакъ къадар бир чукъур къазды; сонъ ольдюрилгенлерден бирини кетирип чукъургъа юварлатты ве топракънен комди. О бир олюн де айны бойле кямилликнен чевирди; къыскъасы, дженазе джюювнынъ бутюн мерасими ярым сааттен зияде кечмедн. О, буны битирген сонъ мен онъа пеннмден кельмесине ишарет эттим ве биз ёлумызгъа тюштик. Мен оны къалеге дегиль де, бус-бутюн башкъа тарафкъа—аданынъ узакъ ериндеки янъы къобама алып кеттим.

Кельгенимиз киби мен онъа отъмек, бир пытакъ юзюм къурусы бердим ве сув ичирдим, пек чапкъан сонъ о зияде сунсагъан эди. О, озъ къуветлерини топлагъан сонъ, пирич тобанындан тешек ве ёргъан булунгъан къоба кошесини косътерип ве юкълап ята биледжегини ишаретлернен аңлаттым. Заваллы чокъ ялвартып отурмады: о ятты ве шу арасы юкълап къалды.

Онынъ къыяфетини гузельдже бакъмакъ ичюн мен

бу фырсааттап файдаландым. О юксек бойлу ве гузель кыяфетли дюльбер бир яп олып, бетине бакъкъанда оны йигirmi беш, йигirmi алты яшларында къарарлаштырмакъ мумкюн эди. Онынъ къюнде ич бир тюрко кийиклик ве сертлик ёкъ: онынъ юзю, хусусан кулюм-сирегенде назиклик ве мераметлилик ифаде эткен джесюр, муллийим европалы юзю эди. Негрлерининъ, къойюню киби, къунурчыкъ сачларынен ич бир алып береджеги олмайып, онынъ сачлары къара, узун ве догъру; манълайы юксек ве ачыкъ; терисининъ туюк къара дегиль де, къюю къаверенки, лаякъ Американынъ. Бразилия ерлилерининъки киби чиркин сары-къонъур туюте дегиль де, коръмеси гъает гузель олгъан бронза туюнде эди. Юзю тегерекче, бурну балабан олмаса да, бус-бутюн батыкъ дегиль. Буларынынъ эписинен берабер, онынъ йылтыравукъ ойнакъ козьлери, индже лудакълары, дюльбер ипылышлары ве гузель шекилли агъызы, филь тиши киби, беяз, аджайип тишлери бар.

Ярым саат кыдар юкълап — ич зияде дегиль — о, чыкып меним яныма кельди. Бу вакъыт мен къоба янындаки азбар ичинде эчкилерининъ савып отура эдим. О менн коръгени киби, яныма чапып кельди ве олюнинъ бутюн турушынен энъ мискин садыкълыкъ кось-теререк меним огюмде эгильди. Ерге йыкылып, эвельде япкъаны киби, меним аягъымны башы устюнс котерип къойды, кымыскысы озюнинъ биялген бутюн усулларынен озюнинъ сойъсуз садыкълыгъынны манъа исбат этмеге ве бу куньден башлап бутюн омрю бою манъа хызмет этеджегини манъа анълатмагъа тырыша эди.

Онынъ манъа айтмакъ истегенлеринден чокъусунны анъладым ве озь несбетимдже озюмнинъ ондан пек кошнут олгъанынны онъа анълатмагъа тырыштым. Бу куньден башлап мен онъа инглиз сёзлери огретип башладым. Эписинден эвель мен онъа, онынъ адыны Джума деп чагъыраджагъымны анълаттым (оны къуртаргъаны куннинъ хатырасы оларакъ, мен онъа бу ады сайлап алдым). Соьгъра мен онъа меним адымны айтмакъны, „эбет“ ве „ёкъ“ деп айтмагъа огреттим, ве бу сёзлерининъ манасыны анълаттым. Мен онъа бир

бардакъ сот кетирдим ве отьмекни сютке пасыл ба-
тырылгъаныны косьтердим. О шу арасы алышты ве
бу зияфетни пек бегенгенини ашаретлернен косьтерип
башлады.

Биз къобада геджеледик, саба прыкълангъаны киби
онъа пешимден кельмесини эмир эттим ве оны къалеме
алып кеттим. Мен онъа, оны кийиндирмек истегенини
анълаттым, корюнгенине коре, о буъа пек къуwandы.
Бизим ольдюргенимиз кийик инсанлар комюльген ер-
ден кечкенде, акъылда тутмакъ ичюн мезарларгъа
къойгъан нышанларыны манъа косьтерди ве эр эки
джесетни де ашамакъ ичюн къазып чыкъармакъ керек
олгъаныны манъа эр тюрюк анълатмагъа тырышты.
Онъа джеван оларакъ мен, бойле шейлерни эшитмек
биле манъа игренч олгъаныны мумкюн олгъаны къадар
апълайышлы суретте косьтермеге тырыштым. Бу
хусустаки фикирден биле къусалжагъым кельгенини
косьтердим не ахыр-сонъу буюрыджы бир тавурнен
мезарлар янында чекильмесини эмир эттим, о буны
пек буюк бир табияткенен эда этти.

Бундан сонъ биз байыр тепесине чыкътыкъ, чюнки
манъа, кийик инсанларнынъ мында олып-олмагъанла-
рыны бакъмакъ керек эди.

Мен трубами алып, оны, о бир сефер кийик инсан-
ларны корьгеним тарафкъа чевирдим. Лякин оларнынъ
намы-нышаны къалмагъан: ялыда ич бир къайыкъ ёкъ
эди. Озь семитдешлерини кыдырмагъа биле замет
чекмей, кийик инсанларнынъ чыккып кеткенлерине
шубе биле ёкъ эди.

Лякин мен буны билювнен къанаатленмедим: мен
чагъыртылмай кельген мусафирим акъкъында олдукъча
там малюматлар топламакъ истей эдим. Джуманынъ
олмасы манъа къувет бере, эм къуветнен берабер
мелде меракъ да уянды. Меним кийигим озь ябы ве окъ-
ларындан айырылмай, о буларны пек усталыкънен къул-
лангъаныны эсеп алдим. Бундан да башкъа мен оны
озь кылычымнен саяландырдым, тюфсклеримден би-
рини онъа бердим, къалгъан эки тюфскни ясе озюм
алдим ве биз ёлгъа чыкътыкъ. Бундан эвель кийик
инсанлар сыйлангъан ерге кельгенде, бизим козюмиз

огюне ойле бир картина чыкты ки, шашкыанымдан юрегим бузлады ве дамарларымда кыаным уюшты. Лаким Джума, не демек, козюни биле ойнатмады: бойле картина онынъ ичюн кийяклик дегиль эди.

Денъиз ялысы бус-бутюн ипсап кемиклеринен тешель-тен; топрактынъ пек чокъ ерлери кыангъа толгъан; ашалап битмеген къавурылгъан ипсап эти ве бу ва-ивлериниъ, душманны енъмелерини байрам якъан-лары кыанлы сыйынъ башкъа къалымтылары этрафта сачылып ята эди.

Мен беш даге ипсан къафасы, беш къол сайдым; бир къач ерлерден учъ-дёрт аякъ кемиги ве пек чокъ башкъа скелет парчалары тантим. Кийик ипсанлар озьлеринен берабер эсир алынгъан дёрт адам алып кельгенлерини, учъ данесини ашагъанларыны, озюнинъ исе дёртюнджиси олгъашаны, Джума мангъа бильге-нини коре икхе этти.

Онынъ айткъанларындан анълашылгъанына коре кийик ипсанларнынъ къабилесинен, Джума булунгъан къомшу къабиле арасында бундан бир къач кунъ энелеси кыанлы бир урушма олгъап. Эджнебий кийик ипсанлар енъген не пек чокъ халктынъ эсир алып кет-кенлер. Эсирлериниъ джумлеси ашаламгъа укюм этиль-генлер, енъгенлер оларны озь аралары пайлашкъан, ве сый ичюн меним адамнынъ ялыларындан бирини сайлап алгъан партия, озюнинъ учъ эсирини насыл ольдюрген олса, оларнынъ эниси эсирлерни чешит тарафларгъа алып кетип ойле ольдюргенлер.

Мен Джумагъа балабан бир атеш якъмасыны, сонъра бутюн кемиклерни, бутюн эт парчаларынъ топлама-сыны ве оларны бу атешке атып якъмасыны эмир эттим. Онынъ ипсан этинен сыйлапмагъа пек истеге-нини эселедим (эм бу пек шашыладжакъ шей де дегиль я, о ипсан ашайыджы эди де). Бу хусуста меним онъа ыльк айткъанларымны хатырласа керек, о озь истегини косьтергени биле ёкъ. Меним ясакъ эткегини аза-чыкъ тутмасанъ копек киби ольдюрюрим деп мен оны гъалиба къоркъуткъап эдим де.

Кыанлы сыйынъ, къалымтыларыны ёкъ этип, биз Джуманен берабер меним къалеме къайттыкъ ве

кечиктирмей озь кийик инсанымны кийиндирмеге башладым.

Элисинден эвель мен онъа штап кийсеттим. Элак олгъан гемиден аягъан сандыкъларымнынъ биринден азыр бир штап тапылды; оны бираз кыскартмакъ керек олды. Сонъра мен онъа эчки терисинден бир жакет тиктим, жакет гузельдже олмасы ичюн бутюн бильгинни къойдым (бу вакъыт мен эди олдукъча келншикли бир портной эдим), ве сонъундап таниан терилеринден, нек опъайтлы ве нек о къадар шекильсиз олмагъан бир къапмакъ тиктим.

Бойделикнен меним кийик инсаным, ильк вакъытка меденийлешкен ве озюмниъ де меним киби яхшы кийингенинден, корюнгенине коре, нек хошнут эди. Керчек ильк вакъытларда бутюн бу кийимлер ичинде сыкъынтылы ве къолайсыз эди, онъа штап зиядесинен мапп ола эди. О, жакетке де шикнет эте эди: енълери къолтукъ тюплерини сыкъкъаныны ве омузларыны ашагъаныны айта эди, бойделикнен енълерни авуштырмакъ керек олды. Лякин, яваш-яваш о сабыр этти ве алышты.

Экинджи кую мен оны къайда ерлештиреджегини тюшюнип башладым. Бир тарафтан мен оны къолайлы ерлештирмеге истей, дигер тарафтан исе, онъа даа нек ышанмай ве оны озюмнен бир ерге ерлештирмеге къоркъа эдим. Ахыр-сонъу, меним къалемнинъ эки дивары арасында—ичерики ве тышкы диварлары арасындаки бош ерде онъа уфакъ бир палатка къурмакъ акъылма кельди.

Лякин бутюн бу мукъайтлыкълар бус-бутюн арткъач эди: меним достум Джума киби, о дередже севген, о дередже догъру, о дередже садыкъ досту даа ич бир вакъыт, ич бир кимсенинъ олмагъандыр. О маппа къаршы не ачувландырув, не ипатлыкъ ве не де менлик япты; эр вакъыт незакетан ве чалышкъыр оларакъ о догъмуш бабасына багълангъан киби маппа багълы эди. Эгер керек олса, о меним ичюн джаныны да къузапчыен береджегине мен эмип эдим. О чалттан озюниъ садыкълыгъы акъкында маппа о къадар чокъ исбатлар берди ки, мен оны дост оларакъ къабул этмей оламадым ве ондан сакъынмакъны вазгечтим.

Джуманынъ булунмасы мени бус-бутюн бахытлы этти. Озюмнинъ ялмагъа билген эр шейимли онъа огретмеге ве энъ биринджиси бири-биримизни анълап оламаны ичюн, меним ватанымнынъ тилини огретмеге озюме бордж эттим. О, о дередже зекки бир талесе олды ки, бундан яхшысыны истемеге аджет биле ёкъ эди. Лякин онда энъ кыйметли шей, онынъ о дередже дикъкъятлы олмасы, мени о дереджеде къуванчы азырайкънен дигъалемеси, меним ондан не истегенимни анъласа я да макъа озъ фикрини анълатып олса о дередже хошнут къала эди ки, онынънен сёйлешмек меним ичюн акъыкый бир зевкъ эди. Онынъ мешимсен олгъап вакътындан берли мен о дередже къолай ве кейфли яшай эдим ки, эгер мен озюмни къалгъан кийик инсандардан халфсыз сайып олсам, акъыкъатен омрюмнинъ сонъуна къадар инджилмай адада къалмагъа разы олур эдим.

ЙИГИРМИ БИРИНДЖИ БОЛЮК

Робинзон Джуманен лаф эте ве оны озютпей.

Джуманен бирликте меним къалеме къайткъанымыз-дап эки я да учъ кунъ сонъ, эгер мен оны инсан эти ашамакъ киби дешетли адеттен вазгечтирмек истесем, онынъ бу сой эт ашына олгъан истегиндеп сунундырмакъ керек, буннынъ ичюн исе оны айбай этинен сыйламакъ керек деген fikir акъыллыма кельди. Иште бир кунъ саба ормангъа кеткенде оны яныма алдым. Мен аслында озъ сюрюмдеп бир улакъ соймакъ фикринен кете эдим, лякин ёлда терек тюбюнде, эки улакънен бирликте бир кийик эчки корьдим.

Джуманынъ къолуна янышып:

— Токъта!—дедим ве онъа къыбырдама деп ишарет эттим; сонъра козьлеп аттым ве улакълардан бирини ольдюрдим.

Меним кийик инсаным, джанлы махлюкынынъ янына бармай, оны ольдюрмек пасыл муажжон олгъаныны анълап оламай (мен онынъ душманыны ольдургенимни

бундан эвель корыген олса да) бус-бутюн шашырып кьалгъан эди: о кьалтырады, салланды; мен, о шимди эсини джояр белледим. О, меним ольдюргеним улакъны эселемедн ве мен оны, Джуманы ольдюреджек олдым белледи. Зараалы озюни тутуп бакъмагъа башлады, арааланмагъаныммы экен деп бакъмакъ ичюм жакетининъ этегини биле котерди, сонъ меним огюмде тиз устюне чёкти, аякъларымны кьучакълады ве озъ тилинде чокъ вакъыт манъа бир шейлер айтты. Онынъ сёзлерини мен, эбет де, анъламадым, дякин, оны ольдюрмемени менден риджа эткени айдын-ачыкъ эди.

Онъа зарау кетирмеге ич бир тюрюк фикрим олмагъанына оны чааттап кьандырып олдым. Мен онынъ кьолундан туттым, кульдим ве ольдюрмелген улакъны барып кетирмесини эмир эттим. О меним эмирини еринге кетирди. О улакънен огърашкъан вакъытта мен тюфекни бир даа толдурдым.

Бираз кечкен сонъ, менден кьуршуп етишеджек кьадар узакълыкътаки бир терек устюндеки балабан кьушны корьдим, мен оны кьыргъый белледим. Джумагъа косътеришли кучюк бир дерс бермек истеп, оны эпизма чагъырдым, онъа башта пармагъымнен кьушны, сонъра тюфекни, даа сонъра: „Иште бакъ: мен шимди ойле яларым ки, о йыкъланып тюшер“ деген киби кьуш отургъан терекнинъ тюбюндеки топракъны косътердим, ве шу арада аттым. Кьуш ерге тюшти, о кьыргъый дегиль де балабан бир попугай экен. Бутюн анълаткьанларыма бакъмай. Джума бу кересинде де абдырады.

Мен тюфек аткъан вакъытта оны насил бир шей айретте кьалдыргъаныны, мен ялынъыз бу ерде анъладым: меним тюфекни насил толдургъанымны о даа шимдяге кьадар ич бир керс корьмеген эди, анълашыла о, бу шейнинъ ичинде, инсангъа, джанаваргъа, кьушкъа зарарлы, умумен эр тюрюк джанлы махлюкъны ольдюрген, белгисиз бир тылсымлы йыкъланды бир кьу вет отура беллесе керек эди.

Онынънен раст келишмемизден сонъ, о чокъ вакъыткъа кьадар, меним эр сефер тюфек атмама шашмай бакъып оламай эди. Эгер мен рухсет берсем, о манъа ве

түфегиме алла ерине итибар этер эди беллейим. Изык вакытларда о түфегке токчунмагъа джесарет этамай эди, лякин сонъундан, мен оны эшитмейим беллеп, джанлы махлюкънен лаф эткен киби, түфегнен лаф этип башлады. Бу вакытларда о, оны ольдюрмемеси ичюн түфегке ялавартгъаныны сонъундан онынъ озюнден анылады.

Джума бираз эсини топлагъан сонъ, мен ондан, олчген къушны алып кельмесини истедим. О, шу арасы кетти, лякин къушны къыдырып шашмалагъан, чюнки, сонъундан анылашылгъанына коре, мен оны ольдюрмей, ашыгъыз яралагъаным ве о мен эткъан ерден олдукъча узакъкъа учып кеткен. Ахыр-сонъу о, къушны тапып кетирди; бираз вакыт кечкенджек түфег насыл толдурылгъаныны онъа ачмамакъ гузель олур деп түфегни толдурмакъ ичюн, онынъ олмагъанындан файдаландым.

Мен ёлда бизге бир де бир аз даа раст келир деп тюнюне эдим, лякин ич бир шей раст кельмеди ве биз эйге къайттыкъ. Мен шу куню акъшамы ольдюрильген улакънынъ терясини сыдырдым, ичнин бошаттым, сонъра атеш якътым ве тазе улакъ этинден яхшы бир кесек кесип алып оны топракъ бардакъ ичине къойып пиширдым. Баанта озюм ападам, сонъ пиширген ашымнынъ лезетини бакъмакъ ичюн Джумагъа бердим. Пишкен ашны о нек бегенди, ялынъыз ашны не ичюн тузлагъаныма шашты. Онынъ фикриндже тузлу аш лезетсиз олгъаныны ишаретлернен косътерип башлады. Агъызына бир бурьтюк туз аларакъ тююрни башлады ве ондан къусаджатын кельгенини косътерди ве сонъра агъызыны сувнен чайкъады. Бундан сонъ мен де оз некбетимдже, агъызыма бир кесек тузсуз эт алдым ве тузсуз ашмамакъ манъа игренч олгъаныны косътерип тююрмеге башладым. Лякин бу ич бир тюряк эффект бермеди: бойледже мен Джуманы тузгъа алыштырмадым. Ялынъыз нек чокъ вакыт кечкен сонъ о, ашны аз-аз тузлап башлады.

Бойлеликнен, мен озюмнинъ кийик илсанымны пишкен улакъ этинен тойдуруп, экинджи куню оны ашны шу улакъ этининъ къавурмасынен сыйламагъа къарар

бердим. Мен эти, башы вакыт бизде Англияда якъан-
лары киби, айрыджа бир усулнен атеште къызарттым.
Атешянынъ кенарларына эки таякъ санчтым, оларинъ
экиси арасына бир таякъ некиттим, бу таякъкъа ба-
лабан бир кесек эт астым не эт къавурылгъанджек
таякъны чевирип турдым.

Меним тюшюняп тапкъан шейиме Джума тааджиште
къалды; онынъ хошнутлыгъы сынъырсыз эди, о меним
къавурмамынынъ лезетини бакъкъан сонъ, о бу ашны
не къадар бегенгенини энъ дюльбер аркетлернен ко-
стере эди, ве ахыр-сонъу, ирсан эти ич бир вакыт
ашамайджагъыны илян этти ки, мен бупъа, эбет де,
пек къуwandым.

Экинджи куню мен оны ишке отурттым: арпа дѣ-
меге ве савурмагъа меджбур этип, бу ишни озюм на-
сыл якъанымны башта оныа костердим. О чал
ашълады ве хусусан бунынъ не ичюп япылгъаныны
биялген сонъ пек юреклеп чалышып башлады. Оны о,
эм шу куню огрепди. Ашыкъ дѣюлип савурмагъан
сонъ, мен онынъ яшында бу ашыкъны дѣтип уш япып,
отъмек лиширдим ве ашап бакъмакъ ичюп оныа бер-
дим. Чалтан о менден эскик чалышмай башлады ве
меним япаджакъ бутюн ишлеримни япып башлады.

Мен шимди эки адам беслемеге борджу олгъаным-
дан, келеджекни тюшюнемек керек эди. Ашыкъ чокъ
сачмакъ ичюп, эписиндеп эвель тарлавы буюльтмек
керек эди. Балабан бир топракъ участкасы сайлап
алып, онынъ этрафыны къоралап башладым. Джума
манъа бу иште пек намуслы ярдым эткенинден башкъа,
айпы заманда буюк бир севяичнен ярдым эте эди.
Бунынъ ашыкъ сачмакъ ичюп янты чѣль оладжатыны,
чюнки биз шимди чокъ олгъанымизни ве отъмекнинъ
де эки къат чокъ керек олгъаныны биялгениме коре
ашълаттым. Меним онынъ ичюп къайгырувым оны
пек къуwandырды: меним ишим шимди не къадар чокъ
арткъапыны ашълагъаныны манъа айтмагъа эр тюрю
тырыша ве о эмектен къоркъмайджагъындан, мен
оныа чалышмагъа рухсет бермемни риджа эте эди.

Бу йыл меним адада яшагъанымнынъ, энъ бахытлы
йылы эди.

Джума етерлик дередже инглаздже лаф этмеге огренди: о энъ зияде керекли шейлеринъ аман-аман эписининъ адларыны ве манъа бармакъ керек олгъан ерлерининъ эписининъ адларыны биле эди, бой-деликнен мен оны истеген тарафыма джиберип ола эдим, ве о меним берген сымарышларымны гъает беджерикли иджра эте эди. О лаф этмеге нек севгеннен, меджбурий оларакъ нек чокъ йыллар сёйлешмегеним къаршылыгына, озюмни шимди арткъачынен мукафатлап ола эдим. Бу иш меним юрегиме о дередже ятты ки, бизим сёйлешювлеримизнинъ манъа берген зевкъындан башкъа, бу аджайип яшынъ ялынъыз бир булунмасы биле меним ичюн бир къуванч чокърагы олды. Онынъ намуслылыгъы, самимийлиги, алачакъ говъюллилиги кунъ-кунъден зияде севиндире эди. Яваш-яваш мен онъа бутюн юрегимнен багъландым, о да, мен беллесем, озъ тарафындан мени, шимдите къадар даа ич бир кимсени севмеген киби севди.

Бир сефер онынъ кечмиши акъкъында ондан бир шейлер сорамакъ акъылнама кельди; мен энъ бириджики, онынъ тувгъан ерни сакъынып-сакъыннагъаныны ве ялынъыз къалгъанда онынъ не тюшюнгенини билъмек истей эдим. Бу вакъыт о инглаз тилини, меним бутюн сорагъанларыма джевап берип оладжакъ дереджеде, сербест биле эди. Иште мен ондан сорарым:

— Насыл, Джума, сизининъ къабиленъыз нек къараманмы? Урушларда душманы енген вакъытларынынъ ола эдими?

О кулюмсиреди ве джевап берди:

— О, эбет, биз эр вакъыт яхшы урушамыз, джепкте эр вакъыт енгемиз.

— Демек, сен, биз эр вакъыт яхшы урушамыз дейсинъми? Я бу насыл олды да сен о вакъыт эсир тюштинъ?

— Онда не бар? Эр алда бизшикилер оларны дёгдилер, нек чокъларыны дёгдилер.

— Я сен о вакъыт олар сизни дёггенлерини айта эдинъ де? Сени ве башкъаларыны эсир алгъан олар да я?

— Меним урушкъан еримде душман къат-къат чокъ эди. Олар бизни—бир, эки, учъ ве мени туттылар. Амма бизимкилер оларны мен олмагъан башкъа бир ерде дѣгдилер, бу ерде бизимкилер оларны—бир, эки, учъ, бинълернен туттылар.

— Я сизинъкилер не ичюн сизге ярдымгъа кельмедилер? Сизни душман къолундан не ичюн тутып алмадылар?

— Олар бир, эки, учъ ве мени тутты ве къайыкъкъа отурттылар, бу вакъытта бизимкилерниъ къайыкълары ѳкъ эди.

— Я сизинъкилерге эсир тюшкен инсанларны олар не япалар, айтчы манъа Джума? Олар да шу ябанджылар киби, къайыкънен алып кете ве ашайлармы?

— Эбет, бизимкилер де инсан ашайлар, эписи ашайлар.

— Я олар ашайджакъта оларны къайда алып кетселер?

— Чешит тарафларгъа—къайда акъылларына кельсе апда.

— Я олар мында келелерми?

— Мында да келселер. Чешит ерлерге.

— Я сен оларнен мында кельдинъми?

— Кельдим. Мына мында кельдим—деп о, анълашыгъанымна коре аданынъ, онынъ къабиледешлери ичюн топланув ери хызметини коръген сырт-кунъбаты уджуны косътерди.

Меним адамынъ узакъ ялыларына къатнагъан кийик инсанларнынъ ичинде Джуманынъ да олгъаны ве инсан ашайыджыларнынъ сыйларында иштирак эткени бойлесикнен анълашылды. Бир къач вакъыт кечкен сонъ мен эсимни топлап оны алыгъа (меним къум устунде инсан изи тапкъан ерине) алып кеткенде, о бу ерни шу арасы таныды ве бир сефер о, озълеринъкинен бирликте меним адама кельгенде, олар тамам бу ерде йигирми эркекии, эки къадынны ве бир баланы ольдюргенлерини ве ашагъанларыны икяе этти. О, инглиздже „йигирми“ демеге бильметенинден, о вакъыт къач адам ашагъанларыны манъа апълатмакъ ичюн бири-бири янына йигирми ташчыкъ къойды.

Меним Джуманен бундан сонъки сѣйлешювлерим ве бу сѣйлешювлер неге барып, токътагъаны окъуйы-

джыгъа яхшы аңлайышы олмасы ичюн мен бутюн буларны икяе эттим. Бу сёйлешпөвден сонъра мен ондан меним адамныъ материктен чокъ узакъмы ве бу ерни ялдап кечкенде оларныъ къайыкълары сыкъ эляк оламы деп сорадым. Бу ёлда бир де бир кимсениъ богъулгъаныны оныъ бильмегени, мында ялдамакъ ич де телюкели олмагъаны, бизим адамыздан якъын бир ерде денъиз акъынтысы кечкени: сабалары бу акъынтыныъ бир тарафкъа догъру ве эр вакъыт ель эскен тарафтан акъын башлагъаны, акъшамгъа исе акъынты да, ель де акси тарафкъа чевирильгени аңлашылды.

Джуманынъ айткъан акъынтысыны мен башта денъизиниъ артылувы ве тартылувына багълы белледим, лякин, агъызы тамам меним адама догъру кельген ве меним адамдан бираз узакъта тёкюльген кучлю Ориноко озени акъынтысыныъ девамы олгъаныны сонъсонъундан аңладым. Меним адамдан сырт-кунъбатыгъа таба булулгъан ве меним материк беллегеним топракъ ёлагъы исе, айны шу озен агъызыныиъ сырт кысымында булулгъан Тринидат аласы экен. Бу топракъ ве анда яшагъанлар акъкъында мен Джуманынъ башындан яшагъы суаль ягъдырдым; оныъ ялылары телюкелими, анда денъиз пек далгъалымы, андаки инсанлар пек кийик ве сертлерми ве оларныъ къомшулары кимлер деп сорадым. О, бутюн бильгенлерини гъает буюк бир истекнен икяе этти.

Бу ерлерде яшагъан чешит къабилелериниъ адларыны сорадым, лякин пек чокъ малюмат алып оладым. О, ялыгъыз бир шей айта: „Кариб, кариб“ дей эди. Ориноко озениниъ агъызындан Гвианагъа къадар бутюн ялы бою ёлагъына ерлешерек, Американынъ тск бу кысымында яшагъан кариблерни айткъаныны тюшюнип талмакъ зор дегиль эди. Даа сонъра Джума манъа узакъта „айнынъ артында“, яни ай къонгъан тарафта, яни башкъа сёзлернен айткъанда, оныъ тувгъан ериден кунъбатыгъа таба айны меним киби беяз, сакъаллы (о бу вакъыт меним узун сакъалымны косътерди) инсанлар яшагъаныны ве бу адамлар „пек чокъ адамлар ольдюргенлерини“ икяе этти. Мен оныъ, Дженюбий

Америкада озь къараманлыкъларынен бутюн дюнъяда шурет къазангъан испаниялылар акъкъында айткъаныны анъладым, оларнынъ мында якътан джапанар къаттылыкълары мында ола билир даа чокъ вакытлар къабилелер арасында бабасындан огълуна икжелернен кечер.

— Бизим адамыздан беза инсанларгъа авушмакъ ичюн бир васта бильмейсинъми, деген суалиме о шу джепаппы берди:

— Эбет, эбет, бу мумкюн: эки къайыкънен яламакъ керек.

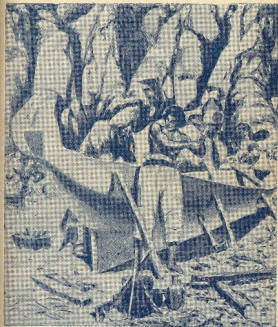
Эки къайыкъ демекнен не айтмакъ истегенини мен чокъ вакыт анълап оламадым, лякин ахыр-сонъу, буюк бир заметнен олса да, онынъ тилинде буны буюк геми,—ич олмаса кийик инсанларнынъ адий къайыгындан эки кере буюк демек олгъаныны тюшюнип таптым.

Бу сёйлешюв мени зиядесинен тынчландырды: бу кунъден сонъ менде эрте-кеч озь тюремден къуртулув имкяныны тапарым деген ышанч догъды ве бу къуртулув ичюн мен озюмнинъ заваалды Джумама тешекюре борджлу оладжакъым.

ЙИГИРМИ ЭКИНДЖИ БОЛЮК

Робинзон ве Джума къайыкъ япалар.—Кийик инсанларнен урушув.

Тезден биз Джуманен бус-бутюн достлаштыкъ Джума меним айткъанларымынъ амап-амап эписиини анъламагъа огренгенинден башкъа, айны заманда, ярым-юрту олса да, инглиздже чабик сёйлеппеге башлады. Мен оны башыма кельгенлернинъ тарихынен таныш эттим. Мен бу адагъа насыл тюшкенимни, бу ада устюнде къач йыл яшагъанымны ве бу йылларны насыл кечиргенимни онъа икяе эттим. Бундан эвель мен онъа тюфек атуннынъ сырыны эчтим (чюнки бу, онынъ ичюн акъыкъатен сыр эди): къуршунларны косътердим, баротнынъ аркегенини анълаттым ве тюфек

атмагъа огреттим. Тюфеклеримден бирисини бус-бутюн онынъ идресине бердим. Тюфектен бацкъа мен онъа бир де пычакъ бердим, о бу пычакъкъа лек къуwandы. Мен оны бизде Англияда кортик ташымакъ ичюн къулананылгъан португеллар¹ киби озюм япкъан португелмнен къушандырдым; лakin, ташымасы къолайлы олмасы ичюн, кортик ерине оны балтапен сийландырдым. Эм керчектен де: балта сийа оларакъ, кортиктеп феиз дегиль, эм бунынънен берабер иш алети оларакъ эр вакъыт керек ола биле.

Европа мемлекетлери, хусусан Англия акъкъында мен Джумагъа чокъ икне эттим, озюмнинъ де догъма Англиядан олгъанымны анылаттим; яшайышымызны, адетлеримизни, къылыкъларымызны тасвир эттим; дюньянынъ бутюн къысымларында насый алыш-вериш япкъанымызны, буюк гемилернен пасыл яадагъанымызны икне эттим. Мен онъа буюкелькенлигемининъ къурулышыны анылаттим, зияк олгъан гемиге баргъанымны да, азыр икне эттим ве гемининъ ташкъа барып ургъан ерини косътердим; эбет де мен оны алынъыз къарардан косътерип олдым, чюнки денъыз гемини парчалагъаны ве бутюн парчаларыны алып кеткени чокътан эди. Мен онъа устюне минип къуртулмакъ истегенимиз ве айтып кечкеним киби, денъыз меним адама котерип аткъан къайыкънынъ парчаларыны да косътердим. Мен о вакъытта алынъыз бир озюм олгъанымдан къайыкъны ериден къыбырдатып оламадым, меним адада яшан кечирген йылаарым ичннде къайыкъ бус-бутюн харап олды. Къайыкъны корип, Джума тюшонджеге далды ве чокъ вакъыт сусып турды. Мен онъа не тюшонесинъ деп сорагъанда, о шу джевапны берди:

— Мен бу къайыкъ киби бир къайыкъ корьдим, о къайыкъ меним халкъым яшагъан ерде яадай эди.

Мен онынъ, бу сёзлернен не демек истегенини: оларнынъ ерлеринде кийик инсанларнынъ бойле къайыкъларнен ядагъанларынымы, ёкъса оларнынъ алы-

¹ Португел — кымыз ташымакъ ичюн омуз устюнен айландырылгъан къайыш.

лары яныдан бойла бир кыйык кечкенини, не демек истегенини аңлап олмадым.

Ахир соңу, узундан-узак сораштырувлардан соң, онынъ къабилеси яшагъан ернинъ ялымына тамам бунынъ киби бир кыйык ялдап кельгени аңлашылды. Мен: „аңлашылса, бир де бир Европа гемиси къазагъа огърагъандыр да, бу кыйыкпы далгъа шу гемиден къонарып алгъандыр“ деп туюнудим. Ничюндир бильмен кыйыкта адам ола бильмеси меним акъыллыа тюшмей ве сораштырувларымны девам этерек, ялпыыз кыйык хусусында айта эдим.

Джума кыйыкпы маъна пек тафсилатла оларакъ тасвир этти ве соңунда джанлы суретте:

— Без инсанлар богъулмадылар, биз оларны къуртардык!—деди.

Мен тез-тез:

— Кыйыкта без инсанлар бар эдимйекъса?—деп сорадым.

— Эбет, кыйык без инсанларнен толу эди!

— Олар къач даге эдилер?

О, пармакъларынен он еди адам сайды.

— Я олар кыйдалар? Оларгъа не олды?

Джума:

— Олар сагълар. Бизимкилернен яшайлар,—деп джевап берди.

Бу хабер мени, бу он еди без инсан, меним адамдан якъын ерде алак олгъан гемиден олмасынлар деген янъы ойлануугъа тюшюрди. Геминъ къаягъа барып ургъанда, олар гемининъ амансыз кыйып оладжагъыны корип, гемиден тюшип кыйыккъа акушмалары, соңра денъиз оларны кийик инсанларнынъ топракъларына алып кельмеси ве оларнынъ да анда къалмалары оладукъча мумкюн олгъан бир шей. Без инсанларнынъ сагъ олгъанларыны о мытлакъа билип-бильмегенини сорап аңламагъа бахладым. О джанлы бир суретте:

— Мытлакъа, мытлакъа!—деп джевап берди.

Джума, без инсанларнынъ, онынъ семитлешлеринде яшагъанлары чалттан дёрт йыл оладжагъыны ве оларнынъ без инсанларны ыджытнагъанларындан башкъа, беслегенлерини де айтты.

Насыл олды да кийик инсанлар беяз инсанларны ольдүрип ашамадылар суалине, о шойле джевал берди:

— Беяз инсанлар бизимнен кърдашлангъылар. Бизимкилер ялынъыз дженктен сонъ алынган эсирлерни ашайлар.

Бу сёйлешюнден сонъ олдукъча чокъ вакъыт кечти. Бир сефер биз Джуманен аданынъ куньдогъын къысмына бардыкъ ве Джума байыр телесине чыкъты. Эгер окъуйнджи хатирласа, бир чокъ йылларавельси мен бу байыр телесинден топракъ ёлагъы корип оны Дженюбий Америка материги беллеген эдим.

О вакъыттаки киби, кунъ гъает айдын эди.

Джума бир тарафкъа догъру лек чокъ вакъыт бакъып турды ве къуванчындан бирден къычырды, сачрады, ойнакълады ве кель деп мени чагъырып башлады. Мен келип:

— Не бар? О къадар пеге къуванасынъ?— деп сорадым.

Джума:

— Эбет, эбет! Мен къуванам, мен бахытлым! Ана анда, бакъ... мындан корюне... анда меним топрагъым, меним халкъым бар,—деп джевал берди.

Къуванчындан онынъ юзю бус-бутюн депъяшти: онынъ козылери йылтырай, ве бойледже анда, озъ адамларына учып кетеджек киби корюне эди. Бу козетюв мени янъы бир ойланувгъа далдырды ки, онынъ нетиджесинде мен янъы достума аз бир. ышанчнен бакъа башладым. Менде, эгер о, озъ тувгъан ерине къайтмакъ ичюн азачыкъ бир имкан тапса, ич де тюшюммеден мени ташлап кетер деген фикир догъды. „Эски, алышкъан шарантына тюшсе,—деп тюшюне эдим,—мангъа япмагъа борджлу олгъан бутюн яхшылыкъларыны унутып кетер, эм—ким билир?—белъки, мени озъ къабиледешлерининъ къолуна да берир: олардан юзь я да эки юзь данесини меним адама кетирир; олар мени ольдүрир ве ашарлар, душман къабилелерининъ кийик инсанларыны енъюв байрамларыны япмакъ ичюн эпельде эписи мында кельгенлери вакътындаки киби, о да, о бирлери киби саякъын юрекнен сыйланыр“.

Меним тѣметим куш-купьден осе, мукъайт олмакъ-нен берабер, табий оларакъ аркъадашыма ябансырап ве сувукъ бакъым башладым.

Бойледже бир къач афта девам этти.

Мен ондан манъа къаршы феналыкъ япув фикирлеринде тѣметленгеним пакъыт ичинде, мен эбет де, ондан лаф алмагъа оны меджбур этмек ичюп, бутюн дипломатиямны ортагъа къойдым; лякин, онынъ эр сѣзю о дереджеде алачакъ гонъюллилик къокъуй эди ки, мен озъ тѣметлеримден утандым, мен тычландым ве достума ышанчымны къайтарып бердим. Меним онъа аз бир вакъыт ичинде сувукъ бакъкъанымны о эслегени биле ёкъ, бу исе меним ичюн онынъ самимийлигине арткъач бир исбат эди.

Бир сефер биз Джумапен кене де байырынны устуне чыкъкъанда (ялынъыз бу сефер деңизни туман баскъанындан, материкнинъ ялылары корюмей эди) мен ондан:

— Насыл, Джума, тувгъан юртугъа, озюнкилерине къайтыр эдинъми?—деп сорадым. О:

— Эбет, озюнкилерине къайтсам пек къуваныр эдим,—деп джевап берди.

Мен девам этти:

— Я анда не япар эдинъ? Кене де кийик инсангъа чевирилер ве эвелькиси киби инсан эти ашап башлар эдинъми?

Онынъ юзю джиддий бир корюниш алды, башыны саллады ве шу джевапны берди:

— Ёкъ, ёкъ! Джума анда эр кеске: кереги киби яшанъыз, ашлыкътан япылгъан отъмек, сют, айван эти ашанъыз, инсан ашаманъыз дер эдим.

— Лякин сен оларгъа буны айтсанъ, олар сени ольдюрирлер.

О манъа эп шойле джиддий суретте бакъты ве шойле джевап берди:

— Ёкъ, ольдюрмезлер. Олар сенден яхшылыкъ огренджеклерине къуванырлар.

Сонъра о:

— Къайныкънен кельген сакъзалы инсанлардан олар чокъ шей огрендилер—деп къошты.

— Демек сен зинъызге кыайтмакъ истейсинъ я?— деп суализини текрарлады.

О, куаюмсиреди не:

— Мен о кыдар узакъкыа илдеп оламам—деп джевап берди.

Мен онъа кыаймакъ берейим деп теклиф эткенде, эгер мен де онынъпен берабер кетсем кыуана-кыуапа кетеджесини айтып джевап бере эди.

Мен:

— Насыл этип кетейим? Олар менн ашарлар,—деп кыаршы чыктым.

О, кыызгынлыкънен:

— Ёкъ, ёкъ, ашамазлар. Мен ойле япарым ки, ашамазлар; мен ойле япарым ки, олар сени пек северлер,—деди.

Меним алчакъ гонъюлли Джумам бунынънен берабер, сен меним душманларымы насыл ольдюртенинъни ве бойделликнен меним джанымы кыуртаргъанынъны озь семитдешлериме икые этерим, ве бунынъ ичюн олар сени северлер, демек истей эди. Бундан сонъ о нанъа, оларнынъ яшагъан топракълары ялыларына кельген он еди беиз сакъаллы писанларгъа насыл мераметли янашкыанларыны икые этти.

Догърусы, бу вакыттан башлап, материкке ашулмакъ ичюн бир тырышып бакъмакъ ве анда, Джуманынъ айткъан сакъаллы адамларыны кыдырмакъ фикри акъылыма синъип кыалды. Оларнынъ испаниялылар я да португалиялылар — кыыскыасы, европалылар олгъанларына ич бир тюрлю шубе оламаз, ве эгер де мен оларгъа кыошулып олсам, биз, бир де бир медений мемлекетке барып етишмек чаресини бирликте тюшюнип тападжагъымызгъа шубе этмей эдим. Мен: „эр алда, эгер биз он секиз адам олсакъ, бунъа умул буюк олур. Энъ якъын материкке кыыркъ ипль узакълыгъындаки адамнынъ устюнде мен бир озюм не япып олурым?“ деп тюшюне эдим.

Иште бир кыач кунъ кечкен сонъ, мен Джуманен кене шу лафны ачтым. Мен онъа, тургъан ерипъе кыайтмакъ ичюн санъа кыаймакъ беририм дедим, ве айны шу куню мен оны, меним адамнынъ о бир та-

рафындаки уджуна, къайыгъым тургъан бухтачыкъкъа алып кеттим. Къайыкънынь ичидеки сувны бошатып (къуракъшымасын деп мен оны сувнен толдургъан эдим), къайыкъны ялыгъа алып кельдим ве онъа косъ тердим. Ялдайышыны бакъмакъ ичюн биз экиниз де къайыкъкъа миндик. Джума пек яхшы курекчи экен: о, къайыкъны айны меңдай чабык джурьсете эди. Биз ялыдан узакълашкъан сонъ, мен онъа:

— Сопъ, пасыл, Джума, сенинь сеиятдешлеринъ кетейикми?—дедим.

О манъа къасеветли бир бакъышпен бакъты: корюнгенне коре, бойле бир узакъ ёл ичюн, къайыкъ онъа гъает кучюк корюне эди. Бу вакъыт мен онъа меним башкъа, балабан бир къайыгъым олгъаныны айттым.

Экинджи куню биз онынънен барабер ормангъа, окъуйджы хатырласа керек, сувгъа тюшюрип оламагъанымдан себен орман ичинде къалдыргъан биринджи къайыгъым олгъан ерге кеттик. Джума, бу къайыкъ кереги къадар буюк деп къарар берди.

Джума:

— Бойле къайыкъ етишир, етишир. Мында, отъмек, сув, эписини де чокъ къоймакъ мумкюн—деп текрарлай эди.

Бу къайыкънынь япылмасы кунюнден артыкъ йигирми учъ йыл кечкенненден ве бутюн бу вакъыт ичинде о ачыкъ ерде булунгъаныдан, мында оны кунеш кыздырып, ягъмур сылатмасындан о бус-бутюн къуракъшыгъан ве агъачы ярысына къадар чюрюген эди.

Бунъа бакъмадан, мен материкке кетип къарарыны къатый оларакъ къабул эткенимден, мен Джумагъа:

— Зарар ёкъ, сеп яныкълама! Биз айны бушлкъ киби бир къайыкъ япармыз ве сеп эвинъизге кетерсинъ—дедим.

О, джеван оларакъ ич бир сёз айтмады, лякин о, не къасеветли не не де хошнутсыз киби—тааджибли бир тавур алды. Мен ондан не олгъаныны сорагъанда о:

— Робин Крузо Джумагъа не ичюн дарыла. Не яптым мен?—деди.

— Меним санъа дарылагъанымны къайдан алдың? Ич де дарыламадым,—дедим.

— Дарылмайым, дарылмайым,—деп мырылданып текрарлады.—Я Джуманы не ичюн эвге къайтарасынъ?

— Я эвге къайтмакъ истейим деп сен озюнъ айттынъ да,—дедим.

— Эбет истейим, лякин берабер кетсек. Робин кетмесе—Джума да кетмез: Джума Робинсиз кетмек истемей.

Кыскъасы о, мени ташлап кетмек хусусында эшитмек биле истемей эди.

Мен демам этип:

— Динъле, Джума, мен анда неге кетейим? Мен анда не япарым?—дедим.

О бирден манъа догъру чевираьди:

— Чокъ иш япарсынъ, яхшы япарсынъ: кийик инсандаргъа мераметли, акъыллы олмактын огретирсинъ; оларгъа явъы омюр къуарасынъ.

— Эй достум! Сен не айткъанынъ озюнъ де билмейсинъ. Мендай незакетсизге, башкъаларына яхшылыкъ огретмек къайдан кельсин!—деп кокус кечирдим.

О, кызгъынлыкъпен:

— Догъру дегиль—деп кычырды.—Манъа яхшылыкъ огреттинъ, оларгъа да огретирсинъ.

Мен онъа къатый бир сеснен:

— Ёкъ, Джума, кет менсиз, мен всемында озъ башыма къалыр ве эвельде яшап кельгеним киби яшарым,—деп джевап бердим.

О, кепе къаарленди; сонъра бирден, якъында тургъан балтаны чапып барып алды ве кетирип манъа узатты.

— Манъа балтаны не ичюн бересинъ?—деп сорадым.

— Джуманы ольдюр!—деп джевап берди.

— Я мен сени не ичюн ольдюрджегим? Сен манъа бир шей ялмадынъ да?—дедим.

— Я Джуманы мындан не ичюн къувасынъ? Ольдюр Джуманы, мындан къувма,—деп манъа кычырды.

О, керчектен ынджыгъан эди. Мен онынъ козьлеринде иш корьдим. Кыскъасы, онынъ манъа багълылыгъы о дередже ачыкъ корюне эди ки, мен буны керчектен истесем биле, оны къарарындан дѣндюрмек

манъа мумкюн олмайджагъына ышана эдим. Менимнен отурмакъ истегенде, оны бир даа ич бир вакъыт къузмайджагъымны оны бу ерде айттым не эр вакъыт текрарлай эдим. Джуманынъ тувгъан ортуна къайтмакъ истегенинъ бирден-бир чокърагъы, онныъ озъ къабиледешлерине олгъан сымжакъ севгиси не меним де опынънен барабер кетип оларгъа ихшылыкъ огретеджегине уюп этмеси олгъанына инангъаным киби, Джуманынъ манъа эбедий садакъ олгъанына бойленкнен къандым.

Озъ шахсым акъкъында арткъачынен буюльтилген бир фикрде олмагъаным ичюн, кийик инсанларны окъутып огретмек киби эр ишге тутунмагъа азачыкъ да олса фикрим ёкъ эди. Лякин, бу тюремден къуртулмакъ истегим, бунынъ ичюн ич бир тюрюл экильмей эди. Ахыр-сонъу мен, ачыкъ денъызге джесаретнен чыкъмакъ мумкюн оладжакъ киби бир балабан къайыкъ япмакъ ишинё, кечиктирмей башламагъа къарар бердим.

Эписинден эвель, кереги къадар къалам кеудели, келишikli бир терек къыдырып тапмакъ керек эди. Бундан себеп ич токътамайджакъ эди: чюнки адада яшуджылыкъ ичюн о къадар чокъ орман етише эди ки, бундан къайыкъ дегиль, бутюн бир буюк гемилер флотилиясы биле япмакъ мумкюн эди. Лякин мен, илк къайыкъны япкъан вакъыттаки япълышыкъшыпъ текрарланмасындан къоркъа эдим, бунынъ ичюн мен, къайыкъны сувгъа о къадар чокъ замет чекмей тюшюрмек мумкюн олмасы ичюн, бизге денъыз ялысына якъын ерлерде оськен тереклерден сайлап алмакъ керек эди.

Пек чокъ араштырувлардап сонъ, ахыр-сонъу Джума бизге таманынен келишikli бир терек тапты: бу ишни о менден де яхшы анълагъаны анълашылды. Бизим о вакъытта къайыкъ япкъан агъаччымызынъ насил джыныс агъач олгъаныны мен бу кунге къадар даа бильмейим. Джума, кийик инсанлар озъ къайыкъларыны ясагъанда, япкъанлары киби, текченинъ ичиня якъып оймакъ тарафдары эди; лякин мен, оны келевнен оймакъ даа яхшы олур дедим не бунынъ насил япыл-

гъанын Джумагъа косьтергенде, о меним усудымнынъ даа да къолайлы олгъанына разы олды.

Биз чар-чабик ишке тутундыкъ ве бир айлаи къайыкъ азыр олды. Биз къайыкъны тыштан балтапен ёндыкъ (Джума бу ишни шу арада огренди), ве нек яхшы олып чыкты: бу тюрю сюйрю ве йигирми адамы къолайлыкпен котере биледжек къадар буюкликте акыкый денъиз къайыгъы эди.

Лякин бундан сонъ, бизим янымызны денъизге догъру йылыштырмакъ ичюн эки афта къадар вакыт даа керек олды. Биз бу макъсад ичюн агъачтан юварлакълар уйдурдыкъ, лякин къайыкъ о къадар агъыр, ишчи къомлары о къадар аз эди ки, бу къолайлыкнен биле, иш къапыбакъа адымларынен кете эди.

Къайыкъ сунгъа тюшюрильген сонъ, Джуманынъ къайыкъны насыл чебер идаре эткенине, о къайыкъны насыл чабик айландыргъанына ве курекни насыл яхшы чеккенине шаштым. Мен ондан, онынъ фикриндеге бойле къайыкънен денъизге чыкмакъ тёлукели дегильми деп сорадым.

— О, эбет, — деп дженап берди о, — бойле къайыкъкъа, энъ бутук ельде биле яламакъ къоркъунчлы дегиль.

Лякин, ёлгъа чыкмаздан эвель мен бир шей даа ишмакъ фикринде эдим ки, бу хусуста Джуманынъ ич де хазери ёкъ эди, о шей де: къайыкъкъа елькенли мачта къоймакъ ве онынъ ичюн якорь тедариклемек эди. Мачтаны азырламакъ зор дегиль эди: адада окъ киби догъру кедр агъачлары чокъ осе эди. Мен, бизим къайыгъымыз тургъан бухтачыкънынъ якъынында осёкен иш бир теречик сайлап алдым ве Джумагъа оны кесмесини эмир эттим. Сонъ о, меним ёлбашчылыгъым алында терекнинъ кендесини пытакълардан темизледи ве оны ёнды. Бойделикнен мачта азыр эди.

Елькен узринде меним озюме чалышмакъ керек олды. Менде даа эски елькенлер, даа догърусыны айткъанда парусина кесеклери къалгъан эди, лякин бу парусина артыкъ йигирми алты йылдан зияде ятмакъта эди, мен исе, олар бир вакыт келир де елькен ичюн керек олур деп тюшюнмегенимден, парусинаны сагълап оларакъ сакъламагъа тырышмагъавымдан,

онынъ ярысы чюрюп кеткендир деп тюшюне эдим. Керчектен де, онынъ ярысындан чокъусы чюрюк чыкъты; эр ала баягысы ишке ярады. Мен сагъламджа эки кесек сайлап алдым ве тикмеге башладым. Мен бу ишке пек чокъ замет сарф эттим (бу тикиш тикмек дегилъ де, тюртюймек эди; меним ишке ярайджакъ киби инем биле ёкъ эди), лякин сой-сойуна, биринджиси Англияда къуллапалгъан елькенлердай, учъкошели елькенге ошап кельген гъает шекильсиз буюк бир учъкошели елькен, экинджиси блинд денизген уфакъ бир елькен такъмыштырдым. Бу сойъки сой елькенлерни идаре этмеге мен эписинадеп зияде биле эдим, чюнки меним айдамакълардан къачкъан баркасынынъ елькенлери тамам бойле эдилер.

Геминизни къушандырув устюнде мен эки ай къадар отурдым, бойле олса да иш темиз япмады. Айтылгъан эки елькенден башкъа мен учюнджи бир елькен даа яшып оны къайыкънынъ бурунуна нескиттим, бу елькен къайыкънынъ ёлу депъишкенде оны айландырмакъ хызметини кореджек эди. Лякин башладжасы, мен дюмен яптым ве оны ерлештирдим ки, къайыкъны идаре этюви бу эпейи енгиллештиреджек эди.

Мен онъмаз бир гёми дюльгери олсам да, бойле бир къолайлыкънынъ бутюн файдасыны анълагъанымдан, бу иштен эмегимни алжымадым. Бу дюменникъ бир оюне, меним, бутюн къайыкъны къурувгъа ве къушандырувгъа кеткен вакъыт къадар вакътым кетти.

Эписи азыр олгъан сой, мен Джумагъа къайыкъны идаре этмекни огретиш башладым, чюнки Джума пек яхшы курукчи олса да, дюмен ве елькенден ич бир шей анъламай эди. О, меним дюменни идаре эткенимни корип ве къайыкънынъ ёлу депъишмесине коре елькеннинъ, де бир тарафтан, де о бир тарафтан къабаргъаныны корип пек шашты.

Бунъа бакъмадан о бутюн бу инджеликлернинъ эписини тезден огрениш ве яхшы бир депъизджи олды. Онынъ огрениш оламагъан бир шейи олса, о да компас къууланмакъ эди:—компас, онынъ анъланган юксек бир шей эди. Лякин бу ерлерде ягъмурсызлыкъ себебинден туман да, булутлы ава да оламагъанын-

дан, бизим кетеджек ёлумыз ичюн компас кёулла-
нулгъа айрыджа бир ихтиядж ёкъ эди. Купьдюзлери
биз, узакътан корюлген ялыгъа коре, геджелери все
йылдызларгъа коре ёл тута биле эдик. Ягъмурлы се-
зонда иш башкъа, бу вакъыт не денъизде кезмек мум-
кюн эди не де къарада.

Меним эсирлигиминиъ йитирми единджи йылы кельди.

Сонъки учъ йылы эсаптан бир шейсиз чыкъармакъ
мумкюн эди, адада меним аджайип Джумам пейда ол-
гъан сонъ, меним эзиме кёуванч кирди не меним гъамлы
омрюмни айдылатты.

Ягъмур сезоны якъынлаша башлады. Бу вакъытларда
мен купиниъ буюк бир кысмыны эвде отуруп кечире
эдим. Ёлгъа чыкъмакны къалдырмакъ керек олды,
шимидилик все янзы къайыкъ ичюн къайгъырмакъ ке-
рек эди. Биз къайыкны, мен салаарымнен келип
токътап тургъаным бухтачыкъкъа кетирдик. Денъиз-
нинъ артылувына къадар беклей мен къайыкны тап
ялыгъа къадар чектим. Бойлеликнен денъиз тартыл-
гъан сонъ къайыкъ кёуру ялы устюнде къалды. Бу
вакъыт меним текалфимнен Джума, къайыкъ тургъан
ерде эни не бою къайыкъ сыгъаджакъ къадар олгъан,
терек бир чукъур къазды. Къайыкъ бу чукъур ичине
доктаки киби ерлештирилди. Къави бир плотинанен
къайыкны денъизден къорчалап алдыкъ, сув кечмек
ичюн тар бир кечит къалдырдыкъ. Денъиз бир даа артыл-
гъанда бизим кучюк докумыз сув толгъан сонъ пло-
тинаны къави тыкъаттыкъ. Бойлеликнен къайыкъ сув
устюнде къалды, эм бунынънен берабер денъиз тараф-
тан телюкесиз эди. Къайыкны ягъмурлардан къор-
чаламакъ ичюн биз онынъ устюни къалын этип пы-
такъларнен орттик. Бу пытакълар тюбюнде къайыкъ,
къакъра тюбюнде тургъан киби тура эди. Фикримиз-
ни ноябрьде я ла декабрьде эда этмесе тырышмакъ
ичюн, биз шимди ягъмурлы сезоннынъ сонъуна къа-
дар раат-раат беклей биле эдик.

Ягъмурлы авалар битип, авалар тюзельгени киби мен
илеридеки ялдамгъа азырлап башладым. Бизге не
къадар азыкъ занасы керек оладжакъмыны эвельден
эсапладым не керек олгъан эр шейни азырлап къой-

лым. Мен кыйыккыны доктан эки афтадан чыктырмаккыны кыарарлаштырдым.

Лякин бизим багыя кетюмнмиз олмайджакъ экен.

Бир сефер саба, мен идети узьре ёлгыя чыккымакъ ичюн джыйышымаккыны менгъуль олгъанда, кыалгыан бутюн ашаладжакъ шейлерден башкыа, ичымызгыя бираз да кыапыбаккыа эти алсакъ деген фикир аккылына кельди. Джумагыя кычырдым, онъа дентызге бармасыны ве кыапыбаккыа тутмасыны эмир эттим (биз экимиз де кыапыбаккыа эти ве ймыртасыны севгенмиз ичюн, биз эр афта оларгыя аялана эдик). Джума кетти, лякин арадан бир черик биле вакъыт кечмеден артына кыйтып кельди. Аккылыны алдыргъып киби, эгъыныны баскыан ерини козьлери кормейип, о санки учып кельген киби кыора артына мапкыа кельди ве мен не олды деп сорап етиштиргенджек о:

— Бея! Ярамай!—деп кычырды.

Мен, айджанлашып:

— Джума, санъа не олды? Не олды?—деп сорадым.

— Анда, ялы янында, бир, эки, учъ... бир, эки, учъ кыйыкъ бар!

Онынъ насыл сайгыашыны бильгенмден мен эписи алты кыйыкъ бар белледим, лякин ялыныыз учъ кыйыкъ олгъаны сонъундан анылашылды. Джума исе айджанлангъанындан сайыны эки кере текрарлагъан экен.

— Сонъ не олгъан энди Джума? Не ичюн бу кылар абдырадыны?—деп, опы юреклендирмеге чалыштым.

Завалаан пек абдырагъан эди. О гъалиба кийик инсанлар мени кыдырып кельген, мени кыдырып тапар ве ашарлар беллеген олса керек. О, о кыалар кыалтырай эди ки, мен онъа не аяаджагымыны бильмей эдим. Мен опы бильгенимс коре тынчландыра эдим: эр лада мен де сенинъ киби телюкедем, эгер сени ашасалар, мени де сенинънен берабер ашарлар дей эдим.

— Лякин биз озюмизни кыорчалармыз, биз оларнынъ кыолуна тире тюшмемиз,—деп кыоштым.—Сен тюфек атмагыя билесинъ де?

О:

Билем,—деп джевап берди,—ялынъыз олар чокълар, пек чокълар.

— Зарары ёкъ, — дедим, — базыларыны биз ольдюримиз, къалгъанлары исе къоркъып къачарлар. Мен сени инджиттырмайджагъыма санъа сёз берем; къарамаджа къорчаланыр ве сени де къорчаларым. Лякин къоркъмайджагъынъа, башлыджасы исе, меним санъа эмир эткен эр шейимни янаджагъынъа сёз бересинъми?

— Эгер сен эмир этсенъ мен олсрим Робин Крузо!

Бундан сонъ мен подвалдан ром кетирдим ве онъа ичмеге бердим (мен ромны о къадар мукъайт тутадим ки, менде баягъы запас даа къалгъан эди). Сонъра биз, озюмизиниъ къуршун аткъан бутюн силаларымызны топладыкъ, сырасына къойдыкъ ве толдурдыкъ. Бундан да башкъа мен, эр вакъыттакиси киби, къылычымны белиме къынсыз такътым, Джумани исе балтанен силаландырдым.

Бойледже дженкке азырлангъан сонъ, мен дюрбин трубасыны алдым ве разведка япмакъ ичюн дагъ устюне чыкътым.

Трубаны денъиз ялысына дотъру чевирип мен чалттан кийик нисанларны корьдим: олар йигирми бир адам эдилер, бундан да башкъа—ашамагъа укюм этильген джепк пленлери олса керек—ялыда багълы эки адам ята эди. Кийик нисанларынъ бу сюрюси, душман узерине япкъан енъишини, ялынъыз байрам япмакъ макъсадыннен адагъа кельгени айдын-ачыкъ эди. Кийик нисанлар бундан учъ йыл эвельси тюшкенлери, бизим Джуманен ильк оларакъ раст келишкенимиз хатыралы купъде тюшкенлери ерде дегиль де, меним бухтачыгъыма даа якъын бир ерде тюшкенлерини де эследим. Бу ердеки ялылар алчакъ ве сыкъ орман аман-аман денъизге къадар бара эди.

Дагъдан тюшип мен бу кийиклерге уджюм этмеге ве оларны бир къалдырмай ольдюрип чыкъмагъа къарар бергенимни Джумагъа айттым ве ондан, маъна ярдым этерсинъми деп сорадым. О, шимди бус-бутюн эсини топлагъан (белъки бунъа, онынъ ичкен рому

бираз тесир эткендир) ве джесаретли бир корюниш-
неп меним ичюн ольмеге биле азыр олгъаныны айтты.

Афакъаным ятышмасына ямкъа бермей, мен азыр-
ланылгъан селяларны экимизге пайлаштырдым ве ёлгъа
чыктыкъ.

Мен Джумагъа пистолетлерден бирини бердим, о
пистолетни белине кыстырды, ве учъ тюфек бердим,
оюзюм все къалгъанларыныны эписини алдым. Эр ихти-
малгъа къаршы мен джебиме бир шишечик ром къой-
дым, Джумагъа все ичинде запас барот ве къуршунлар
олгъан балабан торбаны бердим. Мен онъа бир адым
артта къалмай меним артымдан кельмесини, манъа сёз
къатмамасыны ве мен эмир этмегенджек атмамасыны
къатты суретте айттым. Бухтачыкъныны этрафыны
айлапмакъ ве ялыгъа орман тарафындап кельмек ичюн
биз буюк бир айланма яптыкъ, чюнки душманыны
янына къуршун етишеджек къадар якъынгъа, эслемей,
панымыз бу тарафтан кельмек мумкюн эди.

Орманыны ялыгъа якъын олгъан ве бизни кийик
инсанлардан, ялымыз бир къач сыра терек айыргъан
этегине келип, мен токъталдым, Джуманы яваштан
яныма чагъырдым ве онъа къалып терекни косътерип,
бу терек артына турмасыны ве андан кийик инсанлар-
ныны корип-корьмегенлерини ве оларныны не яикъан-
ларыны бакъмасыны эмир эттим. О, меним эйримни
ерине кетирди, шу арада къайтып кельди, кийик ин-
санлар атеш этрафында отургъанларыны ве озьлери-
нинъ алып кельген эсирлеринден бирисининъ этини
ашагъанларыны ве, экинджи эсир кепе бу орде къум
устюнде яткъаныны хабер берди.

Джума гъает тынч бир суретте:

— Анълашыла, сонъундан олар оны да ашайджакъ-
лар,— деди.

Бу хаберни эшиткенде меним бутюн юрегим ален-
ленди.

Джума манъа, экинджи эсир индеец олмагъаныны,
онынъ ашагъан толрагъынз къайыкъъен кельген безаз
адамлардан бириси олгъаныны айтты. Мен „арекет
этмек керек“ деп къарар бердим. Мен терек артына
сакъландым, трубамны алдым ве ылыда керчектен де

беяз адамны корьдим. Онынъ къоолары ве аякълары къыяи йиплернен багълы олгъанындан о къыбырдамай ята эди. Онынъ устюнде урба бар эди, лякин ялынъыз урбасына коре дегиль де, нэжоне бакъкъанда биле онъа Европалы демемек мумкюн дегиль эди.

Ялыгъа йигирми беш сажень къадар якъында, къырчыкъ устюнде, кийик инсанлардан, къуршун етишеджек къалар ерининъ ярыси къадар узакълыкъта башкъа бир терек дээ осьмекте эди. Бу терекнен биз тургъан ердеки бутюн ара баитан-баш бельгисиз бир чегерлякиннъ къою чытырманлыгъынен къапы олгъанындан бу терекке озюнъни косътермей бармакъ мумкюн эди. Ичимде гурьдемекте олгъан афакъанны тыйып, мен яваштан бу терек янына бардым ве мындан, ялыда олгъан эр шейни авуч ичиндеки киби корьдим.

Атеш башында сыкъ бир обачыкънен топлашып он докъуз дане кийик инсан отура эди.

Бу группадан бир къач адам узакълыкъта, ерге сеприли яткъан европалынынъ янында эки данеси онынъ устюнде эгилип, онынъ аякъларыны чебе эдилер: оларны бу адамнынъ янына дээ янты ёлаласалар керек. Бир дакъкъадан дээ олар оны къой киби сояр эдилер. Бу йыртыджылар оны парча-парча этип къавурмагъа башлагъанларына манъа шаат олмакъ сырасы келе ятыр эди. Вакъытны гъайып этмек мумкюн дегиль эди. Мен Джумагъа айланым:

— Азыр ол,—дедим. О, башыны эгильтти.—Шимди манъа бакъ, ве мен не япсам сен де оны яп!

Бу сёзлерни айткъанымнен, мен тюфеклерни ерге къойдым ве кийик инсанларны нышап алдым. Джума да нышап алды.

Джумадан:

— Азырсылъмы?—деп сорадым. О:

— Эбет,—деп джевап берди.

— Айды, ат!—дедим ве озюм де аттым.

Джуманынъ нышаны мешимкинден де догъру чыкты о эки адам ольдюрди ве учини яралады, мен исе ялынъыз экисини яраладым ве бирисини ольдюрдим. Бизим аткъан къуршунларымыз кийик инсанлар стюрюсинде насыл бир къалабалыкъ къопаргъаныны козь

огюпе кетирмек къолай дегиш. Сонъ, къалгъанларынынъ эписи аякъкъа сычрап турды не къайда кетеджеклерини, не тарафкъа къачаджакъларыны бильмей сепилип кеттилер. Заваллылар, оларгъа олжон телюкеси олгъаныны биле эдилер амма, къайдан кельгенини бильмей эдилер. Джума меним эмирлеримни покътасы-покътасына иджра эте не менден козьлерини айырмай эди. Кийик инсанларгъа эслерини топламагъа ижкян бермей, биринджи атышлардан сонъ, мен башкъа тюфекни алып, курокры котердим не текрар нышан алдым. Джума меним эр бир арекетимни тамамы-тамамына иджра эте эди.

Мен текрар:

— Сен азырсынъмы?—деп сорадым.

— Азырым.

— Айды ат.

Эки тюфек аман-аман бир вакъытта гурьледи, лякин биз бу сефер сачма толдурылгъан тюфеклернен аткъанымыздан, ялынъыз эки адам ольди (эр алда эки адам йыкъылды). Бойле олса да яралангъанлар чокъ эди. Устьлеринден къан чыбыраракъ, делилердай кийик сеслер чыкъарып, олар илы бою чапа эдилер.

Учы адам пек агъыр яралансалар керек, чюпкн олар тезден серилип къалдылар.

Мен даа толу тургъан тюфекни алдым не, „Джума, меним артымдан кель“—деп къычырып ачыкъ ерге чапып чыкътым. Меним джесюр Джумам менден бир адым артта къалмай эди. Кийик инсанлар мени корьгенлерини эслеп, мен отъкюн сеснен къычырып (меним сесини Джума—меним садыкъ акис садам—текрарламакъны унутмады) аякъларым мени алып кетип оладжакъ бутюн чабиклигимнен огге догъру атылдым (меним юкленгеним агъыр кийимлерден себен, бу чапуз пек чабик чыкъмады).

Артыкъ айтылып кечильгени киби атештен узакъта, сувгъа бираз якъынджа яткъап заваллы европалынынъ янына юрегим ураракъ чапып бардым.

Озьлерининъ къурбанынынъ акъкъындан кельмеге артыкъ азыр тургъан эки джеллат, бизим аткъан къуршунларымызнынъ ильк сеслеринден сонъ оны

ташлап кыачтылар. Зияде кыоркып олар депъизге догъру атылды, кыайыккыа сычрап минди ве кыайыккыа айдап башладылар. Учъ кийик нисан даа кене бу кыайыккыа минип етиштилер.

Мен Джумагъа чевирильдим ве козьлеримнен ышмар этип кыайыккыа косътердим. О меним фикримни шу арада анълады ве кыачкъанларгъа якъынлашмакъ ичюн, кыайыккыа догъру йигирми сажень кыадар чапып, оларгъа догъру атты.

Оларнынъ беши де топыен кыайыккынынъ тюрбюне юварландылар, мен оларнынъ эписи ольдилер, белледим, лякин эки данеси шу арада котерильдилер: анълашыла олар ялынъыз кыоркып йыктылгъанлар. Кыалгъан учъ данесинден экиси шу ерде ольдюрильди, учюнджиси исе о кыадар агъыр яралы эди ки, артыкъ туруп оламай эди.

Джумз, кыалгъан беш кийикнинъ акъкъындан кельген арада, мен чакъымны чыкъардым ве заваллы эсирининъ кыоллары ве аякълары багълангъан йиплерни кестим. Мен онъа еринден котерильмеге ярдым эттим ве онынъ ким олгъаныны португалияджа сорадым. О джезап бере эди:

— Эспаньоле (испаниялым).

Тезден о бус-бутюн тюзельди ве мен онынъ джаныны кыуртаргъаным ичюн энъ татлы незакетлернен манъа озъ самимнетини бильдирип башлады.

Испания тилинден бутюн бильгенлеримни ярдымгъа чагъырып, мен онъа испанияджа шойле дедим:

— Сеньор, биз лафны сонъ этермиз, шимди исе арекет этмек керек. Эгер сизининъ дженк этмеге такъатынъыз олса, манъыз сизге кымыч ве пистолет: алынъыз да, душманларны урайыкъ.

Испаниялы силаяларнынъ экисини де тешеккюр этерек алды ве, — шаныладжакъ шей! — элине сила алгъанынен о бус-бутюн башкыа бир адам олды. О бунынънен кыувет де алды! О ханплерининъ узерине боран кибди атылды ве козь юмып ачкъанджек экисини де парча-парча кести. Керчек, догърусы, бойле бир джесюрлик ичюн буюк кыувет керек дегиль эди: тюфек сеслеринден ве апансыздан олгъан уджюмден шашма-

лагъан бахитсыз кийик инсанлар, о къадар абдырашкъан эдилер ки, не къачып ола эдилер, не де къорчаланып. Джуманыпъ тюфек атмасында, яраланмагъан биле олсалар да къайыкънынь тюбюне йыкъылгъан шу экиси киби, чокълары къоркъкъанларындан йыкъыла эдилер.

Озюмнинъ къалгъан бутюн силаяларымны испаниялыгъа бергенимден, атымлыкъны эр ихтимаалгъа къаршы тутаракъ къолумдаки тюфекни азыр туту, лякин атмай эдим. Илк сефер атеш ачкъан еримизде бошагъан дёрт тюфек акъылыма тюшти ве мен Джуманы чагъырдым ве тюфеклерни барып кетирмесини эмир эттим.

О ель киби анда чанып кетти. Мен онъа озь тюфекимни бердим, озюм исе къалгъан тюфеклерни толдуруп башладым ве озюмнинъ эр эки союзнигизе де, эгер сизге сила керек олса, манъа келинъиз дедим. Мен озь эмирлеримни берген арада испаниялы, кийик инсанлардан бирининъ узерине атылды, ве оларнынъ арасында къатты уруш башлады.

Кийик инсан гъает буюк агъач къылычнен къорчалана эди, эгер мен испаниялынъ къуртарып етиштирмагъан олсам, о тамам бойле бир къылычнен ольдюриледжек эди. Меним испаниялым бойле къарамандыр деп мен беклемей эдим: озюмнинъ зайыфлыгына бакъмадан о арслан киби уруша эди ве озь къылычнен душманнынъ башына эки къоркъунч уруш урды. Лякин кийик инсан озь къылычны бирден котерип атты ве олар бири-бирине япыштылар. Кийик инсан къуветли, такъатлы яш эди: о испаниялынъ чалтан йыкты, онынъ устюне минди ве онынъ къолундан къылычны аладжакъ олып тартып башлады. Бу пакъыт испаниялы махсус къылычны джиберди, белинден пистолетини чекип аяды, ве бутюн бу сананы корген мен чапып баргъанджек, кийик инсанны шу ерде атып ольдюрди.

Озь къуветине быракъылгъан Джума бу арада къачкъанларнынъ пешинден къува эди.

Испаниялы вакъытны бедава гъайып этмей эди. Кийик инсанлардан бирининъ ишини битирип о менден

тюфек алды, кѣалгъан экисиниң артындан кѣуып кетти. О, оларныың экисини де яралады, лякин чокъ вакыт чапмакъ ичюн оныың кѣувети олмагъанындан, кийик инсанларныың экиси де ормангъа сакъланып етиштирдилер. Джума оларны кѣдырмагъа чагъыр кетти. Яралангъанына бакъмадан кийик инсанлардан бириси, озюни денъызге атты ве ичинде ялыдан денъызге чыкып етиштирген учъ семитдеши олгъан кѣайыкныың артындан ялдап кѣуумагъа башлады ве кѣайыкныың артындан етишти.

Кѣайыккъа тюшип кѣуртулгъан учъ кийик янсан, тюфек кѣуршуналары астындан чалт чыкмагъа тырышаракъ, бар кѣуветлеринен курек чеке эдилер. Джума оларныың артындан эки, учъ кере атты, лякин, гъалиба урамэды. Оларныың артындан кѣуумагъа мени кѣандырып башлады. Оларныың кѣачмасы меним озюмни де кѣоркъузып башлады: мен, ададала олып кечкенлерни олар озъ семитдешилерине икѣе этер, олар бизге эсапсыз сайыда, бельки эки юзь, я да учъ юзь кѣайыкныен келирлер, иште бу вакыт бизге ярамаз деп кѣоркъа эдим. Буныың ичюн мен, достумныың кѣатылыгыне ёл бердим. Мен Джумагъа артымдан кельмесини эмир этип, кѣайыкъларгъа чаптым.

Кѣайыккъа сычрап мингенимнен, кѣайыкъ ичинде адам корип мен шашып кѣалдым. Бу адам кѣарт бир идеец эди. Оныың аякълары ве кѣоаллары багълы, кѣайыкъ ичинде ята эди. Анълашыла, оны да ашамагъа кетиргенлер. Этрафта не олып кечкенини анъламай (оны пек сыкып багъылагъанларындан о, кѣайыкныың четлеринден биле котерилип бакъмай эди) кѣоркъусындан заваллы оле язгъан.

Мен оны сыкътыргъан тыршавларны шу арада кестим ве оны еринден котерип турсатаджакъ олдым. Лякин о аякъта турамай, лаф биле этамай эди, ялыныыз шикъетли инълей эди. Заваллы, оны ялыныыз соймагъа алып кетмек ичюн чездилер беллей эди гъалиба.

Джума, меним яныма кельгенде, мен бу адамныың сербест олгъаныны онъа анълатмасыны теклиф эттим ве онъа шишенеп ром бердим. Кѣуванчы хабер, ром-

нынъ джанландырыджи тесиринен бирлешерек заваллы къартны джанландырды: о туруп отурды ве лаф этип башлады.

Бу къартнынъ сесини эшиткенде ве юзюни корьгенде Джумагъа нелер олгъаныны бир корьсе эди-нъиз. Джума атылып къартны къучакълады, агълады, хакъылдап кулды; сонъ онынъ этрафында секирип башлады, йырлады, ойнады, сонъ текрар агълады, къолларыны саллады, озюнинъ башына ве юзюне урып башлады,—къыскъасы озюни делиджесине алып бара эди. Мен ондан чокъ вакъыткъа къадар ич бир тюрлю сёз алып оламадым, лякин о инает тынчлангъан сонъ, манъа, къарт—оннынъ бабасы олгъаныны айтты.

Огъул севгисининъ бу дередже мейдангъа чыкъмасыны корип озюмнинъ не дередже джошкъанымны айттып оламайджагъым.

Олюмден къуртарылгъан севгили бабасыны корьгенде бу къаба, кийик инсаннынъ бу къуванчына козь яшсыз бакъмакъ мумкюн дегиль эди.

Лякин айны заманда онынъ къуванчыны ве севгисини косътерген уйгъунсыз арекетлерге кульмемек де мумкюн дегиль эди. О бельки йигирми кере къайыкънынъ ичинден сычрап чыкъа ве текрар къайыкъкъа сычрап мине; де бабасынынъ янына отура ве елегининъ огюни ачып бабасынынъ башыны озюнинъ чып-лакъ кокюне басып сыкъа, де онынъ къаткъан къолларыны ве аякъларыны окъалап башлай эди. Мен къартнынъ устюни ромнен окъаламакъны теклиф эттим, бу пек ярдым этти.

Шимди, къачкъан кийик инсанларнынъ артындан къувмакъны тюшюмге биле аджет ёкъ эди: олар аман-аман козьден гъайып олгъан эдилер. Бойлеликнен оларнынъ артындан къувмакъ иши олмады ве, шуны къайд этмек керек ки, бизим бахтымизгъа, эки саат келкен сонъ къопкъан кучлю ель, бутюн гедже окюрип чыкты. Бу ель, сырт купъбатыдан, къачкъан кийик инсанларнынъ тамам къаршысына эсип башлады ве олар курек чекип чыкъамагъанлардыр ве тувгъан юрталарыны бир даа корамагъанлардыр.

Энди Джумагъа къайтайыкъ. Огъул къайгылары

оны о дередже сарып алгъан эди ки, оны бабасындан айырмагъа меним юзюм чыдамай эди. Мен онъа, къуванчлы вакъытны кечирмек ичюн вакъыт къалдырдым ве ялынъыз сонъ чагъырып алдым. О къуванчлы кулюнен, меним ве бахытлы суретте сычракълап меним яныма кельди. Мен ондан бабанъа отъмек бердинъми деп сорадым. О башыны саллады.

— Отъмек ёкъ: хайырсыз копек бир шей къалдырмагъан, эписипи озю ашагъан.

Ве о озюни косътерди.

Бу вакъыт мен озюмининъ сумкамда олгъан бутюн эрзакъны: кучюк бир отъмечик ве эки я да учъ салкъым юзюм къурусуны чыкъардым ве онъа бердим. Онинъ эйджанланып къалтырагъаныны корип ромнынъ къалгъанынен озюнинъ къуветини бираз топламасыны тавсие эттим, лякин о, ромны да къарткъа алып кетти.

О бир два къайыкъкъа кирер-кирмез, бир даа бакъсам—меним Джумам санки артындан къашкъырлар къуулгъан киби башыны эгилътип чапа эди. Джума нек сигиль аякъ эди, мен эсимни топлап етиштиргенджек, о меним козюминъ огюнден гъайып олып кетти. Мен онъа токъта деп къычырдым—лякин о гъайып олып кетти. Бакъсам—артыкъ бир чериктен къайта, лякин ойле чабик дегиль. О, якъын кельген сонъ мен онынъ бир шей кетиргенини коръдим.

Бакъсам, бу, ичанде татлы сув олгъан бардакъ олып, оны бабасына кетире экен. О, бунынъ ичюн эвге, бизим къадеминге барып кельген, эм азыр, эки де комеч алгъан. Отъмески оманъа берди, меним зияде сув ичеджегим кельгенинден, манъа бир къач ютум сув ютмакъны мусааде этерек, сувны къарткъа алып кетти. Сув къартны эр тюрлю ромдан зиёде джанландырды: о арадеттен оле ята экен.

Къарт, сув ичкен сонъ мен Джуманы яныма чагъырып, бардакъта сув къалып-къалмагъаныны сорадым. О къалды деп джевап берди ве мен, онынъ бабасы киби сувгъа ихтияджи олгъан испаниялыгъа сув бермесини эмир эттим. Джума кетирген эки комечининъ бирисини, мен испаниялыгъа ёлладым.

Бираз вакъыт такъаты кельген заваллы испаниялы

текрар зайыфлады: о терек туюнде, отлар устюнде
бус-бутюн меджалсыз отура эди. Онынъ джеллатлары
оны о къадар сыкъып багылагъанлар ки, шимди онынъ
къоллары ве аякълары пек зияде шишти. О тазе су-
пен араретини къандыргъан ве огомек ашагъан сонъ,
мен онынъ янына бардым ве онъа бир салкъым юзюм
къурусы узаттым. О башыны котерди ве сонъсуз сай-
гъынен манъа бакъты, сонъ тураджакъ олды, лякин
турамады: о эки-учъ кере котериледжек олды, лякин
эр сеферинде йыкыладжакъ киби ола эди.—Онынъ
шишкен аякълары агъыра эди. Мен онъа нафиле ерде
озюни заметке къоймамасыны тавсие эттим ве Джу-
магъа онынъ аякъларыны ромнен окъаламакъны тек-
лиф эттим.

Джума онынъ аякъларыны окъалагъан вакъытта,
мен эр вакъыт оны бакъып турдым. Мераметли яш,
бабасына бир шей керекмейми экен, о не яла экен
деп эр дакъкъа айланп-айлапып бакъа эди. Къарт,
къайыкънынъ ичинде отургъанындан, онъа къартнынъ,
ялынъыз башы корюне эди. Бирден айланып бакъып
баш корюмгенини коръди; о шу дакъкъасы аякъ-
къа турды ве къайыкъкъа чыпып барды. О, ель киби
кете, аякълары ерге тиймеген киби корюне эди. Лякин
барып бабасы къайыкъ ичинде раат-раат яткъаныны
корыгенинен, шу арасы бизим янымызгъа къайтып
кельди. Мен бу вакъыт испаниялыгъа, меним достум
онъа турмагъа ярдым этеджегини ве оны къайыкъкъа
къадар алып кетеджегини, къайыкъпен биз оны озъ
эвимизге алып кетеджегимизни, анда все онынъ акъ-
къында къайгъыраджагъымызны айттым.

Лякин Джума, чокъ тюшюнип отурмай, оны къанат
киби котерип алды, аркъасына урды ве алып кетти.
Къайыкъ янына барып оны о, башта къайыкънынъ че-
тине мукъайтлыкъпен отуртты, сонъ къайыкъ ичине
озъ бабасы янына отуртты. Сонъра ялыгъа чыкъты,
къайыкъны сувгъа итеди, текрар къайыкъкъа сычрап
минди ве куреклерге япышты. Мен джаяв кеттим.

Джума курекни ойле къуветли чеке, авасы пек ель
олгъанына бакъмадан къайыкъ ялы бою ойле къу-
ветли кете эди ки, мен къайыкънынъ артындан етиша-

май эдим. Джума къайыкъны бизим гаванымызга сагъ-селямет алып кельди ве мусафирлериниъ экисини де къайыкъ ичинде къалдырып экинджи къайыкъны ала-магъа чапып кетти. О мени иры ёлда раст кетирип бударны магъа аякъ устюндеп хабер берди ве о якъ-къа чапып кетти. Джума о къадар чабик чапа эди ки, онынъ артындан ич бир ат къунып етишамаз эди. Мен бухтачыкънынъ янына кельгеним киби о да экин-джи къайыкънен анда кельди. Ялыгъа сычрап чыкъ-ракъ о, къарткъа ве испаниялыгъа къайыкътап тюш-меге ярдым эте башлады, лякин оларнынъ экисиниъ де джурьмеге такъатлары ёкъ эди. Заваллы Джума оларны не япаджагъынны бильмей бус-бутюн шашма-лады.

Лякин мен, бу зорлукънынъ ичинде чыкъмакъ ёлуны тюшюни таптым. Бизим мусафирлеримизни шим-дилик ялыда отуртмасыны ве оларны гузельдже ерлеш-тирмесини Джумагъа айтып, терекликке догъру кет-тим ве меним артымдан кельмесини амыр эттим. Биз бир къач дане яхшы сырыкълар кестик ве тез-тез бир носалка яптыкъ ве бу носалканен хасталарны къалемизиниъ тыштаки дивары янына кетирдик. Ля-кин даа не япаджагъымизны бильмей, биз кене тю-шюнджеге далдыкъ. Эки буюк адамны къора тёпеси-ден авуштыраджакъ къувестимиз ёкъ, къораны бозма-гъа исе мен ич бир тюрюк истемей эдим. Магъа озь-иджатчылыгъымны текрар ортагъа къоймакъ керек олды, ве внаст зорлукънынъ астындан чыкъылды. Биз Джуманен ишке башладыкъ ве эки сааттен, тыш-къы диварнынъ артында азбарнен тереклик артында, кунештен ве ягъмурдан къорчаланмакъ ичюн устю-пытакъларнен ортюльген аджайип парусина палатка тура эди. Менде олгъан материалдан, яни пиринч то-баньндан эки тёшек ве дёрт одеял ялып къойдыкъ.

ЙИГИРМИ УЧЮНДЖИ БОЛЮК

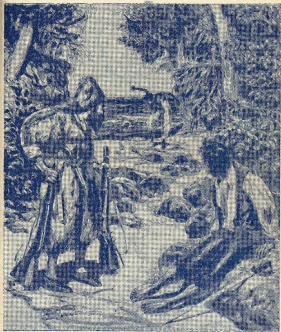
Адада яшагъан янъы адамлар.—Инглизлерниъ кельмеси.

Биз мусафирлеримизге отурмакъ ичюн эв якъанда ве оларны янъы эвге ерлештиргенде, оларны нenen беслейджегимизни тюшюнмек керек эди.

Уйгеллик анны Джума азырлады. О, эт сувуша арла ве иринч къойды ве аджайип гъыялы бир шорба олды. Аш азырлав иши тыш дивар артында тереклик япында япылды (мен къале ичинде ич бир вакъыт атеи якъмай эдим); буныъ ичюн энъ къолайы, уйгеллик ашны янъы чадырда ашамакъ эди. Биз мында стол тедарик эттик ве уйгеллик ашны дёртюмиз ашадикъ. Мен стол артында ренслик эте ве мусафирлернен сёйлеме эдим. Мен ялынъыз Джуманынъ бабасынен лаф эткенде дегиль де, испаниялынен лаф эткенде де Джума мапъа терджимеджи хизметини коре эди, чюнки испаниялы инд тилини бильмесе де айтылгъаннынъ эписини анълай эди.

Биз уйгеллик, я да даа догърусы акъшамлыкъ аш ашагъан сонтъ, мен Джумагъа къайыкъны алып, вакъыт олмагъанындан себен уруш мейданында ташлагъанымыз тюфеклерни барып кетирмесини эмир эттим. Экинджи куню мен Джуманы, бу къадар сиджакъ вакъытта орталыкъкъа тез джайыла биледжек сасымынынъ огъун алмакъ ичюн ольдюрюльгенлериниъ джесстерини коммек ичюн ёладым.

Мен оныъ къанлы зияфеттен къалгъан гъает чокъ дешетли къалымтыларны да коммекни эмир эттим. Мен оларны озюм коммекни, титрмейян, акъылыма биле кетирамай эдим: мен оларны бир коръгенде биле окъшур эдим. Джумагъа эмир эткенлерининиъ эписини о тамамынен ерине кетирди; кийик инсанларнынъ кельмесинен къалгъан излер, Джуманынъ тырышасынен гъайып олгъан эди, бундан сонтъ мен дёгюш ерине кельгенде мен оны бирден танып оламадым; ялынъыз длыгъа нек якъып кельген тереклерден, онынъ бу ер олгъаныны таныдым.

Ишты достаарымдан пек чокъ шейлер сорап билемек истегенимдеп, Джуманынъ ярдымынен мен олар-
ен сыкъ-сыкъ лаф эте эдим. Мен эписиндеп эвель
Джуманынъ бабасындан, кийик инсанлар адагъа озъ
къабиледешлеринеп бирликте бутюн бир ордунен ке-
лелер ве оларны биз енъип оламамыз деп къоркъ-
майсынымъ деп сорадым. Къарт индеси, меним фик-
римдже шу геджеси эскен боранда олар ич бир тюряу,
курек чекип кетамагъандырлар, ве эниси баткъан-
дырлар, эгер де, бир де бир бекленальмеген себен-
тен, сагъ къалгъан олсалар биле, фуртуна оларны
дженюнке алып кеткен ве оларнынъ къайыгъыны
оларгъа душман къабиленинъ топрагъына алып баргъан-
дыр ве олар эп бир озъ душманларынынъ къолундан
олерлер деп джевал берди.

— Эгер де олар озъ ерлерине аман-эсен етишкен ол-
салар биле,—деп къарт девам этти,—олар кене къайт-
мазлар. Мытлакъа ишшмакъ мумкион олмаса да, мен
шай тюшюнем. Олар сизинъ апансыздан уджюм эт-
кенинъизден пек абдырадылар: олар ич бир вакъыт
тюфек сеси эшиткенилери ёкъ ве шубесиз, бизим ар-
къадашларымыз инсан къолундан дегиль де, кок гу-
джурдиси ве ашындан ольдирлер деген фикирде къал-
гъандырлар. Сизинъ экинъизини—сени ве Джуманы
исе—бизин элек этмек ичюн коктен учип тюшкен афа-
гъанлаангъан рухлар беллегендирлер. Олар бири-би-
рише бу хусуста айткъапларыны мен озюм эшиттим.
Олар, адий адамнынъ атеи пуськюрин оладжагыны,
кок гудюрдеген киби сёйленип оладжагыны ве къо-
луны салламай узакъ ерде адам ольдюрин оладжа-
гыны тасавур этип оламайлар.

Къарт догъру айта эди. Пек чокъ вакъыт кечип
меним адамда ич бир кийик инсан корюльмегенини
мен сонъундан анъладым. Къачып кеткенлерден, би-
зим элек олгъандырлар деп тюшюнгенимиз дёрт ки-
йик инсан, апълашыла, сагъ-селямет барып ерлерине
етишкен ве озъ икяелерянен озъ семитдешлерини
къоркъуткъаплар. Оларнынъ къабилесинде, бу ада-
мынъ бир тылсымы ада олып, онынъ ялысына аякъ
баскъан эр бир адий инсанынъ коктен тюшкен атеи

якъаджагындан, адий инсангъа бармакъ мужюн олматъан бир ада олгъаны акъкъында иман ерлешмеси де ихтимал.

Лякин о вакъытларда мен буны бильмей ве эр дакъкъа кийик инсанларнынъ уджюмини беклеп, даима теляш ичинде отура эдим. Эм озюм ве эм де меним кучюк ордум дженкке эр вакъыт азыр эдик: биз шимди дёрт адам олып, бизге шимди истесе бойле юзь дане душман кельсин, биз онынънен ачыкъ чёлъде биле къуветлеримизни ольчештирмеге къоркъмаз эдик.

Лякин кийик инсанларнынъ корюшмегенлерини корип мен азар-азар, озь къоркъуларымны унутып башладым, ве бунынънен берабер озюмининъ материкке къайтмакъ акъкъындаки чокътанки фикрине сыкъ-сыкъ къайта башладым, бундан да зияде Джуманынъ бабасы мени, оларнынъ умумий къуртарыджысы оларакъ оларнынъ семитдешлери тарафындан къуванчнен къаршыланаджагымын айтип мени ишандыра эди.

Лякин испаниялынен олгъан бир джиддий лафымыздан сонъ мен, планымны омюрге кечирмекнинъ кереклиги акъкъында шубеленип башладым. Баткъан гемиден къайыкъсын къуртулгъан испанялы ве португалиялы он еди адамын керчектен де озь эвлерине аласалар да ве оларны ынжытмасалар да, бу европалыларнынъ эписи энъ керекли шейлерге мухтадж олгъанларынны ве чокъусы ааларда ачыкъ биле чеккенлерини мен бу лафымыздан анъладым.

Оларнынъ гемиси огърагъан бахытсызлыкъны мен ондан тафсилляты оларакъ сораштыргъанда, меним мусафирим манъа бу гемини испания гемиси олып, Рио де-ла-Платадан Гаваннагъа кеткенини, башляджа тюкютери ве иритялген кумюш кесеклеринден ибарет олгъан юкюни анда бошалтып, мындан Европа маллары юклеп чыкъаджакъ олгъанынны айтты.

Даз сонъра о, Гаваннагъа кеткенде, оларнынъ гемисинден эвель эляк олгъан бир гемиден къалгъан португалиялы беш матросны гемиге алгъанларынны айтты. Бу гемининъ командасындан беш адам гемини къазалангъанынен баткъанлар, къалгъан беш данеси нсе, къач кунълер чекишип, бу вакъыт ичинде къач

жерелер олюм тельюкесинде олгъан сонъ, ниает Кариб ялысына келип чыкъкъан ве мында эр дакъкъа бизни кийик нисанлар ашарлар деп беклеп тургъанлар. Оларнынъ къуршун аткъан сыялары бар экен, лякин барот ве къуршун олмагъанындан бу сыядан файдаланып олмагъанлар. Оларнынъ къайыкъта олгъан баротлары ёлда аман-аман эписи сылангъан ве ильк вакъытларда ашайтны, ялынъыз авджылыкънен эльде эткенлеринден къалгъан баротны да чокътан масраф этип битиргенлер.

Мен ондан, сизинъ фикринъиздже оларны кийик нисанларнынъ топрагъында насыл бир талий беклей ве насыл ола да сиз ондан къачмакъны ич бир вакъыт тюшюнмединъиз деп сорадым. О манъа, бизим бу ху-суста нек чокъ мушавверелеримиз олды, лякин эписи козь яшы ве умутсизликънен битти деп джевап берди.

— Ачыкъ денъизге чыкъмакъ ичюн гемимиз олмай тура, гени ялмакъ ичюн не материал, не инструмент ве ич бир тюрюю запасымыз олмай тура, бу вазнеттеп насыл чыкъаджакъымызны биз насыл тюшюнип тапа биледжегимизни сиз озюньиз бир тюшюнип бакъыныз,—деп джевап берди.

Бу вакъыт мен онъа шойле дедим:

— Айдынъыз догърудан-догъру лаф этейик. Насыл тюшюнесинъиз, эгер мен сизинъ аркъадашларыньызгъа, мында, меним адамавушмаларыны теклиф этсем олар разы олурлармы? Мен беллесем, эпиниз эль бирлигинен бир де бир медений мемлекетке етишмек чарелерини тюшюнип тапар эдик. Мени ялынъыз бир шей къоркъута: оларны мында чагъырмакънен мен озюмни оларнынъ къолуна берем. Меним мусафирчелигимни олар хиянетликънен одеселер насыл олур? Умуиетнен айткъанда, нисанлар эйиликке яхшылыкънен джевап бермейлер. Бу исе, адамларны белядан, ялынъыз сонъундан ятты Испанияда оларнынъ эсир олмакъ ичюн къуртармакъ, разы олунъыз, зиядесинен окюнчли олур эди. Оны анда насыл беля котерип атсатып, ондан даа ич бир инглиз озюнинъ башыны къуртарып чыкъамады. Кийик нисанларгъа аш олмакъ исе бундан хайырлыдыр. Эгер сизинъ аркъадашларыньыз

мында кельселер, Бразилиягъа къадар, европалыар
яшагъан бир де бир адаларгъа я да Испанияны
эли алтында булунгъан топракъларгъа къадар барып
оладжакъ бир геме ямакъ бу къадар ишчи къолуна
ич бир шей дегиль. Лякин, ола билир меним мераме-
тине къаршылыкъ оларакъ,—дейик, оларны къолуна
силяны мен озюм туттургъанда,—олар о силяны ма-
нъа къаршы чевирселер, эгер къувет арткъачлыгъын-
дан файдаланаракъ олар меним сербестлигини ала-
лар, бу вакыт мен шимдикисинден даа фена бир ва-
зиекте къалырым.

Испаниялы, онынъ аркъадашлары нек ямаи чекиш-
кенлерини ве озъ вазиетлерининъ бутюн ышанчсызлы-
гъыны анылагъанларыны, оларгъа ярдым къолуны узат-
къан адамгъа къаршы фена фикир беслей биледжек-
лерини акъылына биле кетирмегенни айтып тамамы-
нен садыкъ суретте джеван берди.

— Эгер истесенъиз мен къарт индеецен бирликте
оларгъа барайым, сизинъ теклифитъизни билдирейим
ве сизге джеван кетирейим—деп девам этти.—Эгер
олар сизини айткъан шартларыныгъа разы олса-
лар, мен олардан сизге садыкъ къоладжакъларына тан-
таналы емни алырым: мен оларны сиз озюпъиз кось-
терген топраккъа, сизини артынъыздан кетеджекле-
рине ве тайин этильген ерге кельгенге къадар озьле-
рининъ вожду ве начальниги оларакъ ич бир сёзсюз
сизге табия оладжакъларына емни этмеге оларны медж-
бур этерим. Биз договор язып имзалар ве мен оны
сизге кетиририм.

Сонъра о, манъа садыкъ оладжакъмына, джаны сакъ
олгъанджек я да мен оны къуумгъанджек мени таш-
лап кетмейджегине ве онынъ ватаандашлары манъа бер-
ген емнини азачыкъ да олса бозмагъа ымтылсалар
сонъ тамла къанына къадар меним ичюп дёгюшедже-
гине емни этмеге шимдиден азыр олгъаныны айтты.

Меним мусафиримнигъа озъ ватаандашларына ышанч
беслеп кефиль олмасы меним шубелеримни дагъытты
ве мен бу инсанларны къуртармакъ ичюн тырышмагъа
сёз бердим. Мен испаниялыгъа, эвельдже сёзлешмек
ичюн оларгъа сени ве къарт индеецни ёлларым де-

дам. Лякин, оларцынъ кетмеси ичюн артыкъ эписи азыр олгъап вакъыт, испаннады озю, меним фикримдже бу ишни ташлайыкъ, деди.

— Мусафир кетирмезден эвель, бизге оларнынъ ашайтлары акъкъында тюшюнмек керек, — деди.

Онынъ планы иште бундан ибарет эди. Меним рухсетимнен олар учю ичюн бир топракъ участкасы сюрреджек ве мен сачмагъа не къадар урлукъ айырсам оны сачаджакъ; берекет етишкенджек беклеп ве эгер де берекет бизим дёртюмизге не онынъ аркъадашларынынъ эписине етишеджек къадар олса, бу вакъыт о не Джуманынъ бабасы оларгъа кетеджеклер; акси такъдирде, вакътындан эвель бизим адамызгъа тюшселер, олар таякътай къачып чокъмаргъа раст келир ве бунынъ ичюн бизге я тешеккур этерлер де я ёкъ.

Мен мусафиримининъ бойле яхшы тюшюнджели фикрине таалжиплене ве онынъ мапъа бу къадар сачыкъ олгъанына къувана эдим. Онынъ берген теклифи о къадар яхшы эди ки, текрарлайым, мен оны ич бир мейнальсиз къабул эттим.

Ишни кечке къалдырмай, биз дёртюмиз бирликте ичюн чель сюрмеге башладыкъ. Иш мувафакъиетли кете эди (агъач кедикнен бойле иш насыл мувафакъиетли ола билir), ве бир айдан, сачув вакъты еткенде, бизим дикъкъатпен къазылгъан, бошатылгъан буюк бир топракъ участкамыз бар эди. Бу ерге биз, йигирми мерка арпа ве он алты мерка пиринч сачтыкъ. Сачмакъ ичюн мен эписи бу къадар шей айырып олдым. Ашмакъ ичюн биз, озюмизге тамам алты айлыкъ захире къалдырдыкъ.

Биз инимди дёрт адам эдик. Кийик инсанлар ялынъыз лек чокъ кельселер бизге телюкели эди. Лякин биз кийик инсанлардан къоркъмай бутюн алада сербест кезине эдик. Биз эчимиз тезден къуртулмакъ умутинде олгъанымыздан, бизим эр биримиз (озюм акъкъымда буны зияде айта билем) умут акъкъат ола биледжек киби бир чаре тюшюне эдик. Алада долашкъан вакъытларда мен геми япыладжакъ киби агъачларни ишарет эте эдим, Джума бабасынен бу тереклерни кесе эдилер, оларнынъ ишлерине ёлбашчылыкъ япмакъ

ичюн исе, мен испаниялыны тайин эттим. Мен, гъает чокъ къувет сарф этерек къалып агъачлардан балтанен ёнып яхъан тахталарымны оларгъа косътердим ве бойле тахта запасы даа да азырламаларымны эмир эттим. Биз бир дюжина къадар тахта ёндыкъ. Бу тахталар отуз беш фут узунлыгъында, эки фут кенълигънде ве эки футтан дёрт футкъа къадар къалынылыгъында къави эмен тахталары эдилер. Бу ишке ве къадар буюк микъдарда эмек къоюлгъаныны козь огюне кетире билесиз.

Айны заманда мен, озъ айванларымнынъ сайысыны да арттырмагъа тырыштым. Буннынъ ичюн бизден эки адам эр кунъ кийик улакълар тутмагъа кете: Джума эр кунъ кете эди, биз испаниялынен невбетпен кете эдик. Шай этип бизим айванларымыз йигирми баш къадар артты. Сонъ бизим огюмизге эмнети бир иш даа чыкъты: юзюм артыкъ пишкенинден, бизге юзюм азырмакъ керек эди. Биз опы топлап нек чокъ къуруттыкъ—беллесем алтымыш ичиктен эскик дегиль эди. Бизим ашайтымыз башлиджа отъмек ве юзюм эди. Юзюмни биз эпимиз севе эдик. Мен юзюмден даа лезетли сагълам ве гъыдаалы башкъа бир аш бильмейим.

Бутюн бу ишлернен мешгъуль оларакъ биз эгин чауу вакъты кельгенини дуймай къалдыкъ.

Берекет нек яхшы олмаса да, ярамай да дегиль эди, эр алда, озъ фикримизни эда этмеге киришеджек къадар бол эди. Биз сачкъапамыздан он керезиште ашыкъ алдыкъ. Бу къадар ашыкъ бизим бутюн общинамызны (он дёрт дапе ягъы адамы да эсап этерек) келеджек чалгъы вакътына къадар беслемеге етишеджеганден башкъа, бу микъдарда азыкънен биз ич бир шей тюшюнмей ядавгъа чыкъа ве Джепюбнй Америка девлетлеринден эр бирине къадар барып етише биле эдик.

Юзюм ве захире запасы топлап, биз оларны сакъламакъ ичюн сепетлер орип башладыкъ. Испаниялы бу ишнинъ буюк устасы экен, о меним орган сепетлеримни бутюнлей бракъа чыкъарды.

Бойлеликнен, бекленильмекте олгъан мусафирлер ичюн эрзакъ азырлангъан сонъ, мен испаниялыгъа

оларны алмагъа кетмек ичюн рухсет бердим, оларнен
насыл сёйлешмек керек олгъаны акъкъында онъа энъ
там инструкциялар бердим. Манъа ич бир тюрлю фе-
налыкъ этмейджегинден башкъа, айны заманда мен
бойла аллардан къорчалайджагъы ве эр шейде манъа
таби оладжагъы ичюн къарт индеец янында емни
этмегендже мында ич бир адам кетирме деп онъа
къатты суретте сымарладым. Буларынъ эписи кягъыт
устюне азыладжакъ ве меним шартларыма разы ол-
гъааларнынъ имзаларынен къавилештириледжек эди.
Лякин азылы договор акъкъында айтышкъанда, биз
меним мусафиримнен тек бир шейли, о да, онынъ ар-
къадашларында кягъыт, къалем ве мерсеп олмагъа-
нынъ козьден къачырдыкъ.

Бу инструкцияларнен испаниялы ве къарт индеец,
кийик инсанлар оларны меним адама кетирген къа-
йкънен ёлгъа чыкътылар.

Мен оларны ёлгъа буюк бир къуванчнен азырла-
дым! Меним адада, эсирликте булунгъан йигирни аяты
йылдан зияде бир вакътым ичинде, озюме сербест-
ликни къайтармакъ ичюн якъан ильк джиддий ымты-
лувым эди. Бизим илеридеки мусафирлеримиз ичюн
меним оларгъа он дёрт адам ичюн берген сскиз
кунълик азыгъымдан башкъа, мен озь посолларымы
пек чокъ кунълерге етиштиреджек къадар отьмек ве
юзюмнен темин эттим; Ниазет ёлгъа чыкъмакъ кушо
етишти. Мен кеткенлернен, къайткъанда байракъ ко-
терирсиз, бу байракъкъа бакъып мен сизинъ къайы-
гъынъызны танырым деп сёзлештим, мен оларгъа
огъурлар олсун дедим, ве олар ёлгъа чыкътылар.

Къарардан эсап эткениме коре, олар ёлгъа октябрьде,
айнынъ он дёртлеринде, таза, салъ эскен вакъытта
чыкътылар. Кунълер ве афталарнынъ догъру эсабыны
гъайып эткенимден, мен артыкъ оны гъайрыдан та-
пыштырып оламай эдим. Календарымда йылларнынъ
догъру ишарет этилип-этильмегенине биле ышанмай
эдим, лякин оны сонъундан тешкерип, йылларны иш-
лыштырмагъапыма къандым.

Меним саяатчыларымынынъ кеткенаёри артыкъ чокъ
вакъыт олды. Мен оларны эр кунь беклеп тургъан

вакытта, меним бутюн планларымны чевирген ве тарихта мисли корюльмеген, бекленильмез бир адисе олды.

Аджайип бир саба, мен даа тѣшегимде агъыр юкъларган вакытта;

— Келелер! Келелер! — деп кычыраракъ меним яныма Джума чапып кельди.

Мен бирден сычрап турдым, чалт-чалт кийиндим, къоранышъ о бир тарафына тюштим ве тереклик ичине чапып кеттим. Бу тасвир этильген вакытта тереклик о къадар оськен эди ки, онъа орман демек даа яхшы эди. Бу сефер мен, адеттен тыш оларакъ яныма ич бир тюрюю сия алмадым. Бу кельгенлер, бизим къайткъан сенатчыларымыздыр деп мытлакъа ишангъанымдан, меним ичюн бир де бир телюке олур деп тюшюнемедим. Дешъиз тарафкъа бакъып, мен ялыдан эки милъ къадар авлакъта учкошела елькени олгъан бир къайныкъ корьдим; къайныкъ адагъа догъру келе ве арттан эскен ельпини къуветинен чалт якъыллаша эди. Лякин къайныкъ материк тарафындан кельмей, аданынъ дженюн буршу тарафындан келе эди. Мен тезден, онышъ бизим къайыгъымыз олмагъаныны анъладым. Эр ихтималгъа къаршы къорчалапувгъа азырланмакъ керек эди.

Мен биринджиде, Джумагъа терекляклер ичинде сакълапмасыны, къайныкъ ялыгъа келип янашкъан сонъ, къайныкътаки адамларнынъ не якъанларынны дикъкъатлы суретте бакъмасыны ве мангъа келип хабер бермесини эмир эттим. Сонъ энге къайттым, дюрбин трубаны, эки мердивеппи алдым ве этрафны козьден кечирмек ичюн дагъ тѣлесине чыкътым. Телюке якъыллаша деп тюшюнгенде мен эр вакыт бойас япа эдим.

Дагъ тѣлесине чыкъып, трубаны денъизге чевиререк, мен денъизде геми корьдим. Геми, аданынъ дженюнкуньдогъыш бурунда, меним энимден эки бучукъ милъ узакълыгъында пкорь ташлап тура эди. Лякин, ялыдан гемиге къадар бир бучукъ милъден зияде дегиль эди. Геми шубесиз инглиз гемиси эди, мен шимди къайныкъны да бакъып алдым, о да инглиз баркасы эди.

Бу кешф мени пасыл бир шаммалавгъа къойгъаныны

айтып оламайым. Мен гемини корьгенде, эм инглиз гемиси корьгендеки кьуванчым, озь ватандашларымнен чалттан корьшеджегиме кьуванчым, эр тюрлю тасвирден юксек эди, бунныньнен берабер, ич бир шейнен анылатып оламайджакьым гизли бир дуйгьу, мени олардан сакьиндыра эди. Маньа белли олгьаны киби, ингалалерининь бутюн алыш-верищ ёлларындан четте тургьан бу ерлерге инглиз алыш-верищчилерининь гемиси кельмеси, маньа эписиндеп эвель худжур келе эди. Бу сонъ вакьытлар ичинде фуртуна олмагьанындап, гемини мында фуртуна котерип атмагьаныны мен биле эдим. Я о мында насыл ишнен кельгендир? Эгер де геминде керчектен де инглизлер олсалар биле, вакьтындан эвель маньа оларнынь юзюне корьюмек мумкюн дегиль эди, чюнки оларнынь мында яхши фикирнен кельгенлери ихтималлы эди, ве маньа ичде белли олмагьан адамларгьа ышанаракъ меним хырсызлар ве адам ольдюрюджилерининь эллерине тюшмейджегимни мец кьайдан билеп олурым?

Дагъ тепесинде тураракъ мен кьайыкьны козьден кечирмекни девам эттим. Кьайыкъ адагьа чабик якьынлаша эди, лякин, бираз якьынлашкьан сонъ о, бирден айланьды ве, меним бир вакьытлар салларнен келип янашкьаным бухтачыкькьа догьру ялы бою кете башлады: корюльгенине коре, кьайыкьтаки адамлар янашмакъ ичюн кьолайлы бир ер кьыдырсалар керек. Лякин, меним бахтымза, олар меним бухтачыгьыма кьадап барып етишмей, бухтачыкьтан кьарардап ярым миль узакълыгьында, башкьа бир ерге янаштылар. Бахтымдан дегеним, эгер олар бу бухтачыкьта тюшкен олсалар, дегендай тамам меним «аиминиъ» босаргьасы огьюнде тюшеджек, эвни корьген сонъ олар, бу эвде яшагьан кимсени де збет де, татар эдилер, эгер де ольдюрмеселер биле, оны йипи инесине баргьанджек талап алыр эдилер.

Кьайыкъ ялыгьа янашып, адамлар ялыгьа чыкькьан сонъ мен оларны бакьым эсеп алдым.

Буларнынь ич олмаса эксернетти, шубесиз, инглизлер эдилер. Бир эки дапесини мен голландлар белледим, сонъундан анылашылгьанына коре, мен ягылыш-

къаным. Эписи он бир адам эдилер. Олардан учь да-
песининъ ич бир тюрлю силасы олмагъанындан олар
эсир оларакъ кетирилъген олсалар керек, манъа олар-
нынъ аякълары багъты киби корюнди. Ялыгъыз иль-
киде тюшкен беш адамынъ оларны къайыкътан чы-
къаргъанларыны коръдим. Эсирлерден бириси бир шей
айтып, ялвараракъ къолларыны лек саллай эди, ко-
рюнгенине коре о, зияде дешет ичинде эди. Къалгъан
эки данеси де, къолларыны кокке догъру котерип бир
шейлер айта эдилер, лякин умумиетнен олар сакиндже
эдилер. Мен бу адисенинъ неден ибарет олгъаныны
анъламайып шашмаладым. Озюнинъ худжур инглиз
тилинен Джума манъа бирдеп:

— О, Робин Крузо! Бакъса: беяз инсанлар да кийик
инсанлар киби адам ашайлар,—деп къычырды.

Мен онъа:

— Сен акъылынынъ алдырдыгъы Джума. Насыл
ола да сен о адамлар оларны ашарлар деп тюшюне-
синъ?—дедим.

Джума ышанчнен:

— Эбет ле ашарлар!—деп джевап берди.

— Ёкъ, ёкъ, сен янълышасынъ—деп девам эттим.—
Керчек, къоркъам, олар о адамларны ольдюрмек истей-
лердир, лякин, оларнынъ о адамларны ашамайджакъ-
ларына эмин ола билесинъ.

Меним козюмнинъ алдында ойналмакъта олгъан дра-
магъа бакъып ве меним козюм огюнде къанлы бир иш
мейдангъа келир деп, эр дакъкъа беклеп тураракъ де-
шетли бир эйджан ичинде эдим.

Акъылыма буны кетиргенде биле мен дешеттен къал-
тырай эдим. Бу къурбанлардап бирисининъ баши ус-
тюнде, кинжал я да пычакъ киби бир сила йалтыра-
гъаны меним козюме биле корюнди. Бутюн къаным
дамарларында сувып къалды: мен шимди, бу заваллы,
олип, юварлашып кетеджегине эмни эдим. Бу дакъ-
къада меним янында меним испаниялым ве къарт ин-
деец, Джуманынъ бабасы олмагъанына лек языкъсып-
дым! Мен, бу бандитлернинъ ич бирининъ тюфеге
олмагъаныны эселедим. Шимди дуйдурмай оларгъа
якъынлашсанъ да, догърултып атсанъ, не къадар яхшы

олур эди"—деп тюшюндим. Амма бу мумкюн дегяль эди. Лякин чалттан, меним агъыр вазиятимден чыкъмакънынъ башкъа бир чареси акъылыма кельди. Бандитлер озь эсирлерини ольдюрмек фикринде олмайып, ялынъыз оларны бираз къоркъутмакъ истеселер керек, теэден оларны раат быракъты, этрафны козьден кечирмек истеселер керек, ада ичине дагыылып кеттилер. Эсирлерининъ янында олар озьлерининъ эки аркъадашыны къалдырдылар; лякин, олар саруш олмалылар, о бирлери кеткенлери киби, къайыкъ ичине тюшип ятты ве шу арасы юкълап къалдылар. Бойлеликнен эсирлер озь башларына къалдылар. Лякин, оларгъа берильген сербестликтен файдаланмакъ ерине олар, чаресиз бир тюшкюкликнен этрафларына бакъынаракъ къум устюнде отура эдилер.

Бу манъа, бу адагъа тюшкенимининъ ильк кунюни хатырлатты. Мен де айны бойле этрафкъа кийик-кийик бакъынаракъ, ялы кенарында отура эдим. Мен де озюмни эляк олдым беллей эдим. Йыртыджы кийик айванлар парчалар деп къоркъаракъ терекке чыкъаракъ, манъа ильк гедже не къадар дешетли корюнген эди! Эбет, бу вакъыт мен озюмни эляк олдым деп эсап эте эдим. Бу йылларны мен насыл бахытлы яшап кечирдим!. Лякин о вакъыт мен буларнынъ ич бирисини акъылыма кетирмей эдим. Къуртулыш якъын олгъаныны бильмей, бу учь бахытсыз адам да тюшкюклик ичинде эдилер.

Бандитлер бу учь эсирнен сёйлешкен ве ада бою долашкъан арада чокъ вакъыт кечти: денгизининъ суву тартыла башлады ве къайыкъ къумгъа отурып къалды. Артыкъ айтылып кечильгени киби, чалттан юкълап къалгъан эки адам бу къайыкъ ичинде къалдылар. Олардан бириси уянып, къайыкънынъ къуру ялыда тургъаныны корип оны сувгъа итеп тюшюрмеге тырышса да, буны япып оламады. Бу вакъыт о, къалгъанларыны чагырып башлады. Онынъ сесини эшитип олар чанып кельди ве онъа ярдым этмеге башладылар, лякин къайыкъ о къадар агъыр эди ки, оларнынъ къайыкъны сувгъа тюшюрмек ичюн тырышмаларындан ич бир шей чыкъмады.

Бу вакыт олар, акъикый денъизджилер оларакъ, — денъизджилер исе, белли олгъаны киби, дюньяда энъ зияде сугиль акъыллы инсанлардыр, — къайыккыны ташлады ве текрар ада бою дагъылшып кеттилер. Олардан бирисининъ къайыкъ ичинде къалгъан экисине: „Джек! Том! Быракъынъыз шуны! Не керек шунда чекнимеге! Денъиз бир даа артылгъанда ялдап чыкъар“, — деп къычыргъаныны эшитти. Бу инглиздже айтылгъанындан, бу адамларнынъ меним ватандашларым олгъанына шимди ич бир тюрлю шубе къалмай эди.

Бутюн бу вакыт ичинде мен, дагъ тѣлесиндски, козѣтѣюв постунда тура, я да озъ къалемде гизленип отуракакъ оны бойле яхшы пекиткениме къуваня эдим. Денъизнинъ артылып башламасына он саат даа къалгъан, о вакыткъа къадар орталыкъ къаранлыкъланджакъ эди. Бу вакыт мен оларгъа корюмей бу хавилерининъ янына якълашыр ве оларнынъ эр бир арекетини козъдеп кечире билир, эм белки де, оларнынъ не лаф эткенлерини динълеп олур эдим.

Акъшамны беклеп мен урушмагъа азырлана башладым, ялыгъыз, меним шимдики азырлыкъларым, кийик инсанларнен дженклешмеге азырлангъанымыздакинден зорджа ве дикъкъатлы эди. Шимди манъа, даа зияде телюкели душманнен иш коръмек керек оладжакъыны биле эдим. Менде яхшы бир нышанджы олгъан Джумагъа да сизаланмаккыны эмир эттим. Мен онъа учъ тюфек бердим, озюм исе экисини алдым. Юнълю топпен ве къалпакъпен, янашамда ялын къылыч ве омузымда эки тюфек оларакъ, меним керчектен де къоркъунчалы бир корюнишим бар эди.

Артыкъ айтылып кечильгени киби, къаранлыкъланджакъ мен ич бир шей янмамагъа къарар берген эдим. Меним илькинги планым бойле эди, сонъ наэнет ойле денъишти ки, манъа бу планы денъиштирмек керек олды. Дагъ тѣлесинде отурып, бу кельген баш кесиджилерининъ бутюн шайкасынынъ орман ичинде гизленгенини коръдим. Бу, кунъдюз саат эки къарарларында эди. Чокъ вакыт кечти, олар исе эч корюмей эдилер. „Сыджакъ бираз сакнидгенджек юкъла-

магъа яттылар гъалиба*—деп тюшондим. Бу арада эсирлер кене оль башларына къаддылар. Олар юкълэмий эдилер,— оларнынъ козюне юкъу кирмей эди. Оларнынъ учю де, меним знымден бир черик милъкъадар ерде терек тюбюнде отура эдилер.

Иште бу ерде мен янынъ бир къарар къабул эттим: мен, бу бахытсызларнынъ янына барып оларнынъ насыл адамлар олгъанларынъ ве оларгъа не олгъанынъ сорамагъа къарар бердим. Юкъарыда язылгъаны киби, баштан аякъ сизилми оларакъ, мен походгъа чыкътым. Менден эппейи алакътъа, женим артымадан Джума келе эди. Онынъ да зиядесинен дженкчи корюниши олса да, лякин, эр алда о, о бир дюньядан чыктыкъан адамгъа нек ошамай эди.

Мен, учъ эсирге нек якъынлантым (олар аркъаларынъ манъа таба чевирип отургъанларындан мени ко-рамадылар) ве отъюн сеснен олардан испанджа:

— Сиз кимлерсиниз?—деп сорадым.

Беклемегенлери бу алдан олар абдырады ве сес чыктыкъан тарафгъа айландылар. Лякин, кийик айвангъа бешъзеген бир махлюкъ оларгъа догъру кельгенини корип даа зиаде къоркътылар. Меним сёзлериме олардан ич бириси джевап бермеді, ве манъа олар къачмагъа азырлавалар киби корюнди. Бу вакыт мен оларгъа инглиздже сёйлеп башладым.

— Достлар, абдыраманъыз, — деп башладым, — сиз бельки достунъызсыз, оны ич де къыдырмагъан еринъиздеп тапарсынъыз. Мен инглизим ве сизге ярдым этмек истейим. Коръгенинъиз киби биз ялынъыз эки адаммыз мен ве меним хызметчим; лякин бизим тюфеклеримиз ве баротимыз бар. Догърудан-догъру айтыпъыз, биз сизге насыл ярдым эте билирмиз. Сизинъ башынъызгъа насыл бир белъ кельди?

Олардан бириси:

— Бизим ярамазларымыз якъын олгъанларындан олып кечкенлерининъ эписини нек узакъ някъс этмек ичюн вакыт ёкъ—деп башлады.—Лякин, къыскъа сёзлернен бизим тарихимыз шойле. Мен генининъ капитаным; меним экипажым бунт чыкъарды. Мен озъ матросларымынъ эр вакыт себе эдим, олар да мени себе

эдилер. Меним командам алтында олар нек яхшы яшай эдилер. Лякин, бу сонъ вакъытларда меним гемимде топлангъан баштакълар оларны ёлдан чыкъардылар. Гемилерни таламакъ ве якъмакъ ичюп бу баштакълар оларны къандыралар. Меним, сизинъ мында коръгенинъиз аркъадашларым (бириси меним ярдымджым, о бири ёлджу), бу адамларгъа ялварып, бизни ольдюрмейджеклерине зар-зорсен разылыкъ алдыкъ, ве ниазет, бизни учюмизни де, бир де бир бош ерде ялыгъа тюшюрмек шартынен разы олдылар. Эм олар ойле де яптылар. Бу топракъта адам яшамай беллегенимизден биз мында ачлыкътан олермиз деп тюшюне эдик. Шунди нсе биз бус-бутюн шаштыкъ... ве тюшюнеджегимизни биле билъмсеймиз.

Мен олардан:

— Къайдалар о йуртыджылар—сизинъ душманларынгъыз?—деп сорадым.

— Мына олар шу тереклер тюбюнделер. Гъалиба, юкълайлар.—О, орман тарафны косътерди. Олар уяныр да сизни корерлер ве бизим лакъырдымызны эшитирлер деп къоркъкъанымдан юрегим бузлай, чюпки бу вакъыт ич биримиз оларнынъ къолундан къуртуламамыз.

— Оларнынъ тюфеклери бармы?—деп сорадым.

— Ялыгъыз эки дане бар, бириси къайыкъта къалды.

— Пек аджайип!—дедим. — Къалгъан эписини мен озъ устюме алам. Олар эписи гъалиба нек агъыр юкълап къалдылар, оларнынъ эписини ольдюрюп чыкъмакъ бизге зор олмаз эди, лякин оларны тири тутсакъ даа яхшы олмаз эдимиз?

Бугъа къаршылыкъ оларакъ, капитан манъа, оларнынъ ичинде нек ярамаз эки баштакъ олып, оларны къалдырмакъ телюкели оладжакъыны; лякин биз оларны кымбырдатмасакъ къалгъанларынынъ тыйыладжакъларына эмини олгъаныны айтты. Мен ондан, бу эки данесини манъа косътермесини истедим, лякин о, бу къадар узакътан оларны танып оламагъаныны айтты. Сонъра озю, ве онынъ аркъадашлары озълерини меним къолума теслим эткенлерини ве меним оларгъа берген бутюн эмирлерини эда этеджеклерини айтты.

— Бойле олгъанда, олар бизни корьжемелери ве бизни лакъырдымызны дигълеп эшиттемелери ичюн бираз узакълашайыкъ ве анда, насыл арекет этеджегимизни бирликте къарарлаштырымыз—деп девам эттим.

Учю де азыр тураракъ меним артымдап кельдилер. Биз орман чытырманлыгъы ичине теренлешкен сопъ мен токътадым ве:

— Дигъленъыз, эфенди: мен сизлерни къурттармагъа тырынып бакъайым, лякин бундан эвель мен сизиниъ оюнуъызге эки шарт къояйым...—дедим.

О, манъа сонъуна къадар айтып битиртмеді.

— Мен, бутюнлей сизиниъ идареъыз алтындам—деп чалт-чалт сёйледі.—Мен ве меним гемини бандитлерден тутып алып олсакъ эм мени, эм меним гемини озюъыз истегенинъыз киби идаре этиъыз. Эгер тутып алып оламасакъ, джаным сагъ экеч, мен сизиниъ садыкъ къулунъыз олурим, мени къайда джибирсенъыз анда кетерим, эм керек олса сизиниъ ичюн олерим.

Оныъ эки аркъадашы да кене бойле сёз бердилер.

— Эгер бойле олса меним шартларым шулар. Биринджиде, сиз меним адамда олгъанда ич бир тюрлю уком сюрмек истемезсиниъыз; не манъа ве не де меним эвинде яшагъанларгъа къаршы фена фикирлер къулланиаьджагъынъызгъа, меним бутюн эмирлериме таби оладжагъынъызгъа ве меним сизге береджек силляларымы мен истегеним киби, манъа къайтарып береджегиниъызге манъа сёз берирсиз. Экинджиде, эгер биз, сизиниъ геминиъизни тутып алып олсакъ, сиз мени ве меним достумни геминен Англиягъа бедава алып кетерсиз.

Меним талапларымы арфи-арфине ерине кетиреджегине капитан, инсан яратыджылыгъынниъ тюшюни чыкъара биледжеги бутюн емпилернен мени мшандырды.

— Мен бу талапларни ялынъыз тамамынен эсаслы таныгъаным ичюн дегиль де, башлыджасы, меним сизге омрюмнен борджлу олгъаным ичюн ве ольгенге къадар озюмни сизге борджлу таныьджагъым, — деп къошты.

— Бойле олгъанда чабик олайыкъ!—дедим. Эписияден эвель мына сизге учъ тюфек, мына барот ве къур-

шун. Сизинъ фикринъяздже не нимакъ керек олгъаныны шимди айттыгъыз.

Лякин капитан кенс тешекюрлер бильдирип башлады ве вождылукъ ролю якълы оларакъ манъа ант олгъаныны айтты.

Бу вакъыт мен:

— Меним фикримдже бизге къатты арекет этмек керек—дедим.—Олар юкълагъанда, олариниъ янына дуйдурмай якъынлашыр, бизим аткъан къуршунларымызнен кимниъ оледжегини чезмек меселесини талийге къалдыраракъ, оларгъа догъру бир залл берирмиз. Эгер де сагъ къалгъанлар теслим олсалар, оларны багъышламакъ мумкюн.

О бунгъа бирден къаршы кетерек, озииниъ бу къадар къан тѳкмек истегенини ве эгер де мумкюн олса бунуиъ япылмагъаныны истегенини айтты.

— Бу адамлардан ялынъыз эки данеси дурдурылмаз бантакълардыр, бунт чыкъармагъа да олар себеп олдылар,—деп къошты. Эгер олар бизден къуртулып гемиге къайтсалар, биз гъайни олурмыз, чюнки олар мында бутюн экилажпен келер ве бизим энимизни ольдюрирлер.

Мен:

— Демек меним теклифини къабул этмек ичюн эсас дая зияде экен—деп къоштым.—Къатты тедбирлериниъ мытлакъа керек олгъанда къулланылгъаныны сиз озюпъиз коресинъиз: бизим ичюн бу бирдеп-бир тедбирдыр.

Лякин ошунъ эр алда саллангъаныны эслеп мен онъа аркъадашларынен берабер огте кетмесини ве истегенинибн эмир этмесини сѳйледим.

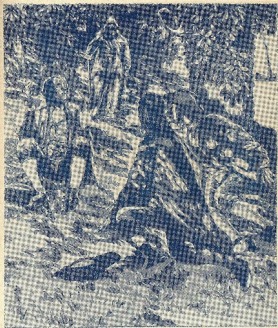
Биз сѳйлешкен арада бандитлер уяны башладылар. Мен олардан экисиниъ котерилип тургъанларыны эслеп, капитандан, бунт чыкъаргъан булар дегиллерми деп сорадым.

Капитан:

— Ёкъ,—деп джеван берди.

— Барсын сагъ-селямет кетсинлер: оларгъа токъунмайыкъ,—дедим.

Бу сѳзлернен кызыштырылгъан капитан ве онынъ

эки аркыдапшы, тюфеклери алды, пистолетлери белерине кыстырды ве огге догъру кеттилер. Уянгъан бандитлерден бириси оларнынъ аякъ сеслерини эшитип оларгъа тараф чевирилди ве оларнынъ къолларында сила корип кычырып башлады. Лякин артиакъ кеч эди: тамам о кычыргъан вакъытта, капитаннынъ ярдымджысы ве сьаджуннынъ тюфеклери атылды; капитан озю исе, атымлыгъыны сакълаяракъ, догъру тюшюшип атмады. Атыканлар къачырмадылар: бир адам шу ерде ольдюрилди, экинджиси исе агъыр суретте яраланды. Лякин о, аякъкъа турды ве ярдымгъа чагъырмагъа башлады. Лякин бу ерде онынъ янына капитан чапып барды ве:

— Кеч даврапдынъ: шимди санъа ич бир кимсе ярдым этмез,—деди.

Бу сёзлернен о, тюфегини котерди ве тюфегининъ къундагынен яраланынъ башына о къадар къуветли урды ки, о эбедий оларакъ тышып къалды.

Шимди, шубесиз, орманнынъ о бир четине арушкъан учъ адамны саймасакъ, бизим учъ душманымыз къалгъан эди, олардан бириси енгиль суретте яралангъан эди. Бу вакъыт биз де Джуманен келип янаштыкъ. Баштакълар, къаршы турмакъ файдасыз олгъаныны анълады ве багъышланымаларыны истеп башладылар. Капитан, озьлерининъ джинает ишлегенлерине юректеп пешман эткенлерине бир залог берселер ве, гемини тутуп алмагъа ве оны Ямайкагъа алып кетмек ичюн онъа ярдым этселер, оларны багъышламагъа азыр булунгъаныны сёйлеп джевап берди. Олар, озьлерининъ юректеп пешман эткенлерине оны еминнен ышандырып башлады ве онъа ич бир сёзсюз таби оладжакъларына сёз бердилер.

Капитан оларнынъ берген сёзлеринден тамамынен къанаатленди ве, озь тарафындан оларны сагъ къалдырмагъа сёз берди. Мен бунга ич къаршы чыкъмадым, лякин алынъыз, бу адамларнынъ меним адамда булунгъанлары бутюн вакъыт ичинде, оларнынъ къолларыны ве аякъларыны багъаы тутмагъа меджбур оладжакъымны айттым.

Бу сёзлешювлер биткени киби мен Джуманы ве

капитаннынъ ярымджысыны, баркасны бизим бухта-чыкъкъа алып кельмелери ве онынъ устюнден елькенин ве куреклерин алмакъ эйринен баркаскъа ёлладым.

Къачкъан учъ матрос, бу арада бизим тюфеклеримизинъ сеслерини эшитерек къайтын кельдилер.

Озьлерининъ капитанынынъ эсирден епънджиге чевирильгенин коререк олар, къаршыламакъны биле тюшюнмедилер ве ич бир сёзсюз озьлерини багълат-тылар.

Бойделекнен биз енъдик.

ЙИГИРМИ ДЁРТЮНДЖИ БОЛЮК

Айдамакъларнен куреш.

Манъа шимди ялынъыз капитаннен ачыкътан-ачыкъкъа сёйлешмек: онъа озюмнинъ башыма кельгенлерин икье этмек, онынъ вазиятини сорап билмек, — къыскъасы бизим вазиятимизни къаршылыкълан суретте айдыплатмакъ къадды.

Биринджиде мен башладым. Мен онъа бу сонъки йигирми секиз йыл ичинде озь омрюмнинъ бутюн тарихини икье эттим. О, буюк бир дикъкъатнен динълей ве манъа ашайт ве силе запаслары топламагъа ве бойлеликнен амансыз олюмден къуртулмагъа ижкян берген раст-келиш ялларнынъ бири-биринен аджайип суретте бирлешкенлерине анълатылмайджакъ дереджеде тааджиште къала эди.

Бундан сонъ мен оны ве онынъ эки ёлдашыны къалеме чагъырып кетирдим. Биз мында меним эр вакъыттаки ёлундан, яни авуштырма мердивенден кирдик. Мен озь мусафирлериме аш ашап бираз раатланмаларыны теклиф эттим, сонъра, озюмнинъ ялынъыз башымда чокъ йыллар ашагъаным вакъытта ясагъан бутюн тюшюнилип уйдурьлып япылгъан алетлернен берабер эв козайствонини косътердим.

Меним оларгъа бутюн косътергенлериме, оларнынъ менден бутюн огренгенлерине олар тааджиш эте эди-

лер. Меним къругъан пекиштелерим ве меним эвманинъ тереклериниъ чытырманлыгъы арасында эсленмей турмасы, капитанны эр шейден зияде шашырды. Керектен де, осюмликлер пек азияде оскенинден, меним сачкъан тереклигим йигирми йыл ичинде о къадар зияде осыт ки, оныъ арасында ялыкъыз тар бир авланчыкълы сокъачыкънен кечмек мушкюл эди. Тереклерни сачкъан вакъытта бу сокъачыкъны мен махсус къалдыргъан эдим. Мен осюмнинъ янъы танышларыма, бу къале—меним баш резиденциим¹ олгъаныны, лякин, буюк мулклерге сани олгъан эр бир адам киби, меним башкъа—шээрден тыш бир сарайым даа олып, базы вакъыт онъа да баргъаныным анылаттым. Мен оларгъа оны, экинджи куню косътермеге сёз бердим.

— Шимди исе,—дедим,—бизим огюмизде ич кечке къалдырылмайджакъ бир иш бар: сизиниъ геминиъизни бандитлериниъ элинден насыл къртурмакъ керек олгъаныны тюшюмек керек.

Капитан менимнен тамамынен разылашты, лякин бу неселенинъ иджрасына насыл киришмек керек олгъанына ич акъыл етиштирамагъаныны сёйледди.

— Гемиде 26 адам даа къалды,—деди.—Олариниъ эписи баш къалдыругъа къарыштылар, яни, бизим законларджа кършун джезасынен джезаланылгъан джинает ишке къарыштылар. Эгер бандитлер бизге теслим олсалар, Англиягъа къайткъанлары киби асылджакъларыны, я да энъ олмагъанда колониялардан биринде каторгагъа тюшеджеклерини олар пек яхшы билелер. Буны билерек олар, сонъки имкяналарны къадар кърчаланырлар; чюнки оларнынъ эп бир гъапып этеджек шейлери ёкъ. Бойле бир шарайтта, бизге зайыф кърветлеримизнен оларнен дженкке киришмек акъылгъа ятмай.

Капитанынъ бу сёзлери мени тюшюммеге меджбур этти. Онынъ фикирлери манъа тамамынен эсасы корюнди. Лякин бир де бир къараргъа кельмек керек эди: эр тюрюю яванш аркетет этюв, бизим ичюн олюм дереджесинде эди. Гемиден, бунт чыкъарыджилар

¹ Резиденция—Палиша ве джезат адамларыныъ төмелли ятагъан ерлери.

ның яңы бир партиясы келип, бизим эпимизни сойыл чыкка биле эди. Оларны кыпкынгъа тюшюрлп, оларгъа апансыздап уджум этмек эписинден яхшы эди. Лякин буны насый яймалы. Олар эр дакъкъа келе биле эдилер. „Гемиде, кыайыкыны кыайтагъашыны корип, бу адамларгъа не олгъашыны бильмек истер не ялыгъа башкъа бир кыайыкъ джиберирлер. Лякин, эди бу сефер олар сыйлашып келирлер не бу вакъыт биз оларныгъ акъкъындан келин оламамыз“,—деп тюшюне эдим.

Капитан менимнен размышты.

Бу вакъыт мен, баштакълар, кельген баркасны тек-рар гемиге алып кетмемелерине эписинден эвель дикъкъат этмек керек, буныгъ ичюн исе оны яадамакъ ичюн келдикисиз бир алгъа кетирмек керек, яни оныгъ тюбюне тешмек керек дедим. Биз бунгъа кыарар бердик. Баркаста бир чокъ чешит маллар бар эди. Биз ондан бир такъым сила, барот кыойгъан савут, эки шие—биринде ракъы, бирисинде ром, бир торба лексимет, ларусинагъа сарылгъан буюк бир кесек шекер (беш я алты фунт кыадар) таптыкъ. Буларныгъ эписи мангъа нек керек эди, хусусан ракъы не шекер: мен буларныгъ эр экисини де чокъ йыллардан берли татып бакъмагъан эдим.

Бу юкнигъ эписини ялыгъа чыкъарып (хуреклер, мачта, елькен не дюмен бундан эвель алынгъан эдилер, бу хусуста мен артыкъ яздым), биз баркасныгъ тюбюне буюк бир тешик тештик. Бойлеликнен, бизге душманын енъмеге мувафакъ оламасакъ да, о, эр алда бизден озъ кыайыгъыны аламайджакъ эди. Логърусыны айтам, биз гемини озъ кыолауызгъа алып олурмыз деп тюшюмей эдим, баркаскъа кельгенде исе, бунда меним озъ эсабым бар эди. „Олар тек оны бизге кыалдырсынлар, оны починка этмек бир шей дегиль, бойле бир баркаспен, Подветренный адаларына кыадар мен кыолайлыкънен етишип олурим. Ёлда озъ испаниялына да айланып кире билрим“,—деп тюшюне эдим. Коръгенингъиз киб и мен озъ достумны унутмадым.

Денъиз артылгъанда, сув етишип оламайджакъ кыуру ерге кыадар баркасны бирлякли кыуеткен сюйреп ке-

тирген сонъ, раатланмакъ ве илериде не япаджагъымызны сѣйлешмек ичюн отурдыкъ. Биз мушаверени башлап етиштиргенджек гемиден топ сеси эшитилди ве бунунъ артындан мачта телесине байракъ котердилер. Корюльгенине коре бу, баркасны чагъырув сигналы эди. Лякин, баркас корюлмей эди...

Бираз кечкен сонъ бир топ даа, сонъ бири даа, даа бири даа атылды. Байракъларнен де шиддетнен сигнал берип башладылар, лякин бу сигналаарнынъ эписи джевапсыз къала эди: баркас еринден къыбырдамай эди. Энгъ сонъу гемиден къайыкъ тюшюрдилер (бунунъ эписи маъна дюрбин трубанен айдын ачыкъ корюне эди). Къайыкъ ялыгъа догъру келип башлады, ве, къайыкъ ялыгъа якъын кельгенде онынъ ичинде он адамдан зияде олмагъаныны ве эписининъ тюфеклери олгъаныны корьдик.

Гемиден ялыгъаджек бир бучукъ миль къадар олгъанындан, къайыкъ ичинде отургъан адамларны бакъып эслемеге вакътымыз бар эди. Денъиз акъынтысы къайыктын, биз баркасны чыкъаргъан еримизден бираз куньдогъышкъа тараф алып кеткенинден, биз адамларнынъ юзлерини биле эслей эдик. Корюнгенине коре, курек чеккенлер анджакъ бу ерде токътамакъ истеселер керек, бу себептен олар бираз вакъыт ялы бою кеттилер.

Бойлеликнен, текрарлайым, биз эр бир адамнынъ юзюни корьдик. Капитан оларнынъ эписини таныды ве олардан эр бирини бу ерде характеризледи. Онынъ фикриндже оларнынъ арасында учъ дане яхшы адам бар экен, о адамларны олар бу джишакте мытлакъа, оларнынъ истеклерине къаршы, къоркъутып чеккенлер; лякин, бунтынъ баш себепчиси боцман ве къалгъанлары исе дурдурылмаз ханлар экенлер.

Капитан:

— Оларнынъ эписи иек шиддетнен къорчаланырлар ве бизни сьерлер деп пек къоркъам, — деди.

Мен кулюмсиредим ве:

— Бизим булунгъан шартларымыз киби шартлар ичинде булунгъан адамларда къоркъу оламаз. Бизни илериде не беклесе беклесин, эписи бизим шимдики

вазнетимизден яхшыдыр, ве демек ки бу вазнеттен къртулувынъ эр бир тюрюснин—олюмин биле—биз къртулыш деп саймакъ керекмиз. Месселя, сиз меним омрюм акъкъында не тюшонесинъыз? Ингирми еди йыл дюньядан марум турмакъ шакъамыз? Эм, насыл ола да сиз, озь къртулушым ичюн омрюмин телюкеге къоймакъ манъа кърккъусыз деп тюшонмейсинъыз? Меним озюме кельгенде все, илериде бизим огюмизде тургъан меселеде мени ялынъыз бир шей чекиндице.

Капитан:

— Я о не?—деп сорады.

— Иште сизинъ, бу инсанларнынъ ичинде аджыладжакъ учъ я да дёрт адам бар деп айтманъыз. Оларнынъ эписи бандитлер олсалар, мен оларнынъ акъкъындан кельмеге акъкъым ёкъ деп ич бир сание биле тюшонмез эдим. Бизим оларнынъ акъкъындан келеджегимизге мен тамамынен эмишим, чюнки бу адагъа аякъ баскъан эр бир кимсе бизим властымыз алтына тюшер ве оны ольдюрмек ве атыны багъышламакъ бизге багъадыр.

Мен, юрекли, къатый бир сеснен, шеъъ юзьнен айта эдим. Меним ышанчым капитангъа тесир этти ве биз къатыйликнен ишке башладыкъ. Бундан эвель, гемиден къайыкъ тюшюрилип башлагъанда, келеджек кишилер, бизим эсирлеримизни тапып оламасынлар деп оларны яхшы сакъладыкъ. Эиъ зияде ышанчсыз олгъан экисини (капитан оларны бойле деп айткъан эди), Джума ве капитан ярдымджысынынъ къаравуллыгъы алтында къобама ёлладым. Бу ер етерлик дереджеде хавфсыз бир ер олып, мындан арестантларнынъ сеси эшитилмейджек ве мындан къачмакъ оларгъа пек къолай олмайджакъ эди. Оларны анда багълы ташладыкъ, лякин ашайт къалдырдыкъ ве эгер озьлерини тынч тутсалар бир я да эки кунъден къртарыладжакъларыны, лякин шай олса да, къачаджакъ олып ымтылсалар, ич бир сёзсюз ольдюриледжеклерини айттыкъ. Олар озь къапалуларыны сабырнен кечиреджеклерине сёз берди ве озьлерининъ ашсыз ве ярыкъсыз къалдырылмагъанлары ичюн пек тешеккур эттилер (Джума оларгъа бизим озюмиз ясагъан чыракълардан бир къач дане

берсенин айтмагъа унуттым). Эсирлериниң устюнден къапны къалтасы, Джума къапны къаравулламагъа къалды, буны олар бильмей эдилер.

Къалгъан дёрт эсирге бираз йымшакъ янашды. Керчек, капитан экиси ичюн кефилъ оламагъанындан, биз оларны багълы къалдырдыкъ, лякин капитанниң айрыджа тавснесисен, къалгъан экисини мен хызметке биле къабул эттим. Оларниң экиси де магъа садыкъ оладжакъларына тантаналы сени эттилер. Бойдосликнен, буларниң экисини не эки аркъадашынен бирликте капитанни саяракъ, биз шимди, яхшы саялагъан еди адам эдик. Бу келеджек он адампы акъкъындан келеджегимизге мен шубе этмей эдим. Бундан да башкъа, капитанниң сёйлегенине коре, оларниң ичинде дёрт я да беш дане яхшы адам олып, бу адамларны озь тарафимызгъа чекмеге ишана биле эдик.

Биз баркасны къалдыргъан еримизде адагъа якъынлашып олар къайыкъны янаштырды, къайыкътан чыкъты ве оны ялыгъа чекки чыкъардылар, мен бунга некъуwandым. Икърар этип айтам, олар мукъайтлыкъ косътеререк, ялынъыз якъынлашмайып, якорь ташлар ве олардан бир къысмы къайыкъны къаранлап къалыр деп къоркъкъан эдим, бу вакъыт биз къайыкъны тутуп алып оламаз эдик.

Ялыгъа чыкъкъанлары киби олар биринджи де баркаскъа чаптылар. Олар, баркасның устюнден бутюн кедиклериниң алыпгъаныны, юкниң энисин гъайып олгъаныны, тюбю ве тешильгенини корьгенде, оларниң тааджилленгенлерини бир козь огъуне кетиринъиз!

Бу уйгъувсыз сюрприз хусусында озь аралары сёйлешкен сонъ олар, баркаспен кельгенлер оларниң сеслерини эшитирлер деген умютнен къычырып башладылар. Олар богъазларыны чокъ кердилер, лякин ич бир нетядже чыкъмады. Бу вакъыт олар тегерекленип турлы ве командалар бутюн тюфекилерден залл бердилер. Орман ичине дауушы акис сада джайылды, лякин оларниң иши бундан зияде илерилемеди: къобада тургъанлар ич бир шей эшитип оламадылар; бизим янымызда булунгъанлар ве эшитселер де, джеван бермеге джесарет этип оламадылар.

Яңы кельгенлер, озьлерининъ сеслерине кимсе джевап бермегеннинъ корип, пек абдырашты ве гемиге къайтып, баркаснынъ тюбю тешильген, адагъа кельген адамларнынъ иссе эпаси ольдюрильген олмалы, чюнки оларгъа къычырып эшиттирмек мумкюн дегиль, хаберини айтмагъа къарар бердилер.

Гемини тутып алмагъа музафакъ олурмыш деп шимдиге къадар умют эткен капитан шимди бус-бутюн рухтан тюшти. О, баркас командэсипилъ гъайып олгъаныны гемиде билирлер, яңы капитан якорь котермек эмрини берир,—ве бу вакъыт бутюн умютлеримнен сагълыкълашырым деп къоркъа эди!

Лякин чалттап, къоркъмакъ ичюн бизге яңы бир себен даа келип чыкты. Ичинде адамлар олгъан къайыкъ ялыдан йигирми сажень къадар узакълашыр-узакълашмаз биз онынъ къайткъаныны корьдик. Озь аралары мушавере этип олар яңы бир къарар къабул этселер керек эди. Биз оларны козьдеп кечирмекни девам эттик. Къайыккынъ ялыгъа янаштырып, олар къайыкъ ичинде учь адам къалдырды, къалгъан еди данеси иссе, гъайып олгъанларны араштырмакъ ичюн олса керек, ада ичине кеттилер.

Иш бизге эльверинисне бир тарафкъа чевирилди. Эгер биз, ялыгъа чыкъкъан еди данесини тутмагъа музафакъ олсакъ биле, къалгъан учь данесинен бирликте биз къайыккынъ къачыраджакъ олгъан сонъ, бу бизге ич бир файда бермейджек эди. Гемиге къайтаракъ олар эи бир олып кечкен вакъытны анда икье этеджек, ве бу вакъыт геми мытлекъа якорь котереджек ве бойле де бизим ичюн гъайып оладжакъ эди.

Насыл олса-олсун, бунынъ насыл битеджегини сабырнен беклемектен башкъа бизге ич бир шей къалмады. Еди адамынъ ялыгъа тюшпоредек, къайыкъ, къалгъан учь адамынъ ялыдап баягъы узакъкъа къайтты, якорь ташлады ве бойледикнен, онъа барып етишимек ичюн бизим эр бир тюряю имкянымызны кести.

Бу еди разведчик, бири-биридинъ яшыдан пек якъын джуререк дагъгъа котерилип башладылар. Бу дагъынъ тюбюнде меним эйим бар эди. Биз оларны ачыкъ коре эдик, лякин олар бизлерни корип оламай эдилер.

Якын кельмез экенлерми, оларгъа догъру бир залл берир эдик деп, я да аданынъ къаршы тарафтакы алысына кечмез экенлерми деп беклеп тура эдик. Чюнки, олар аданынъ о тарафында булуна экеч бизге къаледен бурнумызны чыкъармакъ мумкюн дегиль эди.

Лякин, ятыкъ орыяны тапчанларнен дёнъизге тюшкен аданынъ бутюн сырт-куньдогъыш къысмы корюнген байырнынъ телесине къадар чыкып токътады ве кене къычырып башладылар. Олар, эм айры-айры, эм эписи бирдеп чокъ къычырдылар, лякин джевап аламагъан сонъ ве ялыдан узакълашмагъа къоркъсалар керек, терек тюбюне отурды ве мушадере этип башладылар. Ялынъыз, оларнынъ да бирипджи кельген партия киби юкъламалары керек эди, бу вакъыт энъини бизим тарафымызда олур эди. Лякин, къоркъу козьге юкъу бермей, бу адамлар исе, корюнгенине коре, къоркъсалар керек, оларгъа насыл бир телюке олгъаныны ве онынъ къайдан келе биледженини де бильмей эдилер.

Бу ерде капитаннынъ акъылына олдукъча аджайип бир fikir кельди. О шойле деди:

— Эгер олар озьлерининъ гъайып олгъан аркъадашларына тюфек атувнен бир даа сигнал бермеге къарар берсе эдилер, биз бу вакъыт, тамам олар тюфеклерини аткъан, ве демек ки тюфеклери бош олгъан вакъытта оларнынъ узериине атылыр эдик. Бу вакъыт оларгъа теслим олмакътан башкъа ич бир шей къалмаз, ве иш къан текюльмей битер эди.

Бу план пек фена дегиль эди, лякин оны ерине кетирмек ичюн, душман тамам залл берген вакъытта биз ондан якын бир ерде булунмамыз, ве тюфеклер бир даа тоядурылгъанджек онынъ янына чапып барып етиштирмемиз керек эди. Лякин, бу план омюрге не дередже кечириле биледжеси чезильмей къалды, чюнки душман, атмакъны тюшюнмей эди биле. Чокъ вакъыт кечти. Биз эписиз, не къараргъа келеджемизни бильмей, засадада отура эдик. Энъ сонъу мен:

— Менимджесине, гедже къаранлыкъланмагъанджек бир де бир къараргъа кельмеге тюшюнмеге биле аджет ёкъ—дедим.—Эгер о вакъыткъа къадар шу еди адам

къайыкъкъа къайтмасалар, бу вакыт биз къаранлыкъта корюнмейни ялыгъа якъылашыр, ве къайыкъта къалгъанлары бельки засадагъа джелъ этип олурмыз.

Вакыт гъает яваш кете эди. Бизим душманларымыз ерлеринден тепренмей эдилер. Биз, оларнынъ мушавересининъ сонъу чыкъмайджакъ беллей эдик. Оларнынъ аякъкъа туруп ве къатты адымнен депъизге догъру кеткендерини корьгенде бизим насил къалабалыкълашкъанымызны козь огюне кетирингиз. Бельгисиз телюке аркъадашлыкъ дуйгъусундан къуветли олса керек; оларнынъ озь аркъадашларыны къыдыруаны быракъыл гемиге къайтмагъа къарарлаштыргъанлары ачыкъ корюне эди.

Иш фена эди: корюнгенине коре, бизге геминен эбедий сагълыкълашмакъ керек оладжакъ гъалиба. Мен капитангъа озь хавфымны айткъанда о, эсини джоя язды. Лякин меним акъылма аджайип бир фикир кельди: мен душманны керн къайтмагъа насил меджбур этмек мумкюн олгъаннынъ тюшюни таптым. Бу айнеджиякъ пек о къадар индже дегиль эди амма, лякин о пек мувафакъиятли чыкъты.

Яныма Джуманы ве капитаннынъ ярдымджысын чыгъырып мен оларгъа бухтачыкъкъа тюшмелерини (бир вакытлар меним Джумам ве онынъ артындан къургъан кийик инсанлар ядап кечкен бухтачыкъ), сонъра онынъ этрафындап чевирилорек бир бучукъ милъ къадар кунъбатыгъа айлапаракъ, дагъ тепесине чыкъмаларыны ве къайыкъкъа къайтмакъта олгъан матрослар эшиткенджек бар къуветлеринен къычырмаларыны; олар джевап берген сонъ башкъа бир ерге чапып бараракъ кене къычырмаларыны ве боблеликнен олар орман ичинде адашкъангъа къадар, даим озь ерлерини депъиштиререк душманларны аданынъ ичине чеке бермелерини ве сонъра четтен буджакътан керн къайтмаларыны эмир эттим.

Матрослар артыкъ къайыкъкъа отура яткъанда бухтанынъ тарафындан о къадар шаддетли „оо-о“ сеси эшитилди ки, оны эшитмемек мумкюн дегиль эди.

Олар шу арасы джевап берди ве ялы бою бу сеске догъру бутюн къуветлеринен чапып кеттилер. Лякин

Бухтачыккыта кыадар чаппы баргъан соңъ токътамагъа меджбур олдылар, чюнки денъизини артылгъан вакъты олгъанындан бухтачыккытаки сувпек юксек эди. Озь аралары мушаверелешкен соңъ, кыайыкыта кыалгъанларгъа, келип оларны о бир тарафкыта кечирмелерини айтып кыычырдылар. Эм мен де буны ишана эдим.

Бухтачыккытан кыайыккысен кечерек олар, озьлеринен берабер бир адам даа алып даа илериге кеттилер. Бойледиккен кыайыккыта, алынъыз эки адам кыалды. Мен оларны, кыайыккыны бухтачыккыны эң уджупа алып кетип оны терекке багълагъанларыны корьдим.

Эр шей бизим ичюн гъает гузель кете эди. Джумагъа ве капитаннынъ ярдымджысына озь ишлерини япмаккы кыалдыраракъ мен кыалгъан отрядгъа меним артымдан кельмек командасыны бердим.

Биз бухтачыккыны душманнынъ бурну тюбюнден айланып кечтик, о бизни чегерликлер артындан корамады ве беклемеден онынъ огюне атылып чыккыткъ. Матрослардан бириси кыайыкъ ичинде отура, экинджииси исе ялыда юкъусурай ята эди. Бизни озюнден учъ адам авлакыта коререк, о сычрамакъ ичюн кыбырдайджакъ одды, лякин огде булунгъан капитан онынъ узерине атылды ве тюфек кыундагыныен урып башыны дагъытты. Соңъра дигер матроскыта, эсини топламакъ имканы бермей:

— Теслим ол, я да олюм!—деп кыычырды.

Инсан ялынъыз бир озю беш адамгъа кыаршы олгъаныны ве бундан да башкыта, онынъ олгъаны бир союзниги олып, онынъ да янъычкы озюнинъ огюнде олгенини корип тургъан вакъытта, инсанны теслим олмагъа кыандырмакъ ичюн айрыджа бир татлы тиллик керек олмай.

Бунынънен берабер бу матрос, баш кыалдырувгъа озь истеклеринен кетмей, эксернетини тесири алтында кеткен, капитан айткыан шу учъ адамдан бириси эди. Бизим илк талабымызнен, о сыласыны бир сёзсюз ташлагъанындан башкыта, шу арада, бизим отрядымызгъа кыошулмакъ истегенини — корюнгенине коре, олдукъча юректен—айтты.

Бу арада Джума капитавнынъ ярдымджысынен озъ ишлерини о къадар темиз яптылар ки, бундан яхшысыны къыдырмакъ керекмей эди. Къычырып ве матросларнынъ сеслерине джевап беререк олар душманларны, гедже къаранлыгъы чёккенджек ичинден чыкъылмасы ич де мумкюн олмагъан сагъыр бир ерге кетирип тюшюргенджек, тёне-тёпеден, орман-ормандан, бутюн ада бою джетип джурьдилер. Олар озълери де, аякъларыны зар-зорнен авуштыраракъ эвге къайткъанларындан, душманны пасыл чекиштиргенлерини анъламакъ мумкюн эди.

Шимди бизге ялынъыз къаранлыкъта отуруп разведчиклерининъ къайткъанларыны къаравулламакъ ве апансыздан уджюм этерек оларны шашмалатып бизге эсир тюшмеге меджбур этмек къалды.

Лякин, Джуманынъ ве онынъ аркъадашынынъ къайткъаны бир къач саат кечсе де, олардан сес, солукъ ёкъ эди. Ахыр-сонъу кельгенлерини эшиттик.

Огде кеткени арттакилерини ашыкътыра, арттакилери исе, аякъларыны бус-бутюн яралагъанларындан чалт джуралмагъанларыны ве ёргъунлыкътан йыкъылмакъ дерсджесинде олгъанларыны айтып джевап бере эдилер. Бу сонъкиси исе бизге пек эльверишли эди.

Иште олар бухтачыкъ янына кельдилер. (Шуны къайд этмек керек ки, бу къач саат ичинде денъиз тартылып башлагъанындап, артыкъ айткъаным киби, терекке багълы тургъан къайыкъ, артыкъ ямыда эди.) Къайыкънынъ къуш устюнде тургъаныны ве адамларнынъ гъайып олгъанларыны коръгенде оларгъа не олгъаныны язып анълатмакъ мумкюн дегиль. Озъ талилерини къаргъап, биз этнели адагъа тюшкеимиз, бу адада я шайтанлар яшайлар, я да хиянет тылсымджылар яшайлар, бу ададан ич бир инсан сагъ къайтмай деп къычырышаракъ, олар ялы бою тынмаз найылдавларнен джуре, чапкъалаша эдилер. Олар бир къач кере аркъадашларынынъ адыны айтып, къычыраракъ оларгъа эшиттирмек истедилер, лякин, анълашылгъаны киби джевап алып оламадылар. Къаранлыкълашкъан акъшамнынъ зайыф ярыгъында оларнынъ де къолларыны саллап чапкъанлары, бу чапкъалавдан ёруларакъ,

чаресиз бир уютсизликнен кыйыкыкта атылгъанлары, де кене алыгъа чыкъаракъ кене арткъа огге бойле сонъсуз чапкъалагъанлары бизге корюне эди.

Меним адамларым, къаранлыкълашкъаны киби душмангъа уджюм этмеге менден разылыкъ истей эдилер. Лякин мен, эгер къан тѣкюльмесининъ огюни алмакъ мумкюн олса, къан тѣкюльмесеси тарафдары эдим. Башлыджа, бизим душманларымызнынъ пасыл яхшы сиялангъзыларынны билерек, мен озь адамларымызнынъ аятынн телюкеге къоймакъ истемей эдим. Мен, душман къувѣтлери болюнмез экенлерин деп токътап турмагъа къарар бердим, шимдилик исе озь ордума азыр турмакъ командасы бердим. Джуманы ве капитанны исе, душмангъа мумкюн дередже якъын барынъыз эмирнен огге джибердим.

Олар засадада чокъ отурмадылар. Къалгъанлардан раст келип оларакъ айырылгъан, ичлеринде боцман да олгъан учъ бандит аман-аман оларнынъ устьлерине келип тюше яздылар. Артыкъ айтылгъаны киби, о, бунтининъ баш себепчеси олса да, шимди озюни энъ масхара къоркъакъ киби тутъ эди.

Озь чекшиювлерининъ башлыджа къабаатлысыннынъ сесини эшиткени киби капитан, онынъ озь ядареси алтында олгъанынны анълап, ойле бир ачувланды ки, сычрап турды ве ханнинъ коксюне догъуртын атты. Бу вакъыт эбет де, Джума да атты.

Боцман шу ерде ольдюрильген, экинджи бандит яралангъан эди. Учюнджиси исе къачты.

Тюфек сеслерини эшитип, авангардны да сайсакъ сайысы шимди секиз адамгъа етишкен ордуннынъ башлыджа корпусынн огге сюрдим. Онынъ составы иште шу эди: мен — генералиссимус, Джума — меним баш адъютантым, сонъ учъ офицернен бирликте капитан ве учъ де арбий эсир олып, оларны адий аскерлер сырасына къабул этерек ве эр бирине бирер тюфек беререк оларгъа ышангъан эдик.

Биз душмангъа якъыналашкъанда артыкъ бус-бутюн къаранлыкълашкъанындан, о бизим ве къадар адам олгъанымызны анълап оламады. Мен арбий эсирлерден бирини (бундан бир аз вакъыт эвель бизге гонъюлки

оларакъ къошулгъан матросны) яныма чагъырдым ве озюнигъ эвельки аркъадашларына адды-адынен кычырмасыны теклиф эттим. Атып башламаздан эвель мен оларнен мушавереге киришмеге ве эгер мумкюн олса ишни акълашынен битирмеге къарар бердим. Меним эсабым чыкъты, эм бу анылашыла эди: оларнынъ вазиети ойле эди ки, оларгъа теслим олмакътан гъайры башкъа ёл къалмагъан эди.

Меним парламентёрым огте чыкъты ве бар сесинен:
— Том Смит! Том Смит!—деп кычырды.

Том Смит шу арасы сес берди:

— Ким чагъыра меня? Джимми Рой, сенсинъми?

О, корюгеннае коре, парламентёры сесинден таныды. Джимми Рой:

— Эбет, эбет, бу меним,—деп джевап бере эди.— Том Смит, тюфегинъни ташла да теслим ол, ёкъса гъайып олурсынъыз.

Том Смит кене де:

— Я кимге теслим олмалы? Къайдалар олар анда?—деп сорады.

Джимми Рой:

— Мында!—деп джевап берди. Олар элли адамлар, бизим капитан да оларнен. Оларнынъ сизнигъ артышъыздан къувалагъанлары артыкъ эки саат олды. Боцман ольдюрильди, Билл Фрей яраланды, мени исе эсир алдылар. Эгер сиз бу дакъкъасы теслим олмасаңыз, омюрнен сизгъыкълашыныыз.

Бу вакъыт Том Смит:

— Эгер бизни багъышласалар, биз теслим олурмыз, сен оларгъа шойле де айт,—деди.

Джимми Рой:

— Яхшы айтырым,—деп джевап берди.

Лякин бу ерде мушавереге капитан озю къошулды.

— Эй, Смит ве къалгъанлары!—деп кычырды!—Меним сесимни таныйсынъызми?.. Иште динъленъиз: эгер сиз шу арада саяларыгъызны ташлап теслим олсанъыз, мен сизнигъ эпинъизни,—Билл Аткинстен башкъа эпинъизни багъышлайджыгъыма сёз берем.

Билл Аткинс:

— Капитан манъа мерамет этинъиз. Меним башкъа-ларындан не феналыгъым бар? Бизлер эпимиз бир дередже къабаатлымыз,—деп мырлдады.

Бу, бус-бутюн ялан эди, чюнки догъма бандит Билл Аткинс, денъиз бандитлигинен огърашмакъ ичюн матросларны чокътан берли къандырып джуре эди. Бунт башлагъаны кяби исе, о биринджи оларакъ капитан-нынъ устюне атылды, оны котекледн ве фена суретте сэгди. Бунынъ ичюн капитан онъа ич бир шартсыз теслим олмасыны, амма о бир тарафыны, онъа яшамакъмы, ёкъса олмекки керек олгъаныны аданынъ начальниги чезсин деди. (Аданынъ начальниги—бу меним: мени шимди эр кес бойле котере эди.) Билл Аткинске теслим олмакъ керек олды.

ЙИГИРМИ БЕШИНДЖИ БОЛЮК

Капитан кене гемининъ командири ола.—Робинзон озъ адасыны терк эте.

Бойлеликнен, душманлар багъышланмаларыны истеп саяларыны ташладылар.

Бизим парламентёрымыз ве эки адам даа, меним зиримнен оларынъ эписини багъладылар, буидан сонъ меним элли адамлыкъ дешетли ордун (ичинде уч эсир олмакъ узьре секиз адам деп аныла) оларны сарып алды ве къайыкъкъа саип олды. Базы бир юксек дередже фикирлерден себен мен эсирлерге корюнмедим.

Бизим биринджи ишимиз къайыккыны тюзетмек ве гемнге насый бараджакъымызны тюшюнемек эди.

Бунт чыкъаргъанларнен шимди ич бир малласыз сёйлешип олгъан капитан, оларнынъ якъан джинаетлери акъкъында оларгъа узун бир наснат окъуды.

Капитан оларгъа, озьлерининъ якъан джинаетининъ бутюн алчакълыгъыны дуйдурмагъа тырышты. Джинает ёлу ич бир вакъыт яхшылыкъ догъурмай деди, олар озьлерини бутюн омюрлери бою масхара эткенлерини, озь-озьлерине мезар къазгъанларыны ве эгер

дарагыачына тюшмөсөлөр, талийге шукюр этмек керек олгъанларыны сёйледи. Джинастчилер, корюпгенине коре, темиз юректен пешман эте ве ялыгъыз озьлерининъ багъышланмалары ичюн ялвара эдилер.

Бу хусуста капитан оларгъа, олар онынъ эсирлери олмайып, ада саибининъ эсирлери олгъанлары ичюн онынъ мында укюм олмагъаныны айтып джевап бере эди.

Сёзюпинъ сонъунда капитан оларгъа:

— Сиз бизни бош, адам яшамагъан алыгъа тюшюремиз беллединъиз, лякин талий сизни англиз тарафындан идаре этильген, адам яшагъан адагъа ёллады. Озюпинъ аялдженаплыгъы себебинден, о, сизни багъышлады, эи ихтимал Англиягъа ёллар ве анда сизнинъ ишинъизни законнен бакъарлар. Лякин, Билл Аткинске олюмге азырланмакъ эмир этильди: ярып саба о асыладжакъ.

Буларнынъ эписини капитан уйдурма эди, лякин онынъ уйдурмасы истепильген тесирни япты. Аткинс онынъ ичюн ада начальниги къаршысында ходатайство бермеси ичюн капитангъа яварып тиз устюне тюшти, къалгъанлары да алчалып, оларнынъ Англиягъа ёлланмамалары ичюн ялварып башладылар.

Олюм къоркъусундан бастырылгъан бу адамларнынъ бойле садыкълыгъыны корип мен озюме: „Иште манъа къуртулуш вакъты етти. Бу заваллылар о къадар абдырадылар ки, бизим эр бир талабымызны мытлакъа ерине кетирир эдилер. Тек эмир этейик, булар бизге генини алмагъа ярдым этерлер“—дедим.

Начальникнинъ пасыл олгъаныны эсеп оламасылар деп тереклер тюбюне узакъча кетерек мен:

— Манъа капитанны чагъырынымъз! — деп кычырдым.

Бизим адамлардан бириси тантавансен капитаннынъ янына бараракъ:

— Капитан, сизни начальник чагъыра, — деди.

Капитан исе айны тантавансен:

— Начальникке сёйленъиз, мен шимдичик барырым, — деди.

Бу басыджи бир эффект янты: эр кес, аданынъ начальниги, озюнинъ эли адамлыкъ бутюн ордусынен мында якъын бир ерде деп эини олдылар.

Капитан меним яныма кельгенде мен онъа, арбий эсирлерининъ ярдымынен гемиге сани олмакъ истегеним акъкъындаки фикирлеримни айттым. Капитан къувана эди. Биз бу планни экинджи куню эда этмеге къарар бердик.

Мен капитангъа:

— Мувафакъиет кореджегимизге шубе этмей къатты арекет этмек ичюн бизге эсирлерни бири-биринден айырмакъ керек,—дедим.—Дурдурылмаз эки баштакънен бирликте Аткинсини меним къобама къапармыз. Мында эки данеси даа отуралар. Джума ве сизинъ ярдымджыныыз оларны анда алып кетсинлер. Къалгъанлары ичюн исе мен ер тапарым.

Эм биз ойле де янтыкы: учъ данесини къобатъа къападыкъ. Бу къоба керчектен де, эппейи къарапалыкъ бир тюрге ерини тутты, хусусан, къоркъудан озъ-озълерини дуймагъап адамлар ичюн. Къалгъанларыны исе мен ормандаки сарайыма ёлладым. Юксек къора бу сарайны да адам къапамакъ ичюн стерлик деджеде ышанчлы бир ер япа эди. Бундан да башкъа эсирлер багълы эди ве озълерининъ талийлерни оларнынъ озълерини тутувларынен багълы олгъаныны биле эдилер.

Экинджи куню сабасы, оларнен мушавере этмек ичюн мен оларгъа капитанни ёлладым. Бу адамларгъа не къадар ышанмакъ мумкюн оладжакъыны ве оларны озюмизнен берабер гемиге алмакъ телюкели олып-олмайджакъыны билип манъа айталжакъ эди. О ишини гъает мукъайт алып барды: озъ къабаатларынен оларнынъ насыл аджыныкълы бир алгъа къалгъанларыны оларгъа ашълатаракъ, аданынъ пачальниги озъ укюмен оларны багъышласа да, геми Англиягъа кельгени киби оларны илле ханиялер оларакъ суд этеджеклерини ве гъалиба асadjакъларыны айтты.

О, озюнинъ дипломат речини шойле битирди:

— Лякин, эгер сиз меним гемимни бандитлерден къуртармагъа манъа ярдым этсенъиз, бу вакъыт ада-

нынъ начальниги, сизнинъ актыкът ишке тонтюлли оларакъ киришкеннинъизни козыге аларакъ, сизнинъ афу этильменъизни истемеге тырышыр.

Озылерининъ къуртулмаларындап артыкъ бус-бутюн умют кескен инсанларыннъ бойле бир теклифке насыл бакъаджакъларыны тюзюнип тапмакъ зор дегиль эди. Капитан ичюн сонъ тамла къанларына къадар кетеклеседжеклерини айтып, эгер о, олар ичюн ходатайство берип олары афу эттирсе, бутюн омюрлери бою онынъ, борджларыны одеп битирмеген адамлары оладжакъларыны, оны озъ бабалары ерине саяджакъларыны ве онынъ пешинден дюньянынъ четине къадар кетеджеклерини айтып, олар капитаннынъ аякъларына тюзти ве онъа садыкъ олгъанларына емни эттилер.

Капитан:

— Яхшы, — деди, — буларыннъ эписини мен начальникке айтырым ве озъ тарафымдан сизлер ичюн онъа ходатайство беририм. — Сонъра о, меним сымарышынны ерине кетиргени ичюн манъа эсап берди ве меним самимий ышанчыма коре, бу адамларыннъ садыкъ олгъанларына биз таманынен ышана билемиз, деп къошты.

Лякин мен, сакътлыкъ бир вакъыт кедер этмез деген фикирде олгъаным ичюн капитангъа шойле дедим:

— Биз мына шойле япармыз: биз шимдилек ялынъыз беш данесини алырмыз. Олар бизим, инсангъа ихтияджымыз олгъаныны бильмей турсунлар. Эм сиз оларгъа ойле де айтынъыз, бизим адамларымыз етишсе де, ве бар онда, барсын шай олсун, биз теджрибе этип бакъмакъ ичюн ялынъыз беш адам аладжакъларымыз: къалгъан экисини исе, къалдеде (яни меним къобамда) булушгъан учъ данесинен бирликте, заложниклер оларакъ аданынъ начальниги озюне къалдыра. Эгер де оларыннъ, бизим экспедициямызгъа иштирак этеджек аркъадашлары озъ вазифелерине хиянетлик этселер, бу заложниклериннъ беши де асылладжакъ деп айтынъыз.

Бу ёл гъает альверишли эди. Капитан эсирлерге меним джевабымны хабер эткен сонъ, олар аданынъ начальнигинен шакъа этмек фена олгъаныны анылады-

лар. Насыл олса-олсун, меним шартларымны къабул этмектен башкъа бир шей къалмады. Косътерильген ышанчны акъкъа чыкъарынъыз деп, бу беш данесини къандырмакъ иши, шимди артыкъ заложник оларакъ къалгъанларынъ иши эди.

Бизим шимди арбий къуветлеримиз шулар эди: 1) капитан, онынъ ярдымджысы ве ёлджу; 2) арбий эсирлер: биринджи партиядан учъ дане. Олар ичюн кефидъ олгъан капитаннынъ ходатайствосынен мен оларгъа сербестлик ве сила бердим. Сонъра, башта дачада къапалы олгъан ве кене капитаннынъ талзбынен къуртарылгъан эки дане даа; ниает, экинджи партиядан беш адам. Биз буларны озюмизнен берабер гемиге алмагъа къарар бердик. Заложниклер оларакъ къалгъан беш данесинден башкъа эппен он адам.

Мен капитандан, бойле бир составда ордунен гемиге уджум этмекни мумкюн таныйсызмы деп сорадым. Манъа ве Джумагъа кельгенде исе, бизге мындан айырымакъ мумкюн дегиль эди: бизим къолумызда ели адам къала, оларгъа мукъайт олмакъ ве оларны ашатмакъ керек эди. Бу вазифени биз зар-зорнен япып оладжакъ эдик.

Къобада къапатылгъан беш заложник хусусында исе мен ич бир тюрюю йымшакълыкъ косътермемеге къарар бердим. Джума оларгъа куньдс эки кере аш ве сув алып кете ве оларны озю ашата эди, чюнки биз оларнынъ къолларынны биле чезмеген эдик. Къалгъан эки данесине исе биз базы бир сербестлик бердик.

Мен ниает бу эки данесине корюммеге къарар бердим. Бу таптана ичюн мен яныма капитанны алдым. Капитан оларгъа, меним, ада начальнигининъ ышанчлы адамы олып, начальник манъа арбий эсирлерге мукъайт олмамны авале эткенини ве бунынъ ичюн меним рухсетим олмадан оларнынъ бир ерге чыкъмагъа акълары олмагъаныны, эгер бу низам бир кере биле бозулса оларнынъ бугъавладжакъларынны ве губернатор къалесине къапатыладжакъларынны айтты.

Шуны къайд этмек керек ки, мен ада начальниги оларакъ бизим эсирлернинъ козьлерине бутюн бу

вакыт ичинде ич бир кере корюнмедим. Эр вакыт начальникийнъ ышанчлы адамы оларакъ корюндим. Бушынънен берабер, эр сеферинде, начальникийнъ къаттылыгъы акъкъында, онынъ къалеси акъкъында, бизни ордумыз акъкъында лафчыкълар ятып ташламагъа тырышса эдим,—оларынъ козылерини къайтармакъ ичюн ич бир имкини къачырмай эдим.

Шинди ялынъыз экспедициягъа азырланмакъ: баркасны починка этмек, оны ве къайыкъны такъыштырмакъ, команда тайин этмек, ашайт ве башкъа шейлер такъыштырмакъ ве дигер ишлер къалды. Бутюн бу ишлерни мен капитангъа аманат эттим. О, къайыкънынъ командири оларакъ озъ ёлджусыны тайин этти ве онынъ командасы алтына дёрт адам берди. Капитанынынъ озю, онынъ ярдымджысы ве оларнен бирликте беш матрос баркаснынъ экипажы олдылар. Капитан, гемнге гедже барып янашмакъ эльверишли олур деп тасдикълай (ве тамашынен догъру) эди. Эм якъын бир гедже ёлгъа чыкты. Гемнде, къайыкъ курекасларининъ шыпылдысыны эшитип ве донъыз адетлериндже къайыкътакилерге къычыргъанда, капитан Джамми Ройгъа джевап бермесини эмир этти, къалгъанларына иссе сусмаларыны сёйледди. Джамми Рой пиратларны кетиргеннини, лякин оларны чокъ вакыт къыдырып джурьмек керек олгъанындан себеп кечиккеннини сёйледди, ве сонъра бунынъ насыя олгъаныны этрафлы суретте икне этмеге башлады.

Гемни экипажынынъ дикъкъатыны джелъи этмеге тырышаракъ, бойледже тасырдып тургъанда, эки къайыкъ да гемининъ янына келип янаштылар.

Капитан озъ ярдымджысынен берабер гемининъ палубасына биринджиде чапып чыкты ве якъында тургъан эки адамынъ тюфек къуздакъларынен урып сардылар. Бу, айдамакълар тарафына кечкен экинджи капитан ярдымджысы ве гемни дюльгери экен.

Бойлемликнен капитанынынъ отряды, гемни палубасында булунгъанларынынъ эписини тутты, сонъ, ашагъыда къалгъанларны токътатмакъ ичюн гемининъ люклерини къалтлеп башлады. Бу вакъыткъа къалар экинджи къайыкънынъ командири ве матрослары ети-

ший кельдилер. Олар тез-тез, гeмн ашханасына кирген ерни запт этти ве ашханада булунгъан учъ адамны эсир алдылар.

Гемининъ палубасыны душмандан темизлеп капитан озъ ярдымджысына, командадан учъ матрос алып, каютагъа парлап кирмесини эмир этти. Бунт чыкъаргъанлар тарафындан сайланылгъан янъы капитан ильк тревога сеслери вакътында эки матрос ве юнга иле бирликте мында кирип къапыны килитлеген эди. Олар озълерининъ янына сила алып етиштиргенлеринден, капитан ярдымджысы озъ адамларынен бирликте каютанынъ къапысыны парлап киргенде оларны къуршуннен къаршыладылар. Капитаннынъ ярдымджысынынъ къолуны къуршун парчалады, матросларынынъ экиси де яраландылар, лякин кимсе ольмеді.

Капитаннынъ ярдымджысы: „ярдымгъа!“,—деп кычырды, ве яралангъанына бакъмадан пистолетини къолунда тутаракъ каютагъа кирди. О, янъы капитанны башындан атаракъ, оны бу ерде серип ташлады. Бу вакъыт экипажнынъ элиси теслим олды ве бойлекнен башкъа къурбан бермей гeмн алынган эди.

Элиси биткен сонъ, капитан еди кере топ атылмасыны эмир этти. Бу шарт тутулгъан бир аямет эди ки, капитан бунынънен ишиниъ мувафакъиетли биткенини манъа хабер берди. Бу сигналыны беклеп мен ялыда геджеге къадар турдым. Бу сигналыны эшитип меним не къадар къувангъанымны озюнъиз аңлай билесиз.

Еди топ сеси саяракъ, юрегим раатланаракъ мен эвге къайттым. Яттым ве бу куннинъ мешакъатларындан ёрулгъанымдан шу арасы юкълап къалдым.

Мени янъы бир тюфек сеси уянтты. Тёшегим устюнде сычрап турдым ве бириси манъа:

— Ада начальниги!,—деп кычыргъаныны эшиттим.

Капитаннынъ сесини шу арада таныдым. О, меним къалемнинъ юкътарысындаки дагъ тёпесинде тура эди. Мердивенин аадым ве тез-тез онынъ янына котерилдим. О, мени къучакълады ве депъиз тарафыны косъ-теререк, шойле деди:

— Меним къыйметли достум! Меним къуртарымдым!

Иште сизиниъ геминиъиз. О сизиниъ ве оиыъ ичинде олгъан эр шей де сизиниъ! Эм геми, эм де капитан-дан башлап бутюн экипаж сизиниъдир.

Меним козылерим о косьтерген тарафкъа бакъты: геми артыкъ башкъа бир ерде, ялыдан ярым мильден аз бир ерде тура эди. Бу достум тарафындан меним ичюн япылгъан бир мужде эди. Айдамакъларниъ ишени битиререк о шу саат якорыны котермекни эмир эткен ве ёлгъа уйгъун сльден файдаланаракъ, бир вакъытлар мен озь салларымнен келип янаша тургъаным бухтачыкъныъ янына кельген. Сонъра дефъизиниъ къабармасыны беклеп къайыкънен бухтачыкъкъа кирген, къайыкътан тюшип манъа чапып кельген.

Гемини, сёз келиш, озь эвримниъ босагъасы тюбюнде коререк, бойле бекленильмеген бир къуванчтан мен эсимни джоя издым.

Ахыр-сонъу меним къуртулыш саятим етишти. Мен артыкъ озь урлюгимни дуи эдим демек мумкюн. Бутюн манкалар гъайып этильген, мени истеген тарафьма алып кетеджек буюк океан гемиси меним идаремде эди. Къувангъанымдан мен ич бир сёз сёйлеп оламай адим. Тилим мени динълемей эди. Эгер капитан мени озюниъ къуветли къолларынен тутмагъан олса мен ерге йыкъыладжакъ эдим.

Капитан меним устюме эгильди, махсус меним ичюн янына алгъан бельгисиз бир илядж пишесини жебинден чыкъарып манъа бир ютум шей берди ве сонъра мени яваштан ерге отуртты. Мен бираз эсимни топлалым, лякин чокъ вакъыткъа къадар, лаф этмеге такъатым ёкъ эди.

Капитан ичюн бу къуртулыш о къадар бекленильмез олмаса да, знаалы капитан, озю де къуванчтан эсини топлап оламай эди. О, мени яш бир бала киби пиязлай эди. Озь тешекюрлерини айтып тёкюнди ве бинълернен энъ назик ве назлайыджи сёзлер айтып чыкъты. Лякин мен ошунъ айткъанларыны яхшы анълап оламай эдим: меним акъылым севинчтен булангъан эди. Ахыр-сонъу меним къалтыравым козы яшынен чезильди, мен бундан сонъ лаф этип башладым.

Яңы достумны сыкып кыучакладым ве оны бутюн юрегимнен хайырладым.

Биз капитаннен бирликте озь дуйгъуларымызны тѣкюпип, бираз сакинлешкен сонъ, о, манъа, озь темисинде о къадар чокъ шорбаджылыкъ эткен айдамакъларымыъ бизим бахтымызгъа хырсылап етиштирамагъанлары базы бир шейлерни кетиргенини сѣйледи.

Капитан:

— Мен беллесем, бу шейлер сизге бус-бутюн файдасыз олмазлар, — дѣди.

О, озюмнинъ къайымкъта къалгъан матросларына:

— Эй, аданынъ начальниги ичюн кетирген тюклеримизни мында кетирингиз, — деп кычырды.

Бу керчектен де зепгип бир бахшыш эди. Капитан манъа о къадар чокъ чешитли хазинелер кетирген эди ки, санки мен адада кушъларымнинъ сонъуна къадар отурмагъа азырлана эдим. Тюклер ичинде, балабан он эки кесек тузлу эт, алты кесек ветчина, бир чувал горох, юзь фунт къадар пексимет, бир ящик шекер, бир ящик ун, топма-толу бир чувал лимон, эки шие лимон суву ве ашав, ичюв шейлеринден даа бир чокъ чешит шейлер бар эди. Лякин, энъ биринджиси, меним достум мени урбанен темин этмеге тырышкъан. О, манъа ярым дюжина яңы, тер-темиз кольмек, алты дане пек яхшы боюн явлыгъы, эки чифт къолчакъ, шляпа, башмакилер, чораплар ве озюмнинъ аман-аман эки къат урбасыны кетирген, — кыс-кысы о мени баштан-аякъ кийидирди.

Меним ичюн энъ кыйметли бахшыш эбет де урба эди. Лякин, мен озюмнинъ яңы костюмими кийген сонъ меним корюнишим не къадар джунджюк олгъаныны ве илк вакытларда бу урбалар ичинде манъа не къадар келишкениз ве къолайсыз олгъаныны козюнгиз огюне кетирамазсыз.

Бахшышларны козьден кечирюв иши биткен сонъ, оларны меним къалеме алып кетмелерини эмир эттим ве эсирлеримиз хусусында капитаннен мушавереге башладым.

Пиратларны, хусусан, капитаннинъ дурдурылмаз баштакълар деп характериздегени эки данесини ѳлгъа

яшымызга алмакъ хавфлы олмазмы деген меселе бар эди. Капитанынъ айткъанына коре, олар ойле бандитлер экенлер ки, эгер о, оларны гемиге алмазга къарар берсе де, ялынъыз арестантлар киби бугъавлап алмакъ ве кирмек керек олгъан ильк англиз колониясында оларны акълы суд элиге бериск ичюн аладжакъ эди.

Къыскъасы, эписиндеп корюпгенине коре, оларны капитан озюнен бирликте алмакъ истемей эди.

Мен онъа, эгер сиз истесенъиз, мен ойле япарым ки, бу эки адам оларны алада къалдырмакъны озълери истерлер дедим.

Капитан:

— Джаным, япынъыз, мен пек къуванырым, — деди.

Мен:

— Яхшы, — дедим. — Мен шимди оларны чагъыртып джиберейим ве оларнен гузель-гузель лаф этейим.

Сонъра Джуманы ве эки заложникни (оларнынъ аркъадашлары, берген сёзлерини туткъанларындан биз оларны энди къуртардыкъ) яныма чагъырып, беш эсирни къобадап дачагъа алып хельмелерини ве анда мени беклемелерини эмир эттим.

Зияде корюнмек ичюн, бираз вакъыт токъталып, биз капитаннен анда кеттик. Мен озюмнинъ лнъы костюминни кийип ве энди бу сефер аданынъ начальниги оларакъ кеттим. Дачанынъ къорасы япынъыз барып мен эсирлерни яныма чагъырттым ве оларгъа шойле дедим:

— Сизинъ юкъан джинастишъиз манъа тамамыпен белли. Мен сизлернинъ, къорчалангъылмагъан ёлджуларны видждансызджа сойгъанынъызны билем. Сизлернинъ айдамакъ олмакъ ве къорчаланувсыз джурьген гемилерни алчакъчасына таламагъа азырлангъанынъызны да билем. Менни эмиримен геми капитангъа къайтарылгъанындан ве рейдге кетирильгенинден хаберинъиз олсун. Тек эмир берейим сизлерни джиузет устюнде тутулгъан бандитлер оларакъ ольдюрирлер. Бунынъ ичюн, озълеринъизни къорчаламакъ ичюн айтаджакъ шейлеринъиз олса — айтыгъыз.

Олардан бириси эписининъ адындан джевап беререк оларнынъ, озълерини къорчаламакъ ичюн айтаджакъ

шейлери олмагъаныны, лякин, капитан оларны багъышламагъа сѣз бергенини ве бунынъ ичюн, оларгъа мерамет косътеререк джанларыны сагъ къалдырмам ичюн манъа таби суретте ялваргъанларыны сѣйледі.

— Догърусы, сизге насыл бир мерамет косътереджегимни бильмейим. Мен бутюн адамларымнен бу аданы ташлап кетмеге къарар бердим. Биз, сизнинъ гемингизнен Англиягъа кетемиз. Сизге кельгенде исе, капитаннынъ сѣйлегенине коре, о, сизлерни бугъа-ламагъа ве Англиягъа кельгенинъиз киби, хиянетлик япкъанынъыз ве бунт чыкъаргъанынъыз ичюн судгъа бермеге борджлу. Бунынъ сизге насыл телюкели олгъаныны исе сиз озюнъиз билесиз. Сизни Англияда— дарагъачкъа асылып ольмек беклей. Бойледже, эгер сизлерни озюмизнен берабер алсакъ, сизлер я къуванырсыз да, я ёкъ. Эгер де сиз меним фикримни бильмек истесенъиз, мен сизге мында, адада къалынъыз дер эдим. Мен сизни ялынъыз бу шартнен багъышлап олурим.

Олар меним теклифиме къуванчнен разы олды ве манъа пек тешеккур эттилер.

Олар:

— Эбет де, ватанымызда асылмамакъ ичюн, бош адада яшамакъ даа яхшы,— дедилер.

Мен оларны чезмекни эмир эттим ве:

— Шимди ормангъа— биз сизни снъгенимиз ерге кет ве сизге адам джиберильгенджек бекленъиз,— дедим. — Мен сизлерге сила, ашайт ташланымасыны эмир этерим ве илык вакъыт ичюн керекли косътеришлер беририм. Эгер истесенъиз, сиз мында зарарсыз яшарсыз.

Бу сѣйленювлерден сонъ элге къайтып ёлгъа такъышынмагъа башладым. Эм мен, эртеси куннинъ сабасындан эвель азырланын оламайджагъымын капитангъа тенбилеп, ве гемиге менсиз кетмесини, ёлгъа азырланмасыны ве саба манъа къайыкъ ёламасыны риджа эттим.

Капитан кеткен сонъ мен бу беш эсирни яныма чагъырылмасыны эмир эттим ве оларнынъ вазияти акъкъында оларнен джиддий сѣйлешип башладым. Эгер олар ватанларына къайтсалар оларны ялле асаджакъ-

ларындан себеп, меним фикримдже адада къаларакъ, оларнынъ пек акъыллы якъанларыны текрарлап, бу адагъа насыл тюзкенимни, озъ турмушымни явап-яваш насыл яхшылаштыргъанымни, юзюм топлагъанымни, пиринч ве арпа сачкъанымни, отъмек пишirmege огренгенимни оларгъа тамайшыен икъас эттим.

Мен оларгъа озъ пекинтилеримни, чёллеримни ве отлакъларымни косьтердим, — къыскъасы, оларнынъ мумкюн дередже къомайлы ерлешмелери ичюн манъа багълы олгъан эр шейни янтим.

Мен оларгъа озюмнинъ бутюн саяяларымни ташладым, эчкилерни насыл бакъмакъ керек олгъаны, оларны насыл сагъмакъ ве ашатмакъ керек олгъаны, ягъ ве пенирнинъ насыл япылгъаныны огреттим.

Къыскъасы, йигирми секиз йыл ичиндеки гъает зор-лукълар, янгъызылыкъ омрюм ичиндеки узун тарихны аз сёзлернен икъас эттим.

Мен айны заманда, оларгъа эки бочка барот даа ве биринджи сеферлери манъа стишмеген огород емиш-лери урлукълары къалдырмасыны капитандан риджа этеджегимни оларгъа айттым. Капитаннынъ мапъа кетирген бир чувал горохыны да мен оларгъа бердим ве бу вакъыт горохнынъ эписини сачмаларыны тенбиледим.

Сюрсюп этильгенлернен сагълыкъланшаракъ, мен озюмнинъ бутюн ишлеримнен берабер кунни битирдим ве экинджи куню сабасы гемиге кельдим.

Биз кетмеге пек ашыкъсакъ да, эр алда бу куню якорь котерип оламадыкъ. Экинджи куню танъ вакътында гемиге догъру эки адам ялдап кельгенини коръдик. Булар, бизни адада къалдыргъанымыз беш адамнынъ экиси экенлер. Озьлерининъ учъ аркъадашына пек шикъетленерек, сонъундан бизни ассалар да бизни гемиге алынгъыз деп ялавараакъ "чюнки бизни эп бир ольдюреджеклер", дей эдилер.

Оларнынъ ялавармаларына джевап оларакъ, о, оларны меним рухсетим олмадан алып оламайджагъыны айтты. Лякин, ахыр-сонъу, биз оларны, тюзеледжеклери ве озьлерини тегип тутаджакълары ичюн тантаналы суретте емин этмеге меджбур этерек, гемиге алдыкъ.

Денъизиниъ артылып башламасына къадар беклеп, капитал, бу ерге кочкенилерге инад этильген шейлерин къойып алыгъа къайыкъ ёллады. Меним риджамнен бу шейлерге олариниъ урбалары олгъан сандыклары да къошулды ки, булар ичюн олар пек тешеккюр эттилер. Мен айтмагъа унуттым, сюртюн этильгенлернен сагълыкълашкъанда, мен, оларны юреклендирмек истеп, оларны унутмайджагъым, ве эгер де биз, бар де бир портта, меним адама якъып ёлу тюшеджек геми раст кетирсек, сизге кельмесини ве сизини гемиге алмасыны риджа этерим деген эдим.

Аданен сагълыкълашаракъ, мен хатыра оларакъ, эчки терисинден озъ къолумнен якъан балабан къалпагъымны, зонтикин ве бир попутайны яныма алдым. Параларны алмагъа да унутмадым. Лякин олар менде къулланылмай о къадар чокъ яткъан эдилер ки, бусбутюн къарарып къалгъан эдилер. Эм, ялыгъыз яхшы темизлеген сонъ кене алтынгъа ве кумюшке бепъзедилер. Испания гемисиниъ парчалары ичинден тапкъан акъчаларымны да алдым.

Гемиде изылгъанындан сонъундан анълашылгъанына коре, мен 1686 сенеси декабрь 9-да ёлгъа чыкъкъаным. Бойлеликнен мен адада йигирми секиз йыл эки ай ве он докъуз кунъ яшагъаным.

Ёлда мен испаниялыларгъа кельдим ве оларны гемиге алдым. Олар пек къуванышты ве мапъа агълап-агълап тешеккюр эттилер. Лякин Джума эр кестен де бахытлы эди гъалиба, чюнки, оныпъ гъает къартайгъан бабасы, оныпънен берабер узакъ ёлгъа кете эди.

МУНДЕРИДЖЕ

I	болук.	Робинзонның кырантасы.—Оның озы алы- риден кычмасы	3
II	"	Денгизде башына илк кельгенлер.—Гинне- гга кезинти	4
III	"	Робинзон эсирликте.—Кыачув.—Бразилиягга кезинти	8
IV	"	Робинзон Бразилияда ерлене.—О бир ала денгизге чыкка ве кызагга огурай	24
V	"	Робинзон инсан ышамагган аала.—О, гемн- ден шейлерин ала не оюне отурак эи кыра	32
VI	"	Робинзон озюнин бутюн иал-иулькюн алыс ташый.—Эчки ве улак	42
VII	"	Робинзонның календары.—Робинзон озы зини кыруштыра	45
VIII	"	Дисшик.—Зельзале	49
IX	"	Робинзон, кызагга огурагган гемнден шей- лерин ала.—Хасталык ве азыланув	60
X	"	Робинзон озы адасыны тешкере	68
XI	"	Робинзон кыбагга кыайта.—Оның топрак- чылык ишлери	72
XII	"	Робинзон савут азырай	75
XIII	"	Робинзон кыайык ала не оюне кыстак тиксе	79
XIV	"	Робинзон кучук колмак башка бир кыайык ала ве адасын этрафын долшмакпен огураша	86
XV	"	Робинзон кийик эчкилерин ала эте	93
XVI	"	Бекленилмеген телюке.—Робинзон озы зини пекнте	97
XVII	"	Адасын инсан ышагган адамлар келип кет- кенис Робинзон кыала	103
XVIII	"	Кийик инсанлар Робинзонның адасын тек- рар келелер.—Гемн кызасы	110
XIX	"	Робинзон озы адасын текрар терк этмеге ты- рыша	115
XX	"	Робинзон бир кийик инсанны кыуртара не онын алыны Джума атоа	119
XXI	"	Робинзон Джумане аф эте не оны огутаси	129
XXII	"	Робинзон не Джума кыайык алазар.—Кийик инсанлармен урушув	136
XXIII	"	Аала ышагган жыы адамлар.—Инглизлер- нин кельмеси	160
XXIV	"	Аламакчариси куреш	178
XXV	"	Капитан кене геминин командирин ала.—Ро- бинзон озы адасын терк эте	191

Сдано в производство 23/III-40 г. Подписано
и печати 21/VI-40 г. Формат бумаги 82х110 см.
Бум. л. 2/м. Учетн. автор. лист. 10. Печати.
лист. 12%. В печатном листе 82 тыс. знаков.
Крылато № 498. Тираж 400 экз.

•

Уполн. Главлита Крымской АССР № А-1448.

•

Гостеполитография НКМП Крымской АССР:
Симферополь, ул. Карла, 23. Заказ № 1898.

Фикты 3 р.
Къапы 40 к.

28342

